

А Д А Б И Ё Т

хрестоматияси

УРТА МАКТАБНИНГ
9- СИНФИ УЧУН

Тузувчилар
Ш. АБДУЛЛАЕВА, Н. МАЛЛАЕВ, О. ШАРИПОВ

8- НАШРИ

Ўзбекистон ССР
Маориф министрлиги тасдиқлаган

«ЎҚИТУВЧИ» НАШРИЕТИ
ТО Ш К Е Н Т — 1971

На узбекском языке

ХРЕСТОМАТИЯ ПО ЛИТЕРАТУРЕ

для 9 класса средней школы

Составители:

Ш. АБДУЛЛАЕВА, Н. МАЛЛАЕВ, О. ШАРИПОВ

Издание восьмое

Издательство «Уқитувчи»
Ташкент — 1971

Редактор Н. Т. Ҳотамов
Бадний рёд. Ҳ. Аҳмаджонов
Тех. редактор Г. Мақсудова
Корректор Ф. Муродов

Матрицадан боснишга рухсат этилди 8/Х-1969 й. Қогози
60×90/16. Физик босма л. 12,75. Напр. л. 13,06.
Тиражи 80000.

«Уқитувчи» вашириети, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Шартнома 198-69 й. Баҳоси 17 т. Муқоваси 8 т.

УзССР Министрлар Совети Матбуот давлат комитетининг
Тошкент полиграфкомбинати, Тошкент шаҳар Навоий кўчаси, 30, 1971 й.
Заказ № 609.

Ташкентский полиграфкомбинат Государственного комитета
Совета Министров УзССР по печати, г. Ташкент, ул. Навои, 30.

ЎЗБЕК АДАБИЁТИНИНГ ИЛК ЁДГОРЛИКЛАРИ

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

ҚАДИМГИ ҚУШИҚЛАР

(«Девону луғотиг турк»дан)

Йигитлариг ишлату,
Йиғач ямиш ирғату,
Қулан, кайик авлагу,
Базрам қилиб авналим.

М а з м у н и:

Йигитларни ишлатайлик,
Дарахт (лар)дан мева(лар)ни қоқтирайлик,
Қулон, кийик овлатайлик,
(Сўнг) байрам қилиб овунайлик.

Чағри бериб қушлату,
Тойғон изиб тишлату,
Тилки, тўнғиз тошлату,
Ардам била ўклалим.

М а з м у н и:

Йигитларга чағри (ов қуши) бериб қуш овлайлик,
Ов итини (қушларнинг) изидан солиб тишлатайлик,
Тулки, тўнғиз(лар)ни тош билан урайлик,
Яхши ишларимиз билан мақтанайлик.

Қора тунунг качурсадим,
Оғир уни учурсадим,
Ятиканинг качурсадим,
Сақиш ичра кунум туғди.

М а з м у н и:

Қора туннинг тез ўтишини истадим,
Уйқуга йўл бермасликка тиришдим,
Етикан (Етти қароқчи юлдузи)ни қочирмоқ (тонг оттирмоқ)
истадим,
(Юлдузни) санай-санай тонг оттирдим.

Кеча туруб юрир эрдим,
Қара-қизил бўри кўрдум.
Қатиғ ёни қура кўрдум,
Қоя кўруб бақу оғди.

М а з м у н и:

Кечаси туриб (кезиб) юрардим,
Қора-қизил бўри кўрдим,
Бақувват ёйни (отишга) ҳозирладим,
(У) кўрқиб қоянинг орқасига яширинди.

Узу бориб ўкуш эвдим,
Талим юруб кучи гавдим,
Отим бирла тагу авдим,
Мани кўруб еси оғди.

М а з м у н и:

Шошилинч (бўрининг) кетидан тушдим,
Қўп қувлаб бориб, кучидан толиқтирдим,
Отим билан теварагида айланиб турдим,
Мени кўриб эси оғди.

Тунла била кучалим,
Ямар сувин качалим,
Тарнчук сувин ичалим,
Юқға яғи укулсун.

М а з м у н и:

Туни билан кўчайлик,
Ямар сувидан ўтайлик,
Тарнчук (чашма) сувидан ичайлик,
Қочаётган душман тор-мор бўлсин.

Такра олиб акуралим,
Аттин тушуб юкаралим,
Арсланлаю кукаралим,
Кучи анин кавилсун.

М а з м у н и:

(Душманнинг) атрофини ўраб, қамал қиламиз,
Отдан тушиб югурамиз,
Арслондек наъра тортамиз,
Унинг кучини қуритамиз.

Қиш ёй била тўқушти,
Қинир кўзунуғ бақишти,
Тутушқали яқишти,
Утғолимат ўғрашур.

М а з м у н и:

Қиш билан ёз тўқнашди,
Қинғир (ёмон) кўз билан бир-бирига қарашмишди,
(Бир-бирини) тутиб олишга интилишди,
(Бир-бирини) ютишга тйришар эдилар.

Ёй қиш била қаришти,
Ардам ёсин қуришти,
Чарик тутуб кўрушти,
Уқтағали ўтрушур.

М а з м у н и:

Ез билан қиш қаршима-қарши бўлишди,
(Уларнинг ҳар бири) мақтаниш ёйини қуришди,
Қўшни тузиб, (бир-бирини) таъқиб қилишди,
(Ёй) отиш учун (бир-бирига) яқинлашишди.

Турлук чачак ярилди,
Барчин язим карилди,
Учмоқ яри кўрулди,
Тўмлуғ яна калгусуз.

М а з м у н и:

Турли чечаклар очилди,
(Ерга худди) чиройли гиламлар тўшалгандай,
Жаннат ери кўринди,
Совуқ қайтмас бўлиб кетди.

Оғди булит кўкрию,
Яғмур тўли сакрию,
Қалиқ ани укрию,
Қанча борир балгусуз.

М а з м у н и:

Булут пайдо бўлди, момақалдироқ товуши янгради,
Ёмғир, қор тушмоқда,
Ҳаяо уларни тебратади,
Булут (шунча қуюқки) қаёққа бориши билинмайди.

Кўкшин булит урушди,
Қайғуқ бўлиб акрашур,
Яшин отиб яшнади,
Туман туриб тушнади.

М а з м у н и:

Кўкимтир булутлар пайдо бўлиб,
(Улар) қайиқдай тебраншади,
Чақмоқ чақиб ёритади,
Туман (ерга томон) ёйилиб келмоқда.

МАҚОЛЛАР

«Девону луғотит турк»да

Эр сўзи бир.

Экмагинча унмас.

Эмгак экинда қолмас.

Ош тотиги туз.

Бирин-бирин минг бўлур,
Тома-тома кўл бўлур.

Қут билгуси билик.

Кенг тўн убрамас,
Кенгашлик билик артамас.

Ит исирмас, от тепмас дема.

Қўрқмиш кишига қўй боши
қўш кўрунур.

Ҳозирги қўлланиши

Эрнинг сўзи битта.

Экмагунча унмас.

Меҳнат ерда қолмас.

Ошнинг таъми туз билан.

Тома-тома кўл бўлур,
Томмай қолса, чўл бўлур.

Билим бахт белгисидир.

Кенг тўн тўзимас,
Кенгашлик тўй тарқамас.

Ит қопмас, от тепмас дема.

Қўрққанга қўша кўринур.

ЕЗМА АДАБИЕТ

Юсуф Хос Ҳожиб

(XI аср)

ҚУТАДҒУ БИЛИК

(П а р ч а)

Билиб сўзлаган сўз биликка сонур,
Биликсиз сўзи ўз бошини еюр.

(Билиб айтилган сўз билимга қўшилади, нодоннинг сўзи ўз бошини ейди.)

Укуш сўзда ортуқ асиғ кўрмадим,
Яна сўзламишда асиғ бўлмадим.

(Кўп сўзлашликдан ҳеч фойда кўрмадим, қайта-қайта (бир сўзни) сўзлагандан (ҳам бирор) фойда топмадим.)

Укуш сўзлама, сўз бирар сўзла оз,
Тумон сўз тугувнинг бу бир сўзда ёз.

(Кўп сўзлама, оз сўзла, ўн минг сўзнинг тугунини бир сўз билан еч, ҳал қил.)

Киши сўз била қўбти, бўлди малик,
Укуш сўз бошиғ ерга қилди кулик...

(Киши сўз билан юқори мартабага кўтарилди, шоҳ бўлди, кўп сўз бошини қуйи эгиб, уни масхара қилишга сабаб бўлди...)

Уқушга, биликка бу тилможи тил,
Ерутожи арни йўриқ тилин бил.

(Тил ақл ва билимнинг таржимонидир. Бил(ки), кишини нуруний қилувчи восита (унинг) очиқ ва мазмундор тилидир.)

Кишиг тил оғирлар бўлур қут киши,
Кишиг тил ўжузлар, барнр арбоши...

(Тил кишини иззатли қилади, киши (у билан) бахтли бўлади, (шу билан бирга) тил кишини хор-зор (ҳам) қилади, (у туфайли, ҳатто, унинг) боши (ҳам) кетади...)

Асанлик тиласа, санинг бу ўзунг,
Тилингда чиқарма яроғсиз сўзунг.

(Ўзинг учун тинчлик — осойишталик тиласанг, оғзингдан яроқсиз сўзлар-ни чиқарма.)

Икки нанг била ар қаримаз ўзи,
Бир азгу қилинжи, бир азгу сўзи.

(Икки нарса билан киши қаримайди: бири (унинг) яхши хулқи, яна бири (унинг) яхши сўзидир.)

Қиши туғди — ўлди, сўзи қолди, кўр,
Ўзи борди, янглур оти қолди, кўр.

(Қара, одам боласи туғилади, ўлади, (аммо унинг) сўзи боқий қолади. Қара, ўзи оламдан ўтса (ҳам, аммо), инсоннинг оти мангу қолади.)

Тирик тиласа ўзунг ўлмагу,
Қилинжинг, сўзунг азгу тут, эй бўгу.

(Агар ўлмайин, (абадий) ҳаёт қолайин десанг, яхши хулқли, азгу сўзли бўл, эй олим.)

Санга сўзладим ман сўзум, ай ўғул,
Санга берди бу панд ўзум, ай ўғул.

(Эй ўғил, мен сенга бу сўзларимни айтиб, панд-насиҳат бердим.)

Кумуш қолса олтун мандин санга,
Они тутмағил сан бу, сўзга тинга:
Кумуш ишга тутса тугар олғиннур,
Сўзим ишга тутса кумуш қизғонур.

(Агар мендан сенга олтин-кумуш қолса, уни юқорида айтган сўзларим билан тенг билма; кумушни ишлатасану тугаб кетади, сўзимни эса ишга солсанг, у кумуш келтиради.)

Л у г а т¹

Азгу — яхши, ширин.
Асияг — фойда, фойдали.
Берди — бердим.
Билик — илм, билим.
Бўгу — билимдон, доно, етук.

Ёз — ёз, ҳал қил.
Ёрутожи — ёритувчи, нуроний қи-
лувчи.
Йўриқ — ёқимли, мазмундор.
Кишиг — кишини.

¹ Луғатда сўзларнинг текстдаги шакли (қўшимчалари билан бирга) айнан берилди.

Кулик — кулгили, масхара.

Малик — ҳукмдор, шоҳ.

Огирлар — иззатли.

Сонур — қўшилади.

Тиласа — тиласанг.

Тилможи тил — таржимон.

Тумон — кўпдан-кўп, минглаб, сон-
саноқсиз.

Ҷузлар — хўрлайди, хор-зор қилади.

Укуш — кўп.

Улмагу — ўлмайдиган, донм сақланиб
қоладиган.

Яна — қайта-қайта.

Қаримаз — қаримас.

Қилинжи — феъл-атвори.

Қут — бахт.

Қўбти — кўтарилди, юқори мартаба-
га кўтарилмоқ.

Аҳмад Югнакий

(XII аср)

ҲИБАТ-УЛ-ҲАҚОИИҚ

(П а р ч а)

Биликтин аюрман, сўзумга ула,
Биликликка, ё дўст, ўзунгни ула.

(Билим ҳақида сўзлаяпман, сўзимга қулоқ сол, эй дўст, билимли киши билан алоқада бўл.)

Билик бирла билнур саодат йўли,
Билик бил саодат йўлини бўла.

(Билим билан бахт-саодат йўллари ўрганилади, билимни эгаллаб, саодат йўлини топ, унга эриш.)

Баҳолик динор ул биликлик киши,
Бу жоҳил биликсиз — баҳосиз биши...

(Билимли киши қимматли олтиндир, жоҳил, билимсиз киши арзимас, қалбаки (ақча)дир...)

Билик билти бўлит эран белгулук,
Биликсиз тирикла йитук кўркулук.

(Эр киши билим ўрганиб, билгувчи бўлиб қолади, билимсиз тирикликда кўргиликлар ичида қолади.)

Биликлик эр ўлти, оти ўлмату,
Биликсиз эсан эркан оти ўлук...

(Билимли эр ўлса ҳам, оти ўлмайди, билимсиз киши ҳаёт чоғида ҳам унинг оти ўликдир...)

Биликлик бирла олам юқар йўқлади,
Биликсизлик эрни чўкарди қуди...

(Билим билан олам юқори кўтарилди, билимсизлик, жоҳиллик эса эр кишини қуйи чўқтирди...)

Биликлик киши кўр билур иш ўзин,
Билик этар ишни, ўкунмас кедин.

(Билимли киши ўз ишини олдиндан кўра олади, ишини билиб қилади, кейин ўкинмайди.)

На турлук иш эрса биликсиз ўнги,
Ўкунч ул анга йўқ ўнг анда адин.

(Билимсиз, жоҳил кишига ҳар қандай иш ҳам огир туюлади, пушаймонликдан бошқа нарса келтирмайди.)

Биликлик кераклик сўзин сўзлаюр,
Кераксиз сўзини кўмуб кизлаюр.

(Билимли киши керакли сўзни сўзлайди, кераксиз сўзни кўмиб, яшириб ташлайди.)

Биликсиз на айса аюр уқматин,
Анинг ўз тили, ўз бошини еюр...

(Билимсиз, жоҳил киши нима деса ҳам уқмасдан айтади, унинг ўз тили ўз бошини ейди...)

Биликлик сўзи панд, насиҳат, адаб,
Биликликни ўгди ажам ҳам араб.

(Билимли кишининг сўзи панд, насиҳат ва одобдир, билимли кишини ажам (ўзга халқлар) ҳам, араб ҳам мақтайди.)

Товарсизга билги туганмас товар,
Ҳасабсизга билги йирилмас ҳисоб

(Молсиз кишига билим туганмас молдир, мартабасиз кишига билим битмас-туганмас ҳисобдир.)

Л у г а т

Адин — бошқа, ўзга.

Ажам — араблардан бошқа ҳамма халқлар.

Аюр — айтади.

Аюрман — айтаман.

Баҳосиз биши — арзимас, ярамас нарса.

Баҳолик динор — соф олтин пул, қим-матбаҳо маблағ.

Белгулук — белгили, машҳур.

Билнур — билинади, танилади.

Билти — билди.

Бўла — топ, эриш.

Йирилмас — битмас-туганмас.

Йитук — йўқолган.

Йўқлади — кўтарилди.

Кедин — кейин.

Кизлаюр — яширади.

Сўзлаюр — сўзлайди.

Товар — мол.

Ула — қулоқ сол.

Уқматин — уқмасдан.

Чўкарди — чўктирди, пастлатди.

Эран — эр киши,

Юқар — юқори.

Ўгди — мақтади.

Ўкунч — ўксинмоқ, пушаймонлик.

Ўнг — осон.

Ўнги — олдида.

Қуди — қуйи.

Ҳасабсиз — даражасиз, мартабасиз.

Қутб

(XIV аср)

«ХИСРАВ ВА ШИРИН»

Низомий (1141—1203) достонининг Қутб (XIV аср) томонидан қилинган эркин таржимасидан парчалар.

Китоб назм қилмоққа сабаб баён аюр

Равон, э Қутб, таркин кеч бўлур бил,
Не билгайлар сени сўзлагмасанг тил.

Қазонтек қайнаб уш савдо пишурдум,
Низомий болидин ҳалво пишурдум.

Хоним отингга ушбу порси тилни
Чевурдум¹, туздум, уш назм узра қилни.

Чиқордим хуш йизиглиқ² сув бу кўлдин,
Кўнгуллар қонсу теб бу соф сувдин...

ШОВУР ФАРҲОДНИ ШИРИН ҚАТИНГА КЕЛТУРҒАНИ ТАҚИ ФАРҲОД ШИРИНГА ОШИҚ БЎЛҒОНИ

Мунингтек аймиш ул сўз айғон устод,
Санъатлар бирла қилмиш сўзга бунёд.

Ким ул қарши³ бўлуб Ширинга зиндон,
Турар эрди бўлуб кўнгли паришон.

Ҳамиша сут эди онинг ғизоси⁴,
Тиламаз эрди андин ўнг егоси⁵.

Агар юз турлу ҳалво бўлса ё ош,
Йўқ эрди анда бир луқма егу ош.

¹ Чевурдум — таржима қилдим. ² Йизиглиқ — даволи, шифоли. ³ Қарши — сарой. ⁴ Ғизо — овқат. ⁵ Его — егулик.

Йироқроқ эрди ул ердин тавори¹,
Сигир, йилқи, қора қўй, барча бори.

Тобуғчиларға² андин сут кетурмак,
Кужой эрди ҳар кун юк кетурмак.

Тилаюр эрди Ширин қилса тадбир,
Ким эмгаксиз бу ерга келса теб шир³.

Нетакким очти эрса зулфини тун,
Қарорди, мушк, анбар гўлди ожун⁴.

Яна ул ой чиқди пардасиндин,
Ўтурди, айди Шовурға бу розин.

Эшитти, қиссадин огоҳ бўлди,
Иккинч ол чечак янглиғ очилди.

Ука бошлади ҳиндутек парини,
Нетакким ул Аторуд, Муштарини⁵.

Айитти мунда бор бир яхши устод,
Анинг оти эрур фарзона Фарҳод.

Билушур эрдим онинг бирла ошну,
Билур ул ҳандаса илмини эзгу⁶.

Қачонким тешасин илкига⁷ олғай,
Тош узра мендин ортуқ нақш қилғай.

Қилиб кўргузгай ул юз турлу санъат.
Қаю ёндин тесанг, бор анда қувват.

Ул устодлиқ била ишинг битургай.
Осонлиқ бирла мунда сут кетургай.

Бўлур устодсиз иш барча душвор,
Бурун устод, андин сўнг иш, эй ёр,

Бўлур қилмоққа соқиш⁸ бирла тартиб,
Вале туз келмас ул соқишқа таркиб.

Бўлур мумдин юзук қилмоққа осон,
Вале билмазга олтундин йўқ имкон.

Агар фармонласанг ҳоли боройин,
Ани ман хизматингга келтуройин.

¹ Тавор — чорва моли. ² Тобуғчи — сарой хизматчилари. ³ Шир — сут.
⁴ Ожун — дунё. ⁵ Аторуд — Меркурий, Муштари — Юпитер. ⁶ Эзгу — яхши.
⁷ Илк — қўл. ⁸ Соқиш — хаёл, уй.

Ким онинг бирла бир уста қатинда¹,
Ики шогирд эзук биз хизматинда.

Қамуғ²иш аслини ҳаққинча билди,
Қалам қўйди манга, ул теша олди.

Ўларлар тешадин илкин қамуғ Рум,
Қилур ул тошни теша захмидин³ мум.

Бу янглиғ айту Шовур сўз тугатти,
Ширин кўнглинда сут қазғуси кетти.

Нетак кун кўзғуси очтиса юзин,
Тутуб тун зангу қочти, занги издин.

Чиқиб ул ерни Шовур сўрди, билди,
Бориб издаю ҳам Фарҳодни бўлди.

Ўқуб отландуруб, йўл тутди сурди,
Ани Ширин тобуғинга кетурди.

Равон бошлаб ҳарамга олди кирди,
Салом қилди қўлин қовуштурди турди.

Тамом бир фил янглиғ турди Фарҳод,
Айитти: бу эрур тош қозғон устод.

Тобуғчилар боқишиб тонгладилар,
Не тансуқ одам ўғли бу, тедилар.

Оғирладилар ул барча тобуғчи,
Ракибу⁴ посбону ҳам қопуғчи⁵.

Равон Шовур элин тутти кечурди,
Кечиб ул сандали узра ўтурди.

Ўтурмуш парда ортинда ўшул ҳур,
Юзининг шуъласиндин эв⁶ тўлуқ нур.

Соқишлаб кўнглида Фарҳод айтур,
Кўрайин пардадин қайра не очлур.

Қовурчоқ ўйнағувчи чарх гардун,
Не янглиғ пардадин билгуртур ўюн.

Ожун қовурчоқ ўйнин қилдиса соз,
Чиқарди пардадин Ширин овоз.

¹ Қатинда — қошида, олдида. ² Қамуғ — ҳамма, барча. ³ Захмидин — уришидан, зарбидан. ⁴ Ракиб — отлиқ. ⁵ Қопуғчи — дарвозабон, ⁶ Эв — уй.

Тўка бошлади шакар — лаъл, ёқут,
Шакар, ёқут андин олдилар қут.

Нетакким бошлади сўз ул тили қант,
Ўқиб Фарҳод айди: юз минг аҳсанг¹.

Анинг ширин сўзини тингла-ю ул,
Кўнгул ичкинди элдин тонгла-ю ул.

Эшитгим оти андин бўлди Ширин,
Ким ул сўзлари ҳадсиз эрди ширин.

Қаю мажлисдаким сўзласа ул ой,
Уқуғлилар қилур эрди талим вой.

Гар Афлотун² эшигса ул сўзини,
Унутғай эрди ул дам ўз сўзини.

Сўзин тингла-ю ул Фарҳод ногоҳ,
Кетиб ақли бошиндан қилди бир оҳ.

Кўнгулда ишқ чақмоқи чақилди.
Жони қов³ янглиғ ул ўтқа ёқилди...

Асиркаб⁴ қайра ул бечорасини,
Сучук тил бирла қилди чорасини.

Уш андин айди, эй фарзона Фарҳод,
Керакким қилсанг сен эмди мени шод.

Букун устодлиқингни кўрказ уш бир,
Не қилғу қил, бу бир ишимга тадбир.

Тавор биздин йироқ сут келмас осон,
Тилисим қилким оқсун келсун андон.

Ушул ердин бу ерга тегру⁵ қазғил,
Йўнуб тошлар юзин, маҳкам ариқ қил.

Ким ул чўбонларим сут соғсун анда,
Оқиб эркилсун ул сут барча мунда.

Бу ширин сўз бирла Фарҳодни Ширин,
Жонин юлноди⁶, ғорат қилди ўзин.

Қулоқи сўзларин эштур, вале ул
Бирин фаҳм этмаз, айгур тек бали ул.

Йўқ имкони жавоб айғу сўзинга,
Ожизлиқдин элун қўйду кўзинга.

Қи андин сўнгра тишра⁷ чиқти турди,
Тобуғчиларни ундаб қайра сўрди⁸.

¹ Аҳсанг — офарин. ² Афлотун — Платон. ³ Қов — тутантирик. ⁴ Асир-
каб — аяб, қизганиб. ⁵ Бу ерга тегру — бу ергача. ⁶ Юлноди — руҳлангирди,
шод қилди. ⁷ Тишра — ташқари. ⁸ Қайра сўрди — қайта сўради.

Манга ҳоли не айди, айтинг ул жон,
Тутойин эмди шу жон¹ бирла фармон.

Нелар айди, бирини билман уш¹ ҳеч,
Ақл йитлонди, излаб бўлман уш ҳеч.

Айиттилар не сўзким кечти борин,
Оқиб сут келгуга ариқ тилорин.

Нетакким билди эрса эшти Фарҳод,
Анинг ҳукминга кўргазайин теб от.

Белин боғлади, олди тешасини,
Қилу боғлади қайра пешонасини.

Керак асбобини барча битурди,
Бир ой ишлади хуш ариқ етурди.

Тузатти йўнди ариқ тошларини,
Тобулмаз қилди тошлар ошларини.

Ариқ ичинда ҳам бир ҳавз қилди,
Кўрикли тонгламоқдин ҳайра қолди².

Ажаб шахси эрур бу одамизод.
Бўлур мум одами илкинда пўлот.

Бўлур, бил, иш бошлогинча душвор,
Не иш бошланса, қилнур охир, эй ёр.

Ҳеч иш бу одам ўғлидин қутулмаз,
Магар ўлмоқким, анда чора бўлмаз.

Хабар онглагтиллар Ширингаким уш,
Тамом бўлди бир ариқ, ҳавз ҳам фуш³.

Анингтек ҳавзу ариқ қилди Фарҳод,
Ким антек қилмади бўлғай ҳеч устод.

Неча кўп сутким ул анда соқилғай,
Тийилмадин оқиб мунда йиғилғай.

Боқойин тею Ширин ўзи келди,
Кўруб хуш ҳавз, ариқ севну кулди⁴.

Зиҳи⁵ устодким бу ҳавзу ариқ,
Қилу бердинг теди кўнглимга лойиқ.

Алинг бор бўлсу дойим тею Ширин,
Талим раҳмат ўқуди, қилди таҳсин.

Кетординг мендин ушбу улу⁶ захмат,
Санга аҳсанту устодингга раҳмат.

¹ Уш — ўша. ² Ҳайра қолди — ҳайратда қолди. ³ Фуш — тўғон. ⁴ Севну кулди — севиниб кулди. ⁵ Зиҳи — офарин. ⁶ Улу — улкан, катта, улуг.

Тею ундади қаршиқа кетурди,
Оёқ тутти, оғирлади ўтурди.

Қулоқинда неча дона бор эрди,
Ани зийнат учун ул асрар эрди.

Қанғғи доналарнинг эрди шоҳи,
Укуш мол эрди бирининг баҳоси.

Ал¹ урди, ўз қулоқиндин чиқарди,
Қабул қилғил, тею Фарҳодқа берди.

Ким ул устодлиқингнинг музди эрмаз,
Букун мундин азинга илким эрмаз.

Буларни сот ишинга харж қилғил,
Уятлиғ бўлдум, озлама, карам қил.

Агар бу ҳолдин эзгу бўлса толим,
Тобуғ қилғай ма² боринча мажолим.

Ёмонлама, ол уш теб узр қилди,
Сўнуб Фарҳод ани илкидин олди.

Фидо бўлсун санга, эй жон Ширин,
Тею солди аёқингга элиндин.

Уш андин тутти ул саҳро йўлини,
Оқиту чашматек кўзлар бўлини.

Анинг ишқинда антек борди элдин,
Ким илкин юди, безор бўлди элдин.

¹ Ал — қўл. ² Ма — ва

Хоразмий

(XIV аср)

МУҲАББАТНОМА

(П а р ч а)

АВВАЛҒИ НОМАСИН АЙТУР

Аё кўрк ичра олам подшоҳи,
Жаҳон тутти сенинг ҳуснунг сипоҳи.

Пари рухсораларнинг кўркабойи¹,
Юзунг наврўзу қошинг байрам ойи.

Кўнгул ширин сўзунгга бўлди Фарҳод,
Кўзунг Кашмир жодусига устод.

Қаро менг² ол³ янгоқингга⁴ ярошур,
Бошим дойим адоқингқа⁵ ярошур.

Бўюнг сарву санубартек, белинг қил,
Вафо қилгон кишиларга вафо қил.

Ақиқинг⁶ суҳбатиндин жон бўлур сўз,
Қамартек⁷ чехрангга боқса қамар кўз.

Урур наргисларинг⁸ новакни⁹ жонга,
Кулар чехранг чечактек арғувонга.

Саройдин борди Чин-Мочинга човиқ¹⁰,
Қиё боқсанг бўлур арслонлар овиқ¹¹.

Табассум қилсангиз шаккар уёлур,
Тишинг инжусидин гавҳар уёлур.

Жамолинг етти оламга сипаҳлар,
Қатингда¹² ер ўпарлар жумла шаҳлар.

¹ Кўркабой — гўзал, ҳуснга бой. ² Менг — хол. ³ Ол — қизил. ⁴ Янгоқ — юз. ⁵ Адоқ — даргоҳ. ⁶ Ақиқ — қимматбаҳо қизил тош. Бу мисрада суҳбатининг қимматбаҳо тошидан сўз жонга айланади дейилмоқчи. ⁷ Қамар — ой. ⁸ Наргис — кўз маъносида. ⁹ Новак — ўқ. ¹⁰ Човиқ — тез. ¹¹ Овиқ — овнинг маъносида. ¹² Қатингда — қошингда.

Фалак ишқинг яўлинда бесару пой,
Исирғанг донаси Зухра, юзунг ой.

Латофат мулкида султонсен, эй жон,
Қамуқ¹ бошдин-оёққа жонсен, эй жон...

Жамолингтек кишининг йўқ жамоли,
Дариғо², бўлмаса эрди заволи.

Қиёмат кўрклусен ҳуснунгга не сўз,
Йироқ бўлсун жамолингдин ёвуз кўз.

Букун йўқтур, сен ойтек кўкта, асра,
Қулунг бечора Хоразмийни асра.

¹ Қамуқ — талай, барча, ҳамма. ² Дариғо — афсус, аттанг.

XV-XVI АСРЛАР АДАБИЁТИ

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

АМИР ТЕМУР ҲАҚИДА ХАЛҚ ЛАТИФАЛАРИ

Темурланг¹ қишлоқ саёҳатидан қайтар экан. Йўлда Афанди учраб, подшодан сўрабди:

— Хўш, подшо! Саёҳатингиз қандай ўтди?

— Жуда яхши!— деб жавоб берибди Темур.— Душанба куни бир қишлоққа тушган эдим, у ерда ёнғин бўлиб, кўп уйлар, одамлар куйиб кетди. Сешанба куни бошқа бир қишлоққа ўтдим; у ерда қутурган ит иккита одамни қошиб олган экан, одамлар қутурмасин деб, ит қопган одамларни ўтда куйдиртирдим. Чоршанба куни бир қишлоққа ўтган эдим, сел ёғиб ҳамма ёқни сув босиб кетди, болалик бешиклар, сигирлар, қўйлар тоза оқди, кечгача буларни томоша қилдим. Пайшанба куни яна бир қишлоққа ўтдим; у ерда бир буқа занжирини узиб чиқиб, кўчаларда бир неча одамни нобуд қилди. Жума куни бир қишлоққа ўтиб эдим, у ерда бир одам жинни бўлиб қолган экан, уни остириб юбордим. Шанба куни бир қишлоққа ўтдим; у ерда бировни том босиб қолди. Якшанба куни бир қишлоққа ўтсам, бир ёш жувон ўзини дарахтга осиб қўйибди. Мана шундай қилиб, роса томошаларни кўрдим.

Темурнинг ҳикоясидан баданлари музлаб кетган Афанди:

— Хайрият, бир ҳафта юриб қайтибсиз. Агар бир ой юрсангиз, «пойқадамингиз» ёқиб, ҳамма қишлоқлар вайрон бўлиб кетар экан,— дебди.

* *
*

Темурланг бир куни Афанди билан суҳбатлашиб ўтириб «уҳ» тортиб юборибди ва Афандидан сўрабди:

— Улсам менинг жоним қаерда бўлар экан, жаннатдами, дўзахдами?

Афанди жавоб берибди:

¹ Темур оқсоқ бўлгани учун уни Темурланг деб ҳам атаганлар.

— Бегуноҳ кишиларни ўлдира бериб, жаннатни ҳам тўллириб қўйдингиз. Сизга жаннатдан жой қолмаган бўлса керак. Хафа бўлманг: сизга дўзахнинг энг яхши жойига ўтдан тахт қуриб берадилар.

* * *

Бир куни Амир Темур саройига бир кўр гадо хайр сўраб келибди. Темур ундан сўрабди:

— Исминг нима?

— Исмин «Давлат»,— дебди гадо.

Темур масхара билан кулибди.

— Тавба, давлат ҳам кўр бўладими?

— Кўр бўлмаса чўлоқниқига келармиди,— дебди гадо.

* * *

Темурланг бир куни Афандидан сўрабди:

— Афанди, менинг қадр-қимматим қанча бўлар экан?

Афанди ўйлаб туриб жавоб берибди:

— Қадр-қимматингиз 50 тилладан ошмайди.

Темурнинг аччиғи келиб, ўшқирибди:

— Нега менинг қимматимни мунчалик пастлатасан. Менинг белимдаги камаримнинг ўзи 50 тилладан ортқ туради-ку.

— Ҳовлиқманг, амир!— дебди Афанди.— Мен ҳам белингиздаги тилла камарингизни кўзда тутиб айтдим. Агар белингизда тилла камарингиз бўлмаганда эди, ўзингизни бозорга олиб чиқса бир чақага ҳам олмайди.

* * *

Амир Темур вазири билан бирга Афандини ҳам олиб, овга чиқибди. Йўлда Темур билан вазир иссиқлаб кетиб, кийимларини ечиб, Афандининг устига юклаб қўйибдилар. Афанди кийимларни кўтариб терлаб борар экан, Темур қочирим қилибди:

— Афанди! Устингизда бир эшакнинг юки бўлди-да!

— Йўқ, амирим!— дебди Афанди.— Устимда икки эшакнинг юки...

* * *

Амир Темур Афандини ўз саройига биринчи марта зиёфатга чақирган экан. Афанди Темур айтган вақтда саройга келибди.

Темурнинг бир оёғи майиб бўлганидан, уни буколмас ва ҳар қандай одамнинг олдида ҳам узатиб ўтирар эди. У Афанди келиб ёнида ўтирганда ҳам шу тариқа ўтира берибди.

Темурнинг оқсоқлигидан беҳабар Афанди: «Темур мени ҳурмат қилмади»,— деб ичида гижинибди ва у ҳам бир оёғини узатиб ўтира берибди. Темур Афандининг бу ҳаракатидан газабланиб сўрабди:

— Эшак билан сенинг орангда қанча фарқ борки, менга тақ-
лид қиласан?

Афанди дарҳол ўрнидан туриб, таъзим билан жавоб берибди:

— Эшак билан менинг орамда бир қарич фарқ бормикан,—
деб ўзи ўтирган жой билан Темур тахти орасидаги масофани ўл-
чаб кўрсатибди.

НАВОИЙ ҲАҚИДА ХАЛҚ ҲИҚОЯЛАРИ

Бир ўспирин йигит мардикорчилик билан кун кечирар эди.

У юрган йўлида одамлар ўртасида бўлган жанжалларни бос-
тириб, бировнинг араваси лойга тиқилиб қолса, «ҳай-ҳай» ла-
шиб чиқаришиб, халққа ёрдами тегиб юрар эди. Бу йигитдаги
хислатни кўрган Навоий уни ҳурматлаб, қачон кўрса, ундан ол-
дин салом бериб ўтар эди. Йигит Навоийнинг бу ҳурматига
ажабланиб:

«Мен эртаю кеч одамларнинг жанжалларини бостириб, лой-
га ботган араваларни чиқаришиб юрсам, умримда намоз ўқима-
сам, рўза тутмасам ҳам Навоий мени бунчалик ҳурмат қилади.
Бу юришимдан фойда йўқ. Бола-чақам бўлмаса, менга дунёнинг
нима кераги бор» деб, «пирга қўл бериб» бир жиловхонада эр-
таю кеч ҳеч ким билан иши бўлмай, тоат-ибодат қилиб ўтиради-
ган бўлди.

Бир кун йигит жиловхонада тасбеҳ ўгириб ўтирган эди, На-
воий бир йигит билан гаплашиб жиловхона олдидан ўтиб қолди.
Жиловхонадаги йигит: «Навоий жуда кароматли одам экан, на-
мозхон бўлиб, тоат-ибодат қилишимни аввалдан билиб, мени
ҳурмат қилар экан»,— деб ўрнидан туриб, таъзим билан салом
берди. Навоий саломига алик олиш у ёқда турсин, унинг афти-
га ҳам қарамай ўтиб кетди. Жиловхонадаги йигит: «Навоий
ёнидаги йигитнинг гапига берилиб, мени пайқамай қолган бўлса
керак»,— деб ўзига тасалли берди. Орадан уч-тўрт кун ўтар-ўт-
мас, Навоий яна ўша йигит билан гаплашиб кела берди. Жилов-
хонадаги йигит ўрнидан туриб салом берди. Навоий яна инда-
май ўтиб кета берди. Йигит ҳайрон бўлиб, Навоийдан: «Тақсир,
бир умр пешонам саждага тегмай, бақириб-чақириб юрганымда
салом бериб ўтар эдингиз, энди мен эртаю кеч тоат-ибодат қи-
либ ўтириб, сизга салом берсам, алик олмайсиз. Бунинг сабаби
нима?»— деб сўради. Шунда Навоий: «Сен ўша бақириб-чақи-
риб юрганингда, халққа фойданг тегиб юрар эди, энди бўлса эр-
талабки нонуштанг билан кечкурунги овқатингнинг ғамида эрта-
дан-кечгача халққа қўз тикиб ўтирасан. Саломингга алик олмас-
лигимнинг сабаби шу»,— деди.

Шундан кейин Навоийнинг бу сўзлари йигитга қаттиқ таъсир
этиб, у яна ўзининг аввалги ишини давом эттирадиган бўлди.

* *
*

Ҳусайн мирзонинг қирқ вазири бўлар эди. Қирқинчиси Алишер Навоий эди. Бир кун бир кам қирқ вабир Навоийга туҳмат қилиб, иғво кўтариб, уни Ҳусайн мирзога ёмонладилар. Ҳусайн мирзо Навоийни вабирликдан олди.

Бир кун Ҳусайн мирзо шипга қараб ётиб, вабирларга: «Олиб келинг!»— деди. Вабирлар чилим келтирдилар. Шунда ҳам Ҳусайн мирзо: «Олиб келинг!»— деди. Вабирлари билган, мўлжаллаган нарсаларининг ҳаммасини бирма-бир келтириб турдилар.

Ҳусайн мирзо ҳамон: «Олиб келинг!»— деб буюра берди. Вабирлар ҳайрон қолишиб, Ҳусайн мирзога қараб: «Тақсир, бутун нарсани келтирдик, лекин сизнинг ўйлаганингизни топа олмадик»,— дедилар.

Ҳусайн мирзо: «Эртага эрталаб мен ҳарамдан чиққунча шуни топиб қўйинглар, бўлмаса ҳаммангизни ўлдиртираман»,— деб ҳарамга кириб кетди.

Вабирлар ўзаро маслаҳат қилишдилар: «Биримиз Навоийнинг олдига бориб, ундан сўраб билиб келмасак, биз ўзимиз топа олмаимиз»,— дейишдилар.

Буларнинг ичида биттасининг Навоий билан алоқаси яхши эди. Шу вабирга: «Сен бориб, Навоийдан Ҳусайннинг истагини билиб кел»,— деб топширдилар.

Ҳалиги вабир Навоий билан кўришиб, унга воқеани айтди: «Ҳусайн мирзо шипга қараб ётиб: «Олиб келинг!»— дейди. Нимани олиб борсак, «Олиб келинг!»— дейди. Унинг айтганини ҳеч тополмадик. Сиз шуни айтиб бермасангиз, у эрталаб бизнинг ҳаммамизни ўлдиради».

Навоий айтди: «Сиз бир уста олиб боринг, бир қўлида арра, бир қўлида тешаси бўлсин».

Эрталаб Ҳусайн мирзо ҳарамдан чиқиб, вабирларига қараб: «Топдингизми?»— деди. Вабирлар: «Ҳа» деб бир уста билан арра, тешани олиб кирдилар. Ҳусайн мирзо устага қараб: «Мана бу тоқини тузат!»— деб буюрди. Вабирлар қарасалар, Ҳусайн мирзо қараб ётган шипнинг битта тоқисн бузилган экан.

ЕЗМА АДАБИЁТ

Лутфий

(1366/67—1465/66)

ҲАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Жамолу ҳуснунга сўз йўқ, вафо керак бўлса,
Мени худ ўлтурадурсен¹, раво керак бўлса.

Кўнгул чу билмайин ўз ҳаддини сени севди,
Балоу ғусса била мубтало керак бўлса.

Жафони жонима оз қилки, ногаҳон бир кун
Жафо туганса нетарсен, жафо керак бўлса?

Кўнгулни ўзгага бергил демангки², мушқулдур,
Жаҳонда сиз киби бир дилрабо керак бўлса.

Қишиким ўз жониға қасд этар, сени севсун,
Дағи эшикинга келсун, бало керак бўлса.

Жамолу жоҳ³ элидин юз фароғатим бордур,
Урамунг⁴ ити манга ошно, керак бўлса.

Уқур бу Лутфийи мунглуқ ниёз номасини,
Савобу алқишу юз дуо керак бўлса,

* * *

Жоним чиқадур дард ила, жононима айтинг,
Мен хаста гадо ҳолини султонима айтинг.

Уртанмагу кўз ёшию ўлмак турур ишим,
Бу қиссани ул шамъи шабистонима айтинг.

Қат-қат юрагим боғлади қон, ғунча менгизлик,
Бу дарди дилимини гули хандонима айтинг.

¹ Худ ўлтурадурсен — ўзинг ўлдирасан. ² Демангки — демагилки. ³ Жоҳ — мансаб, мартаба. ⁴ Урамунг — кўчанг.

Қон ёшим эрур юз уза юлдуз киби сонсиэ.
Ул кўзлари чўлпон, маҳи тобонима¹ айгинг.

Лутфийи дил афгор² тилар ҳажр элидин дод,
Аҳволини ул бегиму хонима айтинг.

* *
*

Аёгингға тушар ҳар лаҳза гесу³,
Масалдурким⁴: «Чи роғ туби қаронгу».

Тутармен кўзки кўрсам оразингни⁵,
Ки дерлар: «Оққон ариққа оқар су».

Юзунгни туттум ортуқ ою кундин,
«Кишининг кўзидур, оре, торозу».

Кўзунг қонимдин нйманмас, ажабтур,
Ки «Кўрқар қайдаким қон кўрса ҳинду».

Тилар васлингни Лутфий, қил ижобат,
Ки айтурлар: «Тилоганни тилогу».

ТУЮҚЛАРИ

Кўнглума ҳар ёнки боқсам, доғи бор,
Ҳар неча дардимни десам, доғи бор,
Қилча танга бори ишқинг ёр эди,
Биз сори бўлди фироқинг доғи⁶ бор.

Чархи кажрафтор элидин ёзамен,
Чиқмадим ҳижрон қишиндин ёза мен,
Бир мени ёрлиқ била ёд этмас ул,
Ҳар неча ул шаҳга қуллуқ ёзамен.

ГУЛ ВА НАВРУЗ

(П а р ч а л а р)

ГУЛ ҚОРОВУЛҒА (БОРИБ) ЯМАН ЧЕРИГИНИ⁸ ЧЕНАГАНИ⁹

Қоровулға келиб эрди Гул ўзи,
Ҳаминки бу черикка тушди кўзи.

¹ Маҳи тобон — тўлиқ ой. ² Дил афгор — кўнгли яраланган. ³ Гесу — соч. Масал — мақол. ⁴ Ораз — юз. ⁵ «Доғи» сўзи биринчи мисрада — яра, иккинчи мисрада — яна, тўртинчи мисрада — тор деган маънони англатади. ⁶ «Ёзамен» сўзи биринчи мисрада — чиқиб кетмоқ, иккинчи мисрада — ёза (фаслга), тўртинчи мисрада — ёзмоқ маъносида келган. ⁷ Черик — қўшин. ⁸ Ченамоқ — синчиклаб кўрмоқ.

Ченаб топтйки, сардори забундур¹,
Ҳеч иш билмас яроғсиз (бефунундур)².

Кўриб, англаб, билиб ёнди ҳам ул дам,
Ясади ўз черикин шоду хуррам.

Тонг отқачким, замона бўлди хуррам,
Аритилди фалак кўзгусидин занг.

Туман ўлтурдую бўлди ҳаво соф,
Черик тутди жаҳонни Қоф то Қоф.

Хуруш этти Кююрга кўкради кўс³,
Уруб чавгон⁴ дуҳлнинг юзини бўс⁵.

Нафиру бурғуву туқу нақора⁶.
Диловарлар юрагин қилди пара.

Баҳодирлар уни, отлар хуруши,
Садафтек кар қилиб Миррих гўши.

БАҲРОМ ГУЛ ЯСОЛИН⁷ КҮРУБ ОЛДОРҒОНИ

Ки ногаҳ, бу ясолни кўрди Баҳром,
Қила билмади елгунни⁸ саранжом.

Қомчилаб, елгун отландурса бўлмас,
Кейин торта жилов ёндурса бўлмас.

Юрак ичқиндию⁹ кўнгли ториқти,
Ўз ичкиси¹⁰ била илғаюу чиқти.

НАВРҮЗ АЧИҒЛАНИБ, ЧЕРИКНИ ТУҚТАТҚАНИ

Бу кез Наврўз ғайратдин уруб жўш,
Ачиғланган била бўлди зирехпўш¹¹.

Черик олин тўсубон тутти йўлни,
Қаровул турғузуб, тўқтатти ғулни¹².

Жилов қўйди-ю учдин унга борди,
Аёқдин бош туруб, тупроқ қўпорди.

Мавжлар турғузуб беркитти қамбил¹³,
Қаро тоқдек ясаб турди муқобил.

¹ *Забун* — ожиз, нотавси. ² *Бефунун* — бепанд, фойдасиз. ³ *Кўс* — ноғора. *Чавгон* — таёқ. ⁴ *Дуҳлнинг юзини бўс* — ноғоранинг юзига тушмоқ. ⁵ *Нақора* — ноғора. ⁶ *Ясол* — саф, қатор. ⁷ *Елгун* — чопқир от. ⁸ *Ичқинмоқ* — огилиб чиқиб кетмоқ, кўтарилмоқ. ⁹ *Ўз ичкиси* — ички ғайрати, жўш уриши. *Зирехпўш* — ҳарбий кийим кийган. ¹⁰ *Ғул* — дев, ёввойи одам. ¹¹ *Қамбил* — тўсиқ.

НАВРҮЗ БИЛА ГУЛ МАЙДОНДОРЛИҚ ҚИЛИБ ТАНИШҚАНИ

Яманлиқлар ул ишдин қолдилар лол,
Отин қамчилади Наврӯз дарҳол.

Тарид эткач била кўргузди жавлон,
Тебинди «ҳув» этиб чун шерн фаррон¹...

Бу ҳолатни кўруб Наврӯзи Навшод²,
Отиндин сачраб андоқ қилди фарёд.

Ки қолди барча эл ҳайрат ичинда,
Ки не бўлди бу бир соат ичинда.

Чопиштилар келиб тўшлуқ тўшиндин,
Улус фориг бўлуб санжиш яшиндин.

Кўрарлар тупроқ узра зори афкор,
Етурлар беҳабар икки вафодор.

Гулоб афшон³ чу бўлди юзларина,
Парилар келди ногаҳ ўзларина.

Гаҳе Наврӯз Гул иди⁴ била маст,
Даме Гул бўлди Наврӯз олида маст.

Қучоқлашғач ул икки сарви озод⁵,
Мубораклик била отландилар шод.

Уруш, санжиш кўтарилди ародин,
Хусумат кетти икки подшодин.

Бу хўшлуқтин бирикти икки иқлим,
Ародин қўпти хавфу қолмади бийм⁶...

ПОДШОҲ МУШКИН ҲОЛИ ГУЛ ФИРОҚИНДА

Ушул кунким, Гулу Наврӯзи Навшод,
Иковлон қочтилар Чин йўлидан шод⁷.

Хабар келди эса Мушкини Фархор,
Билиб кайфиятини охири кор.

¹ Шери фаррон — мағрур шер. ² Навшод — Наврӯзнинг мамлакати. ³ Гулоб афшон — гул суви сочилган. ⁴ Ид — ҳид, ис. ⁵ Сарви озод — тик қоматли сарв дарахти. ⁶ Бийм — кўрқинч, даҳшат. ⁷ Гулнинг отаси уни Чин (Хитой) хоқонига тортиқ қилиб жўнатганда, у йўлда Наврӯз билан қочган эди.

Қоровуллар қўюб қочғон йўлина,
Юборди элчилар Навшод элина.

Эшитти эрса Фаррух бу хабарни,
Бўйиндин ташлади тожу камарни.

Сочин бир-бир титиб, тўнин қилиб чок,
Бошина сочди бу андишадин хок.

Жаҳонда бутратиб сайёҳларни,
Тенгизларга [солиб] маллоҳларни¹.

Сўротиб ер юзинда Қоф то Қоф,
Машаққат бирла издаб² дунйини соф.

Не бу топти хабарни шоҳи Мушкин,
Тўнкулди³ оқибат икки мискин...

Ҳажга келган оталар ва Наврўз билан Гул тасодифан бир-бирларини кўриб қолиб, шод-хуррам бўладилар; шундан кейин Гул билан Наврўзнинг тўғи бўлади.

ТУРТ ПОДШОҲ ГУЛ ВА НАВРЎЗ (ҲАҚИДА) БАҲС ҚИЛГАНИ

Қўйиб, ҳар қофила⁴ ўз мулкина юз,
Ду аспа⁵ илгари тушти қуловуз⁶.

Бадий⁷ айтур: «Гули раъно манингдур,
Адан йўқким, азиз жоним анингдур».

Рафё⁸ айгурким: «Мен Наврўзинингмен,
Бу зебо моҳи меҳр афрўзинингмен.

Менга онсиз тан ичра жон керакмас,
Бу тожу тахту ул айвон керакмас».

Айитти шоҳи Мушкин: «Эй салатин,
Кечинг бу ҳосили йўқ мижародин!

На мен Гулсиз, на Гул Наврўзсиз хуш,
Ки йўқтур жоми кон афрузсиз хуш».

¹ Маллоҳ — қайиқчи, кемачи. ² Издаб — излаб. ³ Тўнкулмоқ — ожизланмоқ. ⁴ Қофила — карвон, йўловчилар гуруҳи. ⁵ Ду аспа — икки отлиқ. ⁶ Қуловуз — етакчи, йўл бошловчи. ⁷ Бадий — Адан шоҳининг номи. ⁸ Рафё — Ячан шоҳининг номи.

ПОДШОҲ ФАРРУХ САЛОҲ¹ АНДИША ҚИЛИБ СЌЗЛАГАНИ

Деди Фарруҳки: «Бир тадбир этоли,
Таассуб тўнини тағйир этоли.

Эшитур бўлсангизлар бир сўзум бор,
Эшитиб бўлсангиз сўзга харидор.

Тинголи иттифоқ устида элни,
Қилоли ўртада тағйин бир элни.

Ҳамон хушдур, ки жон ўртада бўлса,
Неким аъзо ичинда борса келса.

Эрур Навшод ёз фасли баса хуш,
Ҳавоси хурраму авлоғи дилкаш.

Яна ёй² мавсумида мулки Фархор,
Эрур филжумла жаннатдин намудор.

Яман мулки қачонким бўлса ёбиз³,
Бўлур аърофтек⁴ дунйида тенгсиз.

Етилур бас латиф анвойи неъмат,
Келиб қилса бўлур турлук маишат.

Адан худ⁵ қиш куни ишрат еридур,
Эрам⁶ янглиғ парилар кишваридур⁷.

Қиш ўртасинда саҳроси чамантек,
Жаҳонда бўлмағай хушлуқ Адантек.

Мухолифлик⁸ агар қўпса ародин,
Қутулурсиз туганмас можародин»..

НАВРЌЗНИНГ ПОДШОЛИҒИНИНГ СИФАТИ

Барининг ўрнига Наврўз бўлди,
Муроди бахтина фируз⁹ бўлди.

Ажаб мушфиқ мураббидур муҳаббат,
Ким эр ўғлин қилур мағрури давлат.

¹ Салоҳ — яхшилик, омонлик; бу ерда битишув, сулҳ маъносига.

² Ёй — баҳор. ³ Ёбиз — куз. ⁴ Аъроф — жаннатга яқин жой эмиш. ⁵ Худ — ўз, ўзи. ⁶ Эрам — афсонавий бог. ⁷ Кишвар — мамлакат. ⁸ Мухолифлик — душманлик. ⁹ Фируз — саодатли, толели.

Маалқиса¹, чу Наврӯзи жаҳонгир,
Жаҳонни азм бирла қилди тасхир².

Жаҳонда қўйди яхши расму оини,
Тузатти дунйини сар то ба пойин³...

¹ *Маалқиса* — алқисса, хулласи калом. ² *Тасхир* — эгаллаш. ³ *Сар то ба пой* — бошдан охирига қадар.

Алишер Навоий

(1441—1501)

ҒАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Мени ишқдин манъ этар сода шайх,
Дема сода шайх, айтким лода¹ шайх.

Май устидаги хасча қилмон ҳисоб,
Агар сув уза солса сажжода² шайх.

Еруғлуқ эмас мумкин андинки бор,
Залолат тариқида³ афтода шайх.

Риё баҳри⁴ ичра тамаъ заврақин⁵,
Солибтур асодин тутуб хода шайх.

Еяр доми газвир⁶ эл сайдиға⁷,
Қилиб субҳадин⁸ дона⁹ омода¹⁰ шайх.

Ғазабда сабуъ¹¹, шаҳват ичра баҳим¹²,
Агарчи эрур одамизода шайх.

¹ *Лода* — аҳмоқ, беақл. ² *Сажжода* — жойнамоз. ³ *Залолат тариқи* — адашув йўли. ⁴ *Риё баҳри* — риёкорлик денгизи. ⁵ *Тамаъ заврақи* — тамагирлик кемаси. ⁶ *Доми газвир* — ҳйла тузоғи. ⁷ *Сайд* — ов (овлаш). ⁸ *Субҳа* — тасбеҳ. ⁹ *Дона* — дон. ¹⁰ *Омода* — тайёрлаш. ¹¹ *Сабуъ* — йиртқич. ¹² *Баҳим* — ҳайвон.

Киран одами сөнига қилса нўш¹,
Фано дайрида² бир қадаҳ бода³ шайх.

Иродатдин ўлғай эдим бандаси,
Агар топсам эрди бир озода шайх.

Эранлардин⁴ ўзни тутар гарчи бор,
Укуш⁵ зебу зийнат била мода⁶ шайх.

Навой тилар сода юзлук йигит,
Не ғам гар ани манъ этар сода шайх.

* * *

Меҳр кўп кўргуздум, аммо меҳрибоне топмадим,
Жон баса қилдим фидо, ороми жоне топмадим.

Ғам била жонимға еттим ғамгусоре⁷ кўрмадим,
Ҳажр ила дилхаста бўлдум, дилситоне⁸ топмадим.

Ишқ аро юз минг маломат ўқиға бўлдум нишон,
Бир камон абрўда⁹ тузлуқдин нишоне топмадим.

Кўнглум ичра сарв ўқдур, ғунча пайкон¹⁰, гул тикон,
Даҳр боғи ичра мундоқ гулситоне¹¹ топмадим.

Кўп ўқудум Вомиқу¹², Фарҳоду Мажнун қиссасин,
Ўз ишимдин бул ажаброқ достоне топмадим.

Табъ ганжидин¹³ маони хурдасин¹⁴ юз қатла ҳайф,
Ким нисор этмакка шоҳи хурдадоне¹⁵ топмадим.

Ул амон ичинда бўлсун, эй Навой, гарчи мен
Бир замон ишқида меҳнатдин амоне топмадим.

* * *

Ишқ аро душвордур¹⁶ бўлмоқ киши ҳамдарди шоҳ,
Чун де олмас дардини бир йил югурса додхоҳ¹⁷.

Шоҳ додимға нетиб етсунки, мулки ишқ аро,
Қадри олий шоҳ ила тенгдур гадоғи хоки роҳ.

Шоҳ мендин ишқ аро ожизроқ эрса тонг эмас,
Ким балокашлик меннинг хўйимдур, онинг иззу жоҳ¹⁸.

¹ *Нўш қилмоқ* — ичмоқ. ² *Фано дайри* — майхона. ³ *Бода* — май. ⁴ *Эран* — эркак киши. ⁵ *Укуш* — кўп. ⁶ *Мода* — аёл, умуман, урғочи. ⁷ *Ғамгусор* — ғам-хўр, меҳрибон, юпантиривчи. ⁸ *Дилситон* — кўнгилини олувчи, ўзига мафтун қилувчи киши, дилбар. ⁹ *Камон абрў* — қоши камалак (камонга ўқшаш). ¹⁰ *Пайкон* — камон ўқи; киприк маъносинда ҳам келади. ¹¹ *Гулситон* — гулситон. ¹² *Вомиқ* — қядимги ишқий қиссалардан бўлган «Вомиқ ва Узро» қаҳрамонларидан бирининг номи. ¹³ *Табъ ганжи* — қобилият хазинаси. ¹⁴ *Хурда* — майда, яширин, сир. ¹⁵ *Хурдадон* — назик фаҳм. ¹⁶ *Душвор* — оғир, мушкул. ¹⁷ *Додхоҳ* — арз қилувчи. ¹⁸ *Иззу жоҳ* — иззат ва мартаба.

Шоҳлиғнинг дахли йўқ ишқу муҳаббат бобида,
Ким керак анда сариғ юз, лаългун¹ ашк, ўтлуғ оҳ.

Шоҳким, матлубига қуллуқ буюрғай ишқ эмас,
Кимки ошиқдур анга зору забунлуғдир² гувоҳ.

Сарв ила хошок агар гул ошиқидур фарқи бор,
Сарвга то ўт туюшқай, кул бўлур юз минг гиёҳ³.

Эй Навоий, сидқ ила бўлғил гадо ишқ ичраким,
Тахту тожин берса бу давлатни топмас подшоҳ.

* * *

Кимга қилдим бир вафоким, юз жафосин кўрмадим⁴,
Кўргузуб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим.

Кимга бошимни фидо қилдимки, бошим қасдиға,
Ҳар тарафдин юз туман тийғи жафосин кўрмадим.

Кимга кўнглум айлади меҳру муҳаббат фошким,
Ҳар вафога юз жафо онинг жазосин кўрмадим.

Кимга жонимни асир эттимки, жоним қатлиға,
Файр сори хулқу лутфи жон физосин кўрмадим.

Кимга солдим кўз қарову оқини ишқ ичраким,
Қон аро пинҳон кўзум, оқу қаросин кўрмадим.

Сен вафо ҳусн аҳлидин қилма таваққуъ⁵, эй рафиқ,
Ким мен ушбу хайлнинг ҳусни вафосин кўрмадим.

Эй Навоий, тавба андин қилмадим шайх олида⁶,
Ким бу ишда дайр пирининг⁷ ризосин кўрмадим.

ҚИТЪАЛАРИДАН⁸ НАМУНАЛАР

Камол эт касбким, олам уйидин,
Сенга фарз ўлмағай ғамнок чиқмоқ.
Жаҳондин нотамом ўтмак биайниҳ⁹,
Эрур ҳаммомдин нопок¹⁰ чиқмоқ.

Жаҳон ганжиға шоҳ эрур аждаҳо,
Ки ўтлар сочар қаҳр ҳангомида,
Анинг коми бирла тирилмак эрур,
Маош¹¹ айламак аждаҳо комида.

¹ Лаългун — лаълга ўхшаш; лаъл — қимматли қизил тош. ² Зору забун — ожиз; ноилож. ³ Гиёҳ — ўсимлик. ⁴ Кўрмадим — кўрмай қолмадим мазмунида. ⁵ Таваққуъ — умид. ⁶ Олида — олдида. ⁷ Дайр пири — майхона бошлиғи. ⁸ Қитъа — лирик турнинг бир жанри бўлиб, алоҳида шеърый парчадан иборатдир. ⁹ Биайниҳ — айнан. ¹⁰ Нопок — ифлос. ¹¹ Маош — муомала.

РУБОИЙЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Алл айлаки¹, ул халқ ҳаёти бўлмиш²,
Хуш ул кишиким, адл сифоти бўлмиш,
Ҳам мулк била адл жиҳоти³ бўлмиш,
Ҳам адл билан мулк саботи⁴ бўлмиш.

Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,
Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.
Ҳар нечаки севмак ондин ортуқ бўлмас,
Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

Йиллар тутубон шайх мақолотиға гўш⁵,
Не кўнглума завқ етти, не жонима жўш⁶.
Жонимға наво солдию кўнглима хуруш,
Бир журъа⁷ била муғбачаи бодафуруш.

Гурбатда⁸ ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш.
Олтун қафас ичра гар қизил гул бутса⁹,
Булбулға тикандек ошён¹⁰ бўлмас эмиш.

Эл қочса бировдин, эл ёмони бил они,
Аҳволида идбор¹¹ нишони бил они,
Феъл ичра улус балойи жони бил они,
Олам элининг ёмон-ёмони бил они.

То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас,
То нафсу ҳаво¹² қасри барафтод¹³ ўлмас,
То зулму ситам жониға бедод¹⁴ ўлмас,
Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас.

Ҳар кимсаки, сўз демак шиорида дурур,
Маъно гули нутқининг баҳорида дурур,
Сўзким демасун улки ихтиёрида дурур,
Сўз яхшилиғи чу ихтисорида¹⁵ дурур.

Сўздурки, нишон берур ўлукка жондин,
Сўздурки, берур жонға хабар жонондин,
Инсонни сўз айлади жудо ҳайвондин,
Билким, гуҳари шарифроқ йўқ ондин¹⁶.

¹ *Алл айлаки* — адолат қилди. ² *Ул халқ ҳаёти бўлмиш* — халқ ўша адолат билан тирик (ҳаёт) дир. ³ *Жиҳот* — қурол, асбоб. ⁴ *Сабот* — қарор, ишонч. ⁵ *Йиллар давомида шайхнинг сўзларига қулоқ солиб*. ⁶ *Жўш* — завқ-шавқ. ⁷ *Журъа* — қултум. ⁸ *Гурбат* — бировлар юрти, ғариблик. ⁹ *Бутса* — битмоқ, ўсмоқ. ¹⁰ *Ошён* — уя, қуш уяси. ¹¹ *Идбор* — орқага кетиш, бахтсизлик. ¹² *Нафсу ҳаво* — нафс ва мартаба орзуси. ¹³ *Барафтод* — йиқилмоқ. ¹⁴ *Бедод* — зулм. ¹⁵ *Ихтисор* — қисқалик. ¹⁶ *Мисранинг мазмуни: билгилки, ундан (сўздан) шарафлироқ, афзалроқ гавҳар йўқ*.

ДОСТОНЛАРИ

«ҲАЙРАТ-УЛ-АБРОР»

(Парчалар)

ПОДШОЛАР ҲАҚИДА

(Учинчи мақолатдан)

... Бил муниким, сен доғи бир бандасен,
Кўпрагидин ожизу афгандасен¹.

Эрмас алар туфроғу сен нури пок,
Хилқат аларғау сенга тийра хок.

Барча жавориҳ билан аъзода тенг,
Сурати навъи-ю ҳаюлода тенг².

Лек ҳунар ичра, камол ичра ҳам,
Хулқи хушу лутфи мақол ичра ҳам.

Ҳам равиши адлу ҳам инсоф аро,
Ҳилму ҳаёу бори, авсоф аро.

Шаръ тариқида ибодатда ҳам,
Ҳақ йўлида тақви-ю тоатда ҳам.

Сен тушубон йўл наҳажидин йироқ,
Кўпраги сендин юрубон яхшироқ.

Навой ўз фикрини давом эттириб, подшога хитоб қилади: гарчи сен яралишда бошқалардан ўзгача бўлмасанг ҳам, халқ ичида кўп жиҳатлардан сендан юқори турган одамлар бўлса ҳам, иқболнинг баландлик қилиб, подшодлик мартабаси сенга муяссар бўлди. Лекин бу мартаба эгасига қанчалик қанча имтиёз ва ҳуқуқ берилиши бараварида ундан талаб қилинадиган хизматлар ҳам бор. Бу хизматларнинг энг муҳими доимо халқ гамида бўлиш, кишиларга яхшилик қилиш йўли билан юртни идора этишдир:

Бўлди раият галаву сен шубон,
Ул шажари мусмиру сен боғбон.

Қўйни шубон асрамаса ою йил,
Оч бўрилар туъмасидур бори бил.

Боқмаса деҳқон чаманин туну кун,
Нахли тарин англа қуруғон ўтун.

Бўрини доғи галадин дур қил,
Сув берибон боғни маъмур қил.

¹ Ожизу афгандасен — ожиз ва кучсизсан. ² Мисрнинг мазмуни: шакли асл моҳиятига тенг.

Навой бу образли ўхшатишлар орқали чўпон ўз қўйларига, боғбон ўз боғига қандай гамхўрлик қилса, подшо ҳам ўз халқига шундай гамхўрлик қилиши керак, демоқчи бўлади.

Бундан кейинги мисраларда Навой айш-ишрат билан умр ўтказиб, халққа зулм етказган подшоларни аччиқ танқид қилади, сарой ҳаётининг ички сирларини фош этади:

Эйки, қавий айлади давлат қўлунг,
Зулм сори тушти ва лекин йўлунг.

Зулмунг эмас эрди халойиққа кам,
Ким қиладурсен ани ўзунгга ҳам.

Зулм ўзунгга фисқдур, эй ҳушёр,
Гум қил ани бўлса сенга ҳуш ёр.

Чунки фараҳ¹ базмиға азм айладинг,
Айшу тараб² азмиға жазм айладинг.

Қасрки, базм анда муҳайё бўлуб,
Зийнати фирдавси муалло³ бўлуб.

Пардалари риштаси эл жонидин,
Лаълию шингарфи улус қонидин⁴.

Шамсаси эл моли била зарнигор,
Эл дуру лаъли била гавҳарнигор⁵.

Хиштини масжид бузубон келтуруб,
Тошини эл марқадидин⁶ еткуруб.

Анда тузуб маснади шоҳаншаҳи,
Айшу тараб жоми учун муштаҳи⁷.

Базмда соқийлар ўлуб жилвасоз,
Аҳли гино⁸ ҳар сори дoston навоз.

Ҳарнеки марғуби эрур нафсининг,
Топилиб ул базмда бир йўқки, минг.

Тил бори ул дебки, демак хўб эмас,
Кўз кўрубон оники, матлуб эмас.

Арбададин⁹ ўзга эшитмай қулоқ,
Коми учун тутмай илик жуз аёқ...

Токи қуёш жирми бўлуб нурпош¹⁰,
Маҳфили¹¹ айшингда бу янглиғ маош¹².

¹ *Фараҳ* — шодлик, ² *Тараб* — хурсандлик, ³ *Муалло* — юксак. ⁴ *Байт*нинг мазмуни: пардаларининг ипи халқнинг жонидан, қизил бўёғи халқнинг қонидан. ⁵ *Байт*нинг мазмуни: шипда қуёш шаклида ишланган нақш халқнинг моли билан олтинланган, халқнинг дур ва қимматбаҳо тошлари билан зийнатланган. ⁶ *Марқад* — мазор, ⁷ *Муштаҳи* — ништаҳа очувчи, ⁸ *Аҳли гино* — чолғувчилар. ⁹ *Арбада* — шовқин-сурон, ¹⁰ *Нурпош* — нур сочувчи, ¹¹ *Маҳфил* — мажлис. ¹² *Маош* — маншат.

Шом жаҳон сафҳасин¹ айлаб қаро,
Пардаи зулмат чу ёпиб эл аро.

Рост ярим тунга дегин ҳол бу,
Ҳам сенга, ҳам хайлинга аҳвол бу.

Жом бу аҳволинга қон йиғлабон,
Шамъ куюб, ашк фишон² йиғлабон.

Қоқиб овуч санжу қилиб наъра кўс,
Кўкка чекиб нолау афгон хурус.

Сен чу бўлуб сархушу хилват гарой,
Анда қилиб ҳарне тилаб нафсу рой.

Базмдағи қорию гар худ йигит,
Майдин ўлуб ҳар бири бир телба ит.

Шайнда қоплондин агарчи фузун³,
Нафс итиннинг илгида лекин забун⁴.

Ҳар бириси бир тамаи хом аро,
Ёйилибон кишвари ислом аро.

Ҳар сори бир маст ўлуб ором жўй,
Бир бути гулрухдин ўлуб ком жўй.

Мастлиқ уйқуси чу айлаб ҳужум,
Борча ўлукдек ётиб ул хайли шум.

Субҳ чу зоҳир қилиб анворини⁵,
Ҳар ён очиб ламъан⁶ рухсориши.

Ончаки султоний ўлуб чоштгоҳ,
Уйқуда султон била хайлу сипоҳ.

Кўзларидин уйқу чу маъзул ўлуб⁷,
Ҳар бири бир зулмға машғул ўлуб.

Очибон элга ситам абвобини,
Қилғали пайдо тараб асбобини.

Бўлди чу асбоб муҳайё яна,
Кирди тараб базмиға ғавғо яна.

Йўқки замона шаҳи бу шевалик,
Ўз хўру ҳолиға улуғ то кичик.

Ҳар кун бу шанъат⁸ ила тунгача,
Ҳар кеча бу ғафлат ила кунгача...

¹ Сафҳа — бет. ² Ашк фишон — ёш тўкувчи. ³ Фузун — ортиқ. ⁴ Забун — хор. ⁵ Анвор — нурлар. ⁶ Ламъа — ёруғлик. ⁷ Маъзул ўлмоқ — кетмоқ. ⁸ Шанъат — ёмонлик.

Неча бу беҳудлуқ ила йилу ой,
Вой, агар келмасанг ўзунга, вой...
Зулмунг эрур кундузу фисқинг кеча,
Зулм ила фисқинг неча, бўлгай неча?

ҲИММАТ ВА САХИЙЛИК ҲАҚИДА

(Бешинчи мақолатдан)

Навой бешинчи мақолатда бахиллик ва хасисликка қарши сахийлик ва ҳимматни улуғлайди. Сахийликда исрофдан ҳам сақланишни, сахийлик ва мурувватни муҳтож кишиларга нисбатангина қилиш лозимлигини айтади. Шу ўринда тамасиз ва ўз қўл кучи билан кун кўрадиган камбағалнинг хизмати ҳар қандай сахийнинг миннатли ҳимматидан юқорилиги тўғрисида Ҳотами Тойи афсонасидан бир ҳикоя келтиради:

Ҳотами Тойиға бир озодаваш
Дедики: «Эй ҳимматинг озода куш,

Токи саҳо¹ бўлди кафинг варзиши²,
Кўрдунг экинму бир ўзунгдек киши?»

Дедики: «Бир кун қилибон жашни ом³,
Ундаб эдим бодия⁴ аҳлин тамом.

Матбах⁵ аро юз тева қурбон эди,
Қўю қўзи беҳаду поён эди.

Базм ичидин дашт сори бир нафас,
Касби ҳаво айламак этгим ҳавас.

Сайрда кўрдум бир асири миҳан⁶,
Бир қучоқ орқасиға юклаб тикан.

Жисми уйин айлабон ул юк нигун,
Тиркабон ул уйга асодин сутун.

Ҳар қадам олгунча етиб муддате,
Ҳар нафас урғунча ўтуб фурсате⁷.

Солди ул эмгак ўти кўнглумға тоб,
Лутфу тараҳҳум⁸ била қилдим хитоб.

К-эй қадин эмгак юки паст айлаган,
Жисмида ғам хори нишаст айлаган.

Дашт аро гўёки хабар билмадинг,
Ҳотам уйн сори гузар қилмадинг?

¹ Саҳо — сахийлик. ² Варзиш — одат. ³ Жашни ом — қатта йиғин. ⁴ Бодия — дашт. ⁵ Матбах — ошхона. ⁶ Миҳан — кулфат, машаққат. ⁷ Бу икки байтнинг мазмуни: унинг устидаги юки гавдасини эгиб юборгани учун қўлидаги таёғи устунлик вазифасини бажарар эди. У шу аҳволда ҳар бир қадам қўйгунча бир қанча муддат, ҳар бир нафас олгунча бирмунча вақт ўтар эди. ⁸ Тараҳҳум — раҳм қилмоқ.

Даъват этиб асру¹ фаровон бу кун,
Қилди ямон-яхшини меҳмон бу кун.

Ташла тикан, гулшани иззатга ет,
Чекма машаққат, қўпу даъватқа ет!»

Менда чу фаҳм этти бу навъ изтироб,
Бош кўтариб кулдию берди жавоб:

«К-эй солибон ҳирс аёгингга банд,
Озу тамаъ бўйнуга боғлаб каманд.

Водийи ғайратга қадам урмагон,
Кунгури ҳимматга алам урмагон.

Сен доғи чеккил бу тикан меҳнатин,
Тортмағил Ҳотами Той миннатин.

Бир дирам² олмоқ, чекибон даст ранж,
Яхшироқ андинки, биров берса ганж».

Улки бу янглиғ сўзи мавзун³ эди,
Мендан анинг ҳиммати афзун⁴ эди.

Ҳиммат агар бўлса Навоий санга,
Банда бўлур Ҳотами Тойи санга...

ОЛОБ ВА КАМТАРЛИК ҲАҚИДА

(Олтинчи мақолатдан)

Навоий олтинчи мақолатда одоб ва камтарликни улуғлаб, таълим-тарбияга доир қимматли фикрлар айтади. Мутакаббир ва одобсиз кишиларни танқид қилади:

Эй талаб уйида нишаст айлаган,
Қаддини хизмат юки паст айлаган.

Эл йўлида гард ўлубон дард ила,
Кибр кўзин кўр этиб ул гард ила.

...Лек бу йўл қатъида шарти талаб,
Билки тавозуъ⁵ билла келмиш адаб.

Чунки тавозуъга ҳам ўлди ҳилол⁶,
Бўлди фузунроқ анга ҳар кун камол...

Элга шараф бўлмади жоҳу насаб,
Лек шараф келди ҳаёву адаб.

¹ Асру — жуда. ² Дирам — пул, танга. ³ Мавзун — келишган. ⁴ Афзун — ортиқ. ⁵ Тавозуъ — камтарлик. ⁶ Ҳилол — янги ой.

Чунки ёгин манбаи ўлди ҳаё¹,
Қатраси тупроғни қилур кимё.

Бўлмас адабсиз кишилар аржуманд²,
Паст этар ул хайлни чархи баланд.

Тарки адабдин бири кулгу дурур,
Кулгу адаб таркига белгу дурур.

Қаҳқаҳадин кабк³ наво келтуруб,
Бошига ул кулгу бало келтуруб.

Ғунча кулуб бўлди очилмоқ анга,
Етти очилмоқда сочилмоқ анга...

Кулгуки ўз ҳаддин ўлди йироқ,
Йиғламоқ андин кўп эрур яхшироқ...

Навойи бола тарбияси тўғрисида сўз юритиб, ота-оналарнинг дастлабки вазифаси ўз фарзандини ўқитиш эканлигини айтади, ота-оналарга хитобан: ёш болани меҳрибончилик билан, насихат қилиб тарбияласанг, бу сендан унга нисбатан яхшилик, тавозуъ бўлади, дейди:

Қилмоқ эрур бири муаллим талаб,
Қилғали таълим анга илму адаб.

Итга тааллумда чу бўлди камол,
Сайд⁴ анинг оғзидин ўлди ҳалол.

Ғарчи анга шафқат эрур судманд⁵,
Еткурур ифрот⁶ ва лекин газанд⁷.

Меҳр ила зажрики⁸ таваққуъ⁹ дурур,
Тифлға сендин бу тавозуъ дурур¹⁰.

Шу билан бирга, болаларнинг ҳам ота-онага ҳурмат сақлашлари зарурлигини ўқтириб, болаларга хитобан, ота-оналарининг ҳурмат қил, бирини ой, бирини қуёш деб билиб, уларнинг сўзларидан, насихатларидан чиқма, барча хизматинг одоб билан бўлсин, дейди:

Бошни фидо айла ато қошига,
Жисмни қил садқа ано бошига...

Тун-кунунгга айлагали нурпош,
Бирисин ой англа, бирисин қуёш...

Сўзларидин чекма қалам ташқари,
Хатларидин қўйма қадам ташқари.

¹ Бу ерда «ҳаё» булут маъносига келган. ² Аржуманд — ҳурматли. ³ Кабк — каклик. ⁴ Сайд — ов. ⁵ Судманд — фойдали. ⁶ Ифрот — бирор иш-ни ҳаддан ошириб юбориш. ⁷ Газанд — зиён. ⁸ Зажр — пўписа, жазо. ⁹ Таваққуъ — истак. ¹⁰ Бу мисрада Навойи, ёш болага керагича меҳрибончилик қил, уни кузатиб бор, бу сенинг унга қилган яхшилигинг бўлади, дейди.

Навой бу бобда кишилар билан муносабат ҳақида ҳам тўхтаб, каттага хизмат, кичикка шафқат қилиш; аммо ҳурматни хушомадга айлантирмаслик, хизмат қилиб миннат қилмаслик ҳақида шундай дейди:

Кимки улуғроқ анга хизмат керак,
Улки кичикроқ анга шафқат керак.

Кимники қилсанг мутавассит¹ хаёл,
Асра анинг ҳурматида эътидол.

Хизмат ила айлама тавқир² ҳам,
Шанъат ила айлама таҳқир ҳам.

Тутқил анинг ҳурмати ичра зарур,
Қоидаи нуқтан «хайрул-умур»³...

Иzzати ҳаддин кам эса хўб эмас,
Ҳаддидин ортуқ доғи марғуб эмас...

ЯККАЛИК ВА КЎПЧИЛИК ҲАҚИДА

(Саккизинчи мақолатдан)

Навой фард — яккаликдан кўпчилик — жамият (коллектив) ни устуи қўйиб, кишиларнинг бир-бирлари билан дўст бўлишлари, қовушишлари кераклигини, ҳар бир ишни биргалашиб қилгандагина ҳар қандай муаммони ҳал қилиш мумкинлигини ва умуман яккаликка нисбатан кўпчиликнинг фазилати, роли улуғлигини кўрсатиб, айтади:

Йўқ ҳунари ёлғуз эса, ўз киши,
Қайда киши сопида ёлғуз киши?

Фард киши даврда топмас наво,
Ёлғуз овучдин ким эшитмиш садо?

Ёрсиз эл оҳи ғам-андуд эрур,
Ёнса йиғоч ёлғуз иши дуд эрур.

Тоқ киши айши уйин бил нигун,
Уйга қачон ҳомил⁴ ўлур бир сутун?

Синса уқоб⁵ эгни уза бир қанот,
Тез учар, лек анга бирдан ҳаёт.

Тошки чақмоқдин ўлғай йироқ,
Тийра тугор иккаласин ул фироқ,

Бир-бирига чун етишурлар даме,
Равшан ўлур ўтлариндин оламе.

Синса қаламнинг шақидин бир учи,
Ожиз ўлур нома рақам қилғучи...

¹ Мутавассит — ўртача. ² Тавқир — гурурланиш. ³ «Хайрул-умур» — «ҳар бир ишнинг яхшиси» деган маънода бўлиб, бунда «ҳар бир ишда ўртача йўл тутиш яхши» деган мақолга ишора қилинган. ⁴ Ҳомил — нарса кўтарувчи, суянч. ⁵ Уқоб — бургут.

РОСТГУЙЛИК ВА ТУҒРИЛИК ҲАҚИДА

(Унинчи мақолатдан)

Ҳар кишиким, тузлук¹ эрур пешаси,
Кажрав² эса чарх, не андешаси.

Уққи, туз ўлди таярони³ анинг,
Бўлса ер эгри, не зиёни анинг?

Йўл неча туз, йўлчиға мақсад қариб,
Хамлиғидин тушса йироқ йўқ ажиб.

Най туз учун истар ани аҳли ҳол,
Чун туз эмас чанг, кўрар гўшмол⁴.

Найза бўлуб тузлугидин сарбаланд.
Чирмош учун бандға қолиб каманд.

Шамъ бўйи туз келиб айвон аро,
Шоҳиди базм ўлди шабистон аро.

Эгри учуш бирла чу кўп айланиб,
Қайдаки парвона бориб ўртаниб.

Сарвким, ул тўғри чекиб қоматин,
Кўрмайин осиб⁵ хазон офатин.

Чирмашибон сунбулн тар⁶ боғ аро,
Эгрилик онинг юзин айлаб қаро.

Туз дурур эгри қили то соз эрур,
Эгри бўлур эмдики, носоз эрур.

Бўлди чу мистар⁷ хатиға туз рақам,
Бошини олмас рақамидин қалам.

Бир хати гар эгри тушар бир нуқат,
Нусхада ҳар сафҳададур ғалат...

Олғали эл кўнглини лутфи мизож,
Ўт била сувға берибон имтизож⁸.

Бўлса латофат нечаким, они бор,
Ҳусну жамол ончаки, имкони бор.

Лек эмас бўлса қади сарфароз⁹,
Бўлмаса гулзори аро сарви ноз.

Чекмаса туз сарви хиромонини,
Отмаса туз новаки мижгонини.

¹ Тузлук — тўғрилиқ. ² Кажрав — эгри кетувчи, қинғир юрүвчи. ³ Таярон — учаш. ⁴ Гўшмол — қулоқ бураш. ⁵ Осиб — зиён, зарар. ⁶ Тар — тоза, ҳўл. ⁷ Мистар — чизғич. ⁸ Имтизож — кимёвий қўшилиш. ⁹ Сарфароз (сарфароз) — юксак.

Уйнамагай жонини ҳар зор анга,
Бўлмагай эл кўнгли гирифтор анга...

Ростдур ул ким, назари тўғридур,
Ким илиги эғридур — ул ўғридур...

Ҳар кишиким, истаса тузлукка ғавр¹,
Англагил ониким, эрур икки тавр².

Бир буки, туз бўлса кишининг сўзи,
Иўқ сўзиким, ҳам сўзию ҳам ўзи;

Бир буки, ёлғонга таассуф била,
Тўғри дегай сўзни тақаллуф била.

Яхшидур аввалғиси худ бегумон,
Лек иккинчиси ҳам эрмас ёмон...

Эғрию туз васфи муҳаққақ³ дурур,
Ботил эрур эғрию туз ҳақ дурур...

Моласиз ул тухмки, деҳқон сочар,
Сувни тенг ичмас, неча яксон сочар...

Нечаки жаҳд айласа козиб киши,
Бир-икки даст илгари борғай иши...

Элга неча махфи эса бу сифат,
Зоҳир этар ёлғон ўзин оқибат...

Қимки ўзи айлади ёлғон сўзин,
Кизб⁴, дер эл, чин деса қолғон сўзини.

Қимсага ёлғончи дебон қолса от,
Бу от ила чорласалар ўзу ёт.

Сидқ хитоби яна ёнмас анга,
Чин деса ҳам, халқ инонмас анга.

Қимки чини эл аро ёлғон дурур,
Ёлғони чинлиққа не имкон дурур?

Неча зарурат аро қолғон чоғи,
Чин демас эрсанг, дема ёлғон доғи.

ШЕР БИЛАН ДУРРОЖ МАСАЛИ

(Унинчи мақолатдан)

Навий ёлғон сўзлашнинг ёмон оқибатини кўрсатиш мақсадида шер билан дуррож деб аталган қуш ҳақида қуйидаги мазмунда масал ҳикоя қилади:
Бир ўрмонда бир шер болаларини чумолидан ва бошқа ҳашаротлардан тинч сақлаш мақсадида оғзида олиб юрар экан. Шу ўрмонда бир дуррож ҳам бўлиб, у донм шердан хавфсираб яшар экан. Лекин дуррож пирил-

¹ Ғавр — ҳақиқат, тубига етиш. ² Тавр — ҳолат. ³ Муҳаққақ — аниқ, равшан. ⁴ Кизб — ёлғон.

лаб учганда, шер ҳам бехосдан чўчиб, боласини тишлаб, унга озор берар экан. Шер дуррож билан келишмоқчи бўлибди. Шер дуррожни душмандан ҳимоя қилишга, бунинг бадалига дуррож бекордан-бекорга учиб, шерни бевозта қилмасликка аҳд қилишибди. Лекин дуррож бир неча марта: «Мени қутқар, овчи тузоқ қўйди»,— деб шерни алдайди. Дуррожнинг сўзига бир неча бор алданган шер энди унинг сўзига ишонмай қўяди. Кунлардан бир кун овчи тузоқ қўйиб, дуррожни тузоққа туширади. Дуррож шерни ёрдамга чақиради. Шер дуррож аввалгидек алдаяпти, деб парво қилмайди, ёрдамга келмайди. Шу билан ёлгончиликда ном чиқарган дуррож ҳалок бўлади:

Бор эди бир бешада бир тунд шер,
Ваҳшат аро кўк асадидек далир¹.

Чун бўлур эрди болалаб завқнок,
Мўр боласин қилур эрди ҳалок.

Тишлабон ул мояи пайвандини,
Оғзида асрар эди фарзандини.

Бор эди дуррож ўшул бешада,
Шери жаён ваҳмидин андешада.

Шерки тишлаб боласин дам-бадам,
Бешада ҳар ён қўяр эрди қадам.

Етгач анинг боши уза ногаҳон,
Фир эта учса эди ул нотавон,

Ваҳм ила сесканмак эди шер иши,
Ўлтурур эрди боласига тиши.

Тиш била айлаб боласи ёрасин,
Ёра этиб ўз жигари порасин.

Доим анга бу ғам аро ғам эди,
Ғам неки, мотам уза мотам эди.

Қўнгли бу ишдин бўлуб озорлиқ,
Бошлади дуррож била ёрлиқ:

Дедики: «Мендин санга йўқ қасду кийн,
Эмин² ўлу бил мени доғи амин.

Ваҳмни қўй, ҳамдаму ҳамрозим³ ўл,
Айшу тараб вақти навосозим ўл.

Мен доғи лаҳнинг⁴ эшитиб шод ўлай,
Нағманг ила қайғудин озод ўлай.

¹ Далир — ботир, қўрқмас. ² Эмин — тинч. ³ Ҳамроз — сирдош. ⁴ Лаҳн — сайраш.

Шарт буким етса газанде санга,
Солса фалак ҳийласи банде санга,
Лутф қўлин ҳолинга ҳамдаст этай,
Хасмни бир панжа била паст этай.

Кўргузуб ихлос ишига ихтисос,
Сени адув¹ домидин айлай халос».

Шер кўп афсун била чун қилди жаҳд,
Сидқ ила дуррож доғи қилди аҳд.

Андоқ аро ерда аён бўлди меҳр,
Ким ҳасад элтур эди андин сипеҳр².

Қайдаки ором тутуб шарза шер,
Гирдида дуррож учубон далер,

Бошига парвоз ила гардиш намой,
Уйлаки султон боши узра ҳумой.

Шер эшитиб анинг илҳонини,
Фаҳм қилиб савтида ёлғонини,

Дер эди: «Ёлғон демаким шум эрур,
Кизб туз эл оллида мазмум эрур».

Панд эшитмас эди дуррожи маст,
Кизбдин этмас эди афгонни паст.

Бир кун анинг қасдига бир сайдгар,
Ходиса домин ёйиб эрди магар.

Дона била сув сари қилғоч хиром,
Тортти сайёд анинг устига дом.

Қичқирибон дом аро ул мубтало,
Неча деди: «Тот, мени туттило!»

Шер қулоғига етиб ул мақол,
Савтини дойимғидек этти хаёл.

Кўп эшитиб эрди бу ёлғонини,
Уйла гумон этти чин афгонини.

Ҳар нечаким рост фиғон айлади,
Сидқини³ ҳам кизб гумон айлади.

Махласиға⁴ айламади илтифот,
Токи анга мунқатиъ⁵ ўлди ҳаёт...

¹ Адув — душман. ² Сипеҳр — осмон. ³ Сидқ — тўғри. ⁴ Махлас — қутулиш, халос бўлиш. ⁵ Ҳаёт мунқатиъ ўлмоқ — вафот этмоқ, ўлмоқ.

Навойй бу бобни шу мисралар билан тугатади:

Сўзда, Навойй, не десанг, чин дегил!
Рост наво нағмага таҳсин дегил:

КАМБАҒАЛ УҚУВЧИЛАР ҲАҚИДА

(*Ўн биринчи мақолатдан*)

Навойй ўн биринчи мақолатда ўз даврида камбағал ўқувчиларнинг илм олиш йўлида кўрган қийинчиликларини, тортган азобларини тасвирлайди:

Зулм дурур ушбуки бир нотавон,
Илм тилаб шаҳридин ўлғай равон.

Айни фалокатдин аёғи яланг,
Тўни йўқидин тани доғи яланг.

Тевраб¹ аёғини анинг ҳар тикан,
Ҳар тикан устида мукаррар тикан.

Эски сепечи бошида кулгулук,
Дом киби бошдин-аёғи телук.

Тойири² мақсуд тилаб ком³ ила,
Донаи ашки доғи бу дом ила.

Эгнида авроқу⁴ китоби анинг,
Қилғали таҳсил шитоби анинг.

Қушдек ўлуб сайр муяссар анга,
Эгнида авроқи бўлуб пар анга.

Оч этибон қорнини муҳтожлиқ,
Туъмаға⁵ муҳтож этибон очлиқ.

Жисмини чун заъф⁶ этиб андоққи нол,
Хома⁷ киби тил чекиб, айлаб савол.

Ҳарне етиб, қонез⁸ ўлуб, йўл юруб,
То ўзин ўз мақсадиға еткуруб...

Шундай қилиб, ўқувчи ўз шаҳридан чиқиб «илм ўчоғи» бўлган шаҳарга келганидан кейин, қандай аҳвол кечиргани тўғрисида Навойй бундай дейди:

...Халқ кўпу йўқ бири ёри анинг,
Кўздин учуб шаҳру диёри анинг.

Кўча кўпу эв кўпу бозор ҳам,
Билмайин улким, қаён урғай қадам.

¹ Тевраб — тирнаб. ² Тойир — қуш. ³ Ком — истак. ⁴ Авроқ — варақлар.

⁵ Туъма — овқат, луқма. ⁶ Заъф — кучсизлик, ҳолсизлик. ⁷ Хома — қадам.

⁸ Қонез — қаноат қилмоқ.

Ғурбат ўти кўнглига кор айлабон,
Жонини ёлғузлуғи зор айлабон.

Сайр этиб ақшомғача бетўшае,
Чун бўлиб ақшом, тутубон гўшае.

Заъф ила ҳуши ўзига келмайин,
Тонгғача уйқу кўзига келмайин.

Тонгла қилиб сайр мадорис¹ аро,
Мадрасалар ичра мажолис аро.

Қайдаки ўз ҳолини таъвил² этиб,
Ким эшитиб ҳазл ила тажҳил³ этиб...

Не топилиб кундуз анинг маскани,
Не билиниб кеча анинг маъмани⁴.

Ғурбат аро ҳоли ёмондин ёмон,
Ҳар не йўқ андин ёмон, андин ёмон.

Ажз бўлуб тил иши тақриридин,
Уйлаки хома тили таҳриридин⁵.

Бўйла ғаму меҳнати даврон чекиб,
Уну ўн беш йил югуриб, жон чекиб.

Мадраса кунжини ғамобод этиб,
Тонгдин оқшомғача фарёд этиб.

Бўйла минг эмгакдаги бечорадин,
Ўз ватану мулкидин оворадин.

Баъзи ўлуб, баъзи итиб ҳар тараф,
Баъзи этиб доиясин бартараф⁶.

Оз нш ила баъзи этиб иктифо⁷,
Баъзи ўзига тутубон кўп жафо.

Эврулубон доираи моҳу сол⁸,
Зоҳир ўлуб бир-ики соҳиб камол...

Кўнгли бўлуб маскану маъвойи⁹ илм,
Қатра киби пайкари дарёйи илм.

Ибрию¹⁰ юнонию сурёни¹¹ ҳам,
Ҳинди агар сўрса, билиб они ҳам.

¹ *Мадорис* — мадрасалар. ² *Таъвил* — мақсадни ифодалаш. ³ *Тажҳил* — билмасликда айблаш. ⁴ *Маъман* — тинч жой. ⁵ *Таҳрир* — қарор этмоқ. ⁶ *Баъзи ўқувчи бундай машаққатга чидай олмай, илм олишдан воз кечади.* ⁷ *Иктифо* — кифояланиш. ⁸ *Моҳу сол* — ою йил. ⁹ *Маъво* — жой. ¹⁰ *Ибрий* — яхуллий. ¹¹ *Сурёни* — бир халқнинг номи.

Қўнгли уйин илм этибон бир жаҳон,
Қатрада ул навъки дарё ниҳон.

Нутқиқи изҳори маони¹ қилиб,
Зевари асрори² ниҳони қилиб.

Чун тўқубон хома шақидин қаро,
Оби ҳаёт ул зулумоти аро.

Нусха саводи зулумоти анинг,
Маъни ўлуб оби ҳаёти анинг.

Мушкили афлок бўлуб бежадал,
Бу-Алийи³ фикрати олинда ҳал.

Жумла рақам килкига⁴ марқум ўлуб,
Борча улум оллида маълум ўлуб...

Шундан сўнг Навоий ўттиз йилча қаттиқ машаққат чекиб илм эгаси бўлган шахсининг оғир, аянч аҳволини тасвишлаб, замонасидаги олимларга ачинади ва жоҳилларнинг фаровон ҳаёт кечирिशларини айтиб, ўз даврдан шикоят қилади.

«ФАРҲОД ВА ШИРИН»

(М а з м у н и)

Қадим замонда Чин⁵ мамлакатада бир хоқон ўтган экан. Улуғлик ва қувватда тенги йўқ, хазина ва моли таърифга сиғмас, лашкарининг ҳисобига етиб бўлмас экан.

Лекин ёши олтмишга кирган бўлса-да, ўз ўрнига қоладиган фарзанди бўлмагани учун жуда ташвишда экан.

Кунлардан бир кун хоқоннинг хотини бир ўғил туғади. Хоқон жуда хурсанд бўлиб, амир-амалдорларга ва фуқаросига катта тўй-томоша қилиб беради. Уғлига Фарҳод деб ном қўядилар. Фарҳодни диққат билан тарбияладилар. Етти ёшга киргач, уни ўқитадилар. Фарҳод ўз замонасининг катта олимларидан илм ўрганади. Ниҳоят, ҳамма илмда тенгсиз бир олим бўлади. Хоқон Фарҳодга ҳарбий билимларни ўргатади. Буни ҳам тез фурсатда эгаллайди. Қисқаси, у ақлли, билимли, ботир, яхши хулқли йигит бўлиб етишади.

Фарҳод улғайган сари ранги сомондек сарғайиб, ўйин-кулгини ёқтирмай, юзида маъюслик аломати пайдо бўла бошлайди. Уғлидаги бу ўзгаришни пайқаган хоқон унинг кўнглини очиш чораларини излайди. Зиёфатлар, музика кечалари ташкил этади. Бироқ булар натижа бермайди.

Хоқон бошқа чора ўйлайди. Вазир ва амирларни йиғиб кенгашади. Кенгаш Фарҳоднинг ўз тенгқурлари билан ўйнаб-кулиб юриши учун тўрт фаслга мослаб, дунёда мисли кўрилмаган тўртта гўзал иморат солишни лозим кўради.

Хоқон ўзининг Мулкоро деган вазирига бу ишни тезда амалга оширишни топширади. Ишга киришадилар. Иморат Чиннинг энг машҳур усталари: наққошбоши, иморат устаси Моний, тош устаси Қоранларнинг қўл остида солина бошлайди.

¹ Маони — маънолар. ² Зевари асрор — сирлар безағи. ³ Бу-Али — улуғ олим Абу Али ибн Сино. ⁴ Килк — қалам. ⁵ Чин — Хитой.

Фарҳод иморатларнинг таърифини эшитиб, томоша қилиш учун ўртоқлари билан иморат қурилайётган жойга боради. Тош усталарнинг бошлиғи Қораннинг ҳунари Фарҳоднинг диққатини ўзига тортади. Қоран қўл остидаги усталарнинг қаттиқ тошларни юмшоқ мумдек йўнганларини ва баъзиларининг тошга осонлик билан гул ва нақшлар солганларини кўриб, ҳайроҳ қолади. Фарҳод Қораннинг тешига махсус усул билан сув бериб, яъни тоблаб осонлик билан тош йўниш ҳунарини ўрганиб олади, ўзи ҳам тош йўнувчилар билан бирга ишлайди. Кейин Монийдан нақш санъатини ўрганади. Иморатлар битгунча ҳам наққош, ҳам тоштарошлар билан бирга ишлайди.

Ниҳоят, ранг-баранг сураат ва нақшлар билан безалган бу тўрт иморат тайёр бўлади. Хоқон юртга қирқ кун тўй беришни, ўйин-кулги бошлашни буюради. Фарҳод ўз тенгқурлари билан бу иморат ва боғчаларда ўйин-кулги қилса ҳам, сира кўнгли очилмайди, чеҳраси сарғая боради.

Хоқон яна шундай йўл топади: «Ўзимнинг тириклик чоғимда тахт ва давлатни Фарҳодга топширсам, мамлакатнинг улуғ ишлари ўз бошига тушса, бу паршонликни ташлаб, подшолик иши билан юпанар»,— деб ўйлади. Барча вазир ва амирларни йиғиб, кенгаш қилди ва Фарҳодга шундай деди: «Ўғлим, энди мен қаридим, умрим охирига етди, сен эса улғайиб қолдинг. Илми бўлган одам ўз илмини амалда татбиқ этмаса, ундан фойда бўлмайди. Ҳар кимнинг қўлида куч ва ҳунар бўла туриб, вақтида ишга яратмаса, бунинг нима кераги бор? Киши подшозода бўлиб, давлат ва тахтга муносиб бўлса-ю, тахтга чиқмаса, нима фойдаси бор? Агар ой ботиб қоронғи бўлур пайтида, қуёш чиқиб оламни равшан қилса, қандай ғам-ғусса бўлсин? Менингдек кишининг сендек қобилиятли ўғли бўла туриб, қарилгида қандай ғам есин? Муродим шуки, кўзим очилганида тахтга чиқиб, мамлакатни идора қилишни ўз қўлингга олсанг! Билмаганингни билдирсам, мамлакатни идора қилиш қондаларини ўргатсам, ўлмасимдан бурун сени тахтда кўрсам...».

Фарҳод хоқонга шундай жавоб берди:

«Э подшоҳи олам, ажал тиғи қариллик ва ёшликка қарамас. Чаманда ҳар ранг ўсимлик унар, бот тугалар, лекин сарв юз йил умр кўрар. Сўзлаганларингизнинг барчаси маъқул. Бироқ мен бу чоққача ўйин-кулги билан овора бўлиб, мамлакатни идора этишнинг йўл-йўриқларига кўз солганим йўқ. Бир неча вақт муҳлат берсангиз, доимо хизматингизда бўлиб, бу ишларни ўргансам. Сўнгра нимани буюрсангиз, жон-дил билан қилай».

Хоқон Фарҳоднинг бу сўзларидан жуда хурсанд бўлиб, бир йил муҳлат берди.

* * *

Бир куни хоқон Фарҳодни томоша қилдириш учун ўз хазинасига олиб кирди. Хазинадаги ажойиб нарсаларни томоша қилиб юрганида нақш ва зийнатлар билан безалган бир сандиқ унинг диққатини ўзига тортди. Сандиқ ичида нима борлигини сўради, хоқон очиқ айтиб бермади. Фарҳод сандиқ ичида бир ажойиб нарса борлигини фаросат билан англади. Кўрмак истади. Хоқон: «Бунинг калити йўқ. Ҳеч ким очган эмас ва ичида нима борлигини кўрган эмас»,— деб баҳона қилса ҳам Фарҳодни кўндира олмади. Ноилож калитни келтириб очдилар. Ундан бир ойна чиқди. Ойна кўринмайдиган қилиб маҳкамланган, устида шу ёзув ёзилган экан: «Ҳар ким бу ойнани очиб томоша қилмоқни истаса, Юнонистонга борсин. Йўлида уч катта хатар бор».

Фарҳод бу воқеадан ҳайрон бўлиб, хазинадан чиқди. Бу ишнинг ҳақиқатини билишга қизиқди. Отасидан Юнонистонга боришга рухсат сўради. Дард-аламда қолган хоқон Юнонистонга боришга рози бўлиб, вазир ва амирлар билан кенгашди. Кенгашнинг қарорига кўра, Юнонистонга бориш тўғрисида Сухайло деган бир донишманддан маслаҳат олиш учун унинг яшаган ғорига бордилар. Сухайло Фарҳодга Юнонистонга бориш йўлини ва йўлда учрайдиган хатар ва офатларга қарши кураш чораларини ўргатди.

Хоқон ва Фарҳод кўп лашкар билан Юнонистонга жўнайдилар. Чўл ва даштлардан ўтиб, Юнон тоғларига етадилар. Фарҳод хоқон билан лашкар-

ни тоғ этагида қолдириб, горга жўнайди. Оғзидан ўт ёлқини сочувчи аждар унга ҳужум қилади. Фарҳод ўқ-ёйини қўлига олиб, йигирма ўқ билан аждарни ҳалок қилади ва унинг қўриқлаган горига кириди. У ерда: «Қим аждарни ўлдириб, горга кирса, катта юмалоқ тошни ўрнидан қўзгатсин. Унинг остида хазина бор. Хазинадаги қилич билан қалқонни олсин»,— деб ёзилган хатни ўқийди. Фарҳод тошни ағдариб, хазинани қўлга киритгач, яна йўлга тушадилар.

Кечаю кундуз юриб, бир қўрқинчли ўрмонга етадилар. Бу ерда Аҳраман номли бир дев яшар экан. Фарҳоднинг якка ўзи девни излаб бир қўрғонга етади. Дев Фарҳоднинг қўрғонга яқинлашганидан хабардор бўлиб, ғазабланиб гордан чиқади ва катта гурзи кўтариб, Фарҳодга ҳужум қилади. Фарҳод қилич билан гурзини парчалаб, девнинг бу ҳужумини қайтаради. Дев қутуриб тоғдан катта тошлар қўприб, Фарҳодга ота бошлайди ва, ниҳоят, чарчаб йиқилади. Фарҳод пайтдан фойдаланиб, девни қилич билан чопиб ташлайди. Қўрғонга кириб, катта хазинага эга бўлади ва хазинадан Сулаймон узугини топади. Яна хоқон бошлиқ бутун лашкарлар йўлда давом этадилар.

Тоғ ошиб, қир кезиб, бир чаманзорга етадилар. Фарҳод бу ерда бир чолни учратади. Чол унга бир қўрғонни кўрсатиб, ундаги тилсимни очиш йўлларини ўргатади. Фарҳод чол ўргатган йўл билан қўрғонга боради. Унда Фарҳодга катта арслон ҳужум қилади, Сулаймон узуги ёрдами билан арслонни енгади. Тўққиз юз қадам юриб, бир тош тахтанинг устига чиқади. Бу тахтани қаттиқ телгач, қўрғон ичидан қўрқинчли товушлар эшитилиб, дарвозаси очилади. Жуда кўп ўқ ўқталган темир одамлар билан темир совут кийган баҳайбат сурат чиқиб, Фарҳодни ўққа тутмоқчи бўлади. Фарҳод ҳеч қўрқмасдан, баҳайбат одамнинг кўксидagi ойнага ўқ отиб, уни йиқитади. Шундан кейин қолган ўқ отувчилар ҳам йиқиладилар. Фарҳод қўрғон ичига кириб, сонсиз мол-дунёни қўлга киритади ва бутун дунёни кўрсатадиган Жаҳоннамо (Жоми Жамшид) деб аталган ажойиб жомга эга бўлади.

Фарҳод хоқоннинг ёнига қайтиб, воқеани баён қилади, хазинани лашкарга бўлиб берадилар. Сўнг лашкарни чаманзорда қолдириб, бир неча киши Суқрот яшаган горни излашга жўнайдилар. Кўп йўл юриб, Суқрот тоғига етадилар. Бу тоғларда қоронғи, зулмат, қўрқинчли горлар жуда кўп экан. Суқрот яшаган горни тополмай қийналганларидан сўнг, Жаҳоннамони келтириб, унга қарайдилар. Тоғлардаги горлар ва ичдаги даҳшатли нарсаларни бирма-бир кўрадилар. Ниҳоят, Суқрот турган горни топадилар. Хоқон, Фарҳод ва вазир — учалалари горга кирадилар. Гор жуда қоронғи эди. Жаҳоннамо ёруғи билан горнинг тўрига етиб оладилар. Суқротни топадилар. Суқрот буларни жуда яхши қабул қилади. Хоқон ва вазирга узоқ умр кўриш давосини бериб, уларга насиҳат қилиб чиқаради. Фарҳодни ёлғиз олиб қолиб, насиҳатлар қилади. Фарҳоднинг келажаги тўғрисида, унинг ошиқ бўлиши ва ошиқлар ўзини қандай тутиши лозимлиги ҳақида гапирди. Фарҳоднинг бу ерга келишига сабабчи бўлган тилсимли ойнанинг очилганидан хабар беради: «Ойнанинг тилсими очилди. Чунки Искандар тилсимига келиб, қўрғондаги темир совут кийган одамнинг кўксидagi ойнани ўз ўқинг билан тешдинг. Хоқон хазинасидаги ойна шу тилсим билан боғланган, энди Чин вилоятига бор. Бу ойнани томоша қил!» Бу сўзларни айтиб, Суқрот ўлади. Уни тантанали равишда кўмадилар ва ўз юртларига қайтадилар.

Фарҳод ўз юртига қайтиб келгандан кейин, унинг биринчи иши отасининг хазинасидаги тилсимли ойнани кўриш бўлди. Хазинадаги сандиқни очди ва ойнани томоша қилди. Ойнада қаттиқ тошлар билан қопланган бир дашт кўринди. Бу даштда бир тўда одам азоб-уқубат билан тошларни йўниб ариқ қазймоқ билан машғул. Булар орасида келишган, бақувват бир ёш йигит озор чекмай ариқ қазимокда, бу йигит худди Фарҳоднинг ўзига ўхшайди. Диққат билан қараб, у йигитнинг ўзидан бўлак киши эмаслигини англади. Яна диққат билан қараб турган эди, бир тарафдан чанг кўтарилди. Отларга мин-

ган бир тўда гўзал қизлар етиб келди. Булар орасида хусн-жамолда ягона бўлган бир қиз Фарҳодга ўхшаш гўзал йигит қошига келиб, ундан ҳол-аҳвол сўрайди. Фарҳод эса ойнада бу аҳволни кўргач, у гўзал қизга ошнқ бўлиб қолади ва ҳушидан кетиб йиқилади.

Хоқон бошлиқ барча одамлар Фарҳоднинг бу аҳволига ҳайрон қолади-лар. Бир неча вақт ўтгач, Фарҳод ҳушига келиб, кўзини очди. Яна ойнага қарайди. Бироқ энди ойнада ҳеч нарса кўринмайди. Унинг кўнгли гўзал қизнинг ишқида жуда беором бўла бошлайди. Бу қизни ахтариш йўлини ўйлайди. Лекин, «Қочсам излаб топиб олишлари ва мен учун бир қанча одамларнинг қони ноҳақ тўкилиши мумкин, очнқдан-очнқ кетсам, хоқоннинг мени кўриқлаш учун қўйган кишилари билан урушишга тўғри келади, бу урушда бир қанча гуноҳсиз одамларнинг ҳалок бўлишлари мумкин»,— деб ўйлаб қизни излашни кейинга қолдиради. Бироқ унинг аҳволи кундан-кунга ёмонлашади, касалга чалинади.

Фарҳоднинг кундан-кунга заифлашиб бораётганини кўрган хоқон вазирлар ва табиблар билан маслаҳатлашиб, уни денгиздаги гўзал манзарали, хуш-ҳаво, салқин бир оролга олиб боришга қарор қилади. Фарҳодга ҳам бу таклиф маъқул тушади. Катта ҳозирлик билан сафарга чиқадилар. Хоқон бошлиқ вазирлар, олимлар ва бир қанча хизматчилар кемаларга тушиб, орога томонга жўнайдилар. Денгизда қаттиқ даҳшатли тўлқин пайдо бўлиб, кемаларни ҳар томонга отиб ташлайди. Бир қанча кема ғарқ бўлади. Одамлар кўрққанларидан саросимага тушиб қоладилар. Фарҳод бир қайиқда ўтириб эди, тўлқин унинг қайиғини хоқоннинг кемасидан ажратиб, бир ёқларга олиб кетади. Хоқоннинг кемаси энг кейин шаҳар томонидаги бир қирғоққа чиқади. Саломат қолган одамлар ҳар томондан келиб тўпланадилар. Фарҳоддан ҳеч дарақ тополмасдан, ноилж шаҳарга қайтадилар.

Денгизда қолган Фарҳоднинг қайиғи тўлқиннинг зарби билан парча-парча бўлади. У бир тахта устида беҳуш бўлиб қолади. Тўлқин босилгандан кейин шу ердан ўтаётган савдогарлар кемасидаги одамлар тахта устида ётган Фарҳодни кўриб қоладилар ва уни дарров кемага оладилар. Дори-дармонлар билан уни ҳушига келтирадилар. Фарҳод савдогарларга ўзини кемаси ҳалокатга учраган савдогар қилиб танитади ва қўтқарганлари учун уларга раҳмаглар айтади. Савдогарлар Фарҳодга яхши муомала қилиб, уни парвариш қиладилар.

Денгизда кетаётганларида бир кун савдогарлар кемасига бир неча қайиқдаги қароқчилар ҳужум қилади. Савдогарлар бу қароқчиларни кўриб, жонларидан умидларини узиб, дод-фарёд қила бошлайдилар. Фарҳод ҳайрон бўлиб, дод-фарёднинг сабабини сўрайди. Савдогарлар: «Бу кўринган қайиқдагилар қароқчилардир. Кемаларни нефть бомба билан куйдирадилар. Буларнинг қўлидан киши тирик қутула олмайди»,— деб жавоб берадилар. Фарҳод уларни юпатиб, ўқ ва ёй талаб қилди. Қароқчилар яқин келиб, нефть бомбанинг пилтасига ўт ёқиб кемага отар пайтида Фарҳод уни ўқ билан уриб майда-майда қилди. Енгин чиқиб қароқчиларнинг ўз қайиқларини куйдириди. Шундай қилиб, қароқчиларнинг кўп қайиқларини Фарҳод уларнинг ўз нефть бомбалари билан ҳалок қилди. Қолган қароқчилар қочиб қутулди. Кемадаги савдогарлар Фарҳоднинг бу кўрсатган қаҳрамонлиғига офаринлар ўқиб, унга ўз мол-дүүлеларини тақдим этдилар, Фарҳод олмади.

Ниҳоят, дарёдан чиқиб, Яман шаҳрига етдилар. Фарҳод ҳам савдогарлар билан бирга юрди. Бироқ, бир томондан, ота-онанинг дарди, иккинчи томондан, ойнада кўргани гўзал қизнинг ишқи уни кўп беором қилар эди. Савдогарлар бу ҳолни кўриб, ҳайрон бўлар эдилар. Савдогарлар ичида Шопур номли доно бир киши бор эди. У кўп саёҳатлар қилган, яхши-ёмонни кўрган киши эди. Кўп ҳунарларни, хусусан, рассомлик санъатини яхши билар эди. Бу киши Фарҳоднинг яширин дарди бор эканини сезиб, у билан улфатчилик қилиб юрар, турли қиоялар айтиб, унинг кўнглини очишга уринар эди. Фарҳод Шопур билан кундан-кунга дўстлаша борса-да, ўз сирини унга айтмайди. Бир куни Шопур Фарҳодни маст қилиб, унинг ичидаги дардларини, қаерлик ва ким эканини сўрайди. Фарҳод ўзининг ойнада кўрган воқеаларини тушимда кўрдим деб айтиб берса-да, лекин ўзининг подшоҳода эканини айт-

майди. Шопур Фарҳод тушида кўрган дашт Арман мамлакатада эканини, гўзал қиз эса Ширин эканини, Фарҳоднинг шу қизга чиндан ошиқ бўлиб қолганини пайқаб олади. Фарҳоднинг Ширинга етишуви учун бор кучи билан ёрдам беришни ўйлайди. Фарҳодга: «Тушингизда кўргангиз Арман мамлакатадидир, мен у ерни кўрганман, агар истасангиз олиб борай, зора максадингизга эришсангиз»,— деб дўстона хизмат кўрсатишга истак билдиради. Фарҳод Шопурнинг бу сўзларига ишонмайди. Шопур тездан Арман мамлакатининг суратини чизиб беради. Фарҳод ойнада кўрганларини бу суратда кўради. Шундан кейин Шопурга ишониб, у билан Арман мамлакатага қараб йўлга гушади.

* * *

Шопур ва Фарҳод чўл-биёбонлар кезиб, тоғлар ошиб, неча вақтдан сўнг Арман мамлакатага етдилар. Бу ерни икки-уч кун томоша қилдилар. Сўнг бир даштга етдилар. Бу ерда бир тўда кишилар оғир меҳнат билан тош йўниб, ариқ қазибган эдилар. Бу манзарани кўрган Фарҳоднинг хотирида ойнада кўрганлари жонланди.

Фарҳод тош йўнувчилардан бундай қаттиқ меҳнатнинг сабабини сўрайди. Тош йўнувчилардан бири: «Бу мамлакат Арман мамлакатидир, подшоҳи кўп мамлакатлардан хирож олувчи Меҳинбонудир. Унинг ҳуснда тенги йўқ бир ҳамшираси бор. Шу гўзал қиз мана бу тоғнинг бошига бир иморат солдирмоқчи бўлган. Лекин у ерда ҳеч сув йўқ. Шу тоққа сув чиқариш учун бу тошларни қазий бошлаганимизга анча вақт ўтган эса-да, озгина ерини қазидик. Юз йил умр кўрсак ҳам, бу ариқни қазиб тамомлаш қийинга ўхшайди»,— деб жавоб берди. Бу сўзларни эшитган Фарҳод: «Хунарни асраб, гўрга олиб бормайман-ку! Буларга ёрдам бериш керак»,— деб ўйлади. Дўсти Шопур билан маслаҳатлашиб, тоғ қазиб ишига киришди. Қорандан ўрганган усул билан тешаларга сув бериб, қаттиқ тошларни осонлик билан мумни кесгандек ўя бошлади. Тош қазувчиларнинг ойлаб қазганларини Фарҳод бир кунда қазиб қўйди. Тошчилар қойил қолдилар. Фарҳоднинг донғи бутун Арманistonга тарқалди. Бу воқеанинг хабари Меҳинбонуга ҳам етиб борди. У севиниб, бу хабарни Ширинга айтди. Улар: «Биз буюрмай, хизматимизга бел боғлаб қаҳрамонлик кўрсатган бу йигитнинг бошидан жавоҳирлар сочишимиз керак»,— деб маслаҳатлашдилар ва Фарҳоднинг хунарни томоша қилмоқчи бўлдилар.

Меҳинбону ва Ширин бошлиқ сарой одамлари ва бир қанча гўзал қизлар томоша учун ариқ қазувчилар ёнига келдилар. Фарҳодни кўрдилар, у халқ мақтаганидек, ажойиб хунар билан ишламоқда эди. Унинг гўзаллигига, қувватига, хунарига қойил қолдилар. Меҳинбону билан Ширин: «Эй кучда, хунарда ягона йигит! Визнинг хизматимизга бел боғлаб, ўз хунаринг билан бизнинг мушкул ишимизни осонлаштирганинг учун минг-минг раҳматлар билдирсак — оз ва бутун хазинамизни бошингдан сочсақ ҳам хизматингга баробар келмас»,— деб Фарҳоднинг бошидан олтин сочдилар. Фарҳод Шириннинг бу сўзлари таъсирида, мени ўзининг ишқига боғлаган гўзал шу бўлмасин деб ўйлаб туриб эди, шамол келиб Шириннинг ниқобини очди. Фарҳоднинг кўзи Ширинга тушиб, ойнада кўрган гўзалнинг таниди, Оҳ тортиб, ҳушсизланиб йиқилди. Меҳинбону билан Ширин, Фарҳод ўлди, деб хаёл қилдилар. Халқ бу воқеага ҳайрон қолди. Шопур Фарҳоднинг бошини кучоғига олиб, бенхтиёр кўзидан ёшлар оқиза бошлади. Шопурнинг бу қайғуси Меҳинбону ва Ширинга жуда таъсир қилди. Улар Шопурдан Фарҳод тўғрисида маълумот сўрадилар, Шопур билганини айтиб берди. Фарҳоднинг бу ҳолига ҳамма хафа бўлиб, уни сандиққа солиб, отга юклаб, ўрдага олиб бордилар. Бир тахта устига уч кун ётқазиб қўйдилар. Уч кундан сўнг тун ярмида Фарҳод ўзига келиб, кўзини очди. Ўзининг бу ерда ётганига ҳайрон бўлиб, бунинг сабабини ўйлай бошлади. Ширин билан сўзлашгани ва беҳуш бўлгани эсинга тушди. Уялиб, мени шунчалар ҳурмат қилганларга жон фидо қилсам эрайиди, деб тоққа жўнади. Тешани қўлига олиб, илгаригидан бир неча мартаба ориқроқ куч билан ишга киришди.

Шириннинг кўнглини Фарҳоднинг ишқи тамомида бағд қилди. Унинг ҳушига келганидан жуда хурсанд бўлса-да, бироқ Фарҳоднинг дараксиз кетганидан кўнгли гаш эди. Одам юбориб Фарҳодни излатди, унинг яна ариқ қазиш билан машғул эканини эшитиб хурсанд бўлди. Фарҳодни кўришни истаган бўлса-да, мени кўриб беҳуш бўлиб йиқилар, деган ўй билан унинг ҳол-аҳволини Шопур орқали билиб туриш билан кифояланди.

Ариқ қазиш иши тез орада тамом бўлди. Фарҳод тоғ тепасида катта ҳовуз қазиш ва иморат солиш ишига киришди. Тез орада иморат ҳам битди. Шопур ва Фарҳод бинонинг деворларини нақш ва расмлар билан безатишга киришдилар. Турли нақш ва расмлар битиб, иморат тайёр бўлгач, Фарҳод сув очгани кетди. Бу овозани мамлакат халқи эшитиб, томошага чиқди. Ширин ҳам сувнинг очилишини кўришга чиқди. Ширин сув қулоғига етиб келгандан кейин, Меҳинбону сувни очишни буюрди, Фарҳод сувни очди. Халқ сувнинг оқишини кўриш учун ҳовуз томонга жўнади. Йўлда Шириннинг оти балчиққа ботиб қолади. Фарҳод югуриб келиб, уни от билан кўтариб олиб қўяди. Халқ Фарҳоднинг кучига қойил қолади. Сув қўйиш тантанаси тугагач, халқ тарқалади.

Меҳинбону Фарҳоднинг Ширинни яхши кўрганини ва Ширинда ҳам Фарҳодга муҳаббат туғилганини билар эди. Буларни кўриштириш йўлини ўйлади. У Ширинга: «Биз учун ўз жонини аямай ишлаган Фарҳод билан Шопурни зиёфат қилсак, нима дейсан? Уларнинг бошидан дурлар сочсак арзийди»,— деб маслаҳат солди. Ширин бу сўзни эшитиб, хурсанд бўлди ва бу таклифни қабул қилди. Тезда зиёфатга тайёрландилар ва Фарҳодга киши юбордилар. Фарҳод хурсанд бўлиб, Шопур билан келди. Меҳинбону буларни тантаналар билан кутиб олди. Зиёфат бошланди. Ўйин-кулги, музыка, қўшиқ қизиб кетди. Ширин Фарҳодга ўз қўли билан май тутди. Бир-бирларига бўлган муҳаббатлари тўғрисида дардлашдилар. Меҳинбону бундан кейин ҳам баъзан шундай зиёфатлар қуриб, икки ошиқни бир-бирига кўриштириб турди.

*
*

Шириннинг гўзаллик таърифи бутун ўлкаларга ёйилган эди. Бу таъриф Эрон подшоси Хисравнинг ҳам қулоғига етди. У кўп хотини бўлишига қарамай, Ширинни ҳам қўлга киритиш йўлини ўйлади. Вазирнинг маслаҳати билан Ширинга совчи юборди. Меҳинбону совчиларни иззат билан қабул қилиб, сўзларини тинглади. Ўз вазирлари билан кенгашди. Вазирлар Ширинга Хисравдек кишидан совчи келар экан, биз қандай йўқ деймиз, дейдилар. Меҳинбону Ширин ёнига кириб, Хисравдан совчилар келганини гапирди. Вазирлар фикрини айтди. Ширин: «Сиз шундай қарорга келган бўлсангиз, мени ўзимни ҳалок қиламан. Шоҳлик билан ишқ-муҳаббатнинг алоқаси йўқ. Мен Фарҳодни севаман, Фарҳод мени севади. Мени ўз ихтиёримга қўйинг»,— деб жавоб берди. Шириннинг бу сўзлари Меҳинбонуга таъсир қилиб, деди: «Мен ҳам сени Хисравга беришни истамайман. Шундай бўлса-да, совчини яхши сўз билан жўнатиш керак»,— деб Ширин ёнидан чиқди. Вазирлари ва совчиларни йиғиб, шундай деди: «Хисравдек улуғ подшонинг бизга қувв бўлиши биз учун фахрдир. Лекин шуниси борки, Ширин бу чоққача эркак болалардек ововлаш ва сипоҳгарчилик билан ўсди. Эрга тегиш тўғрисида унга сўз айтиб бўлмайди. Бир-икки йил сабр қилсалар, биз унга насихатлар қилсак, ақлга келса...». Бу сўзлар билан совчиларга жавоб бердилар. Совчилар Хисравга бориб, Меҳинбонунинг сўзларини айтдилар. Хисрав: «Мендек кишини ўзларига фахр билмай, бўлмағур баҳоналар қиладиларми?»— деб ғазабланиб ва яна совчи юборди. Совчи қайтиб келиб, яна аввалги сўзни айтди. Хисрав ғазабланиб, энди мамлакатларини вайрон ва ўзларини асир қилиб келаман, деб қўшин тўплашни буюрди. Меҳинбону ҳам Хисравнинг қўшин тортиб келишини билиб, озиқ-овқат запасларини ҳозирлаб, шаҳар мудофааси учун тайёр бўлиб турганда, Хисрав қўшини шаҳарни қамал қилади. Фарҳод шаҳар ташқарисида, бир тоғда ҳужум бўладиган муҳим йўлни қўриқлаб турган эди, Хисрав узоқдан уни кўриб қолди. «Менинг душманам мана шу йигит бўлади, аввал шу душманни йўқ қилиш керак»,— деб йигирмата паҳлавонига Фарҳодни тегди:

тутиб келишни буюрди. Ўз томонига келаётган кишиларни кўрган Фарҳод наъра тортиб: «Ишқ даштида машаққатлар тортиб юрган киши мен бўлмаман. Менга яқин келманглар, бевақт ҳалок бўласиз»,— деди ва паҳлавонларга қараб катта бир тош отди. Тошнинг шиддатидан уларнинг баъзилари юмалаб кетди, темир қалпоқлари учндаги туғлари учиб кетди. Фарҳоднинг бу ишига Хисрав ва унинг одамлари ҳайрон қолишдилар. Фарҳод Хисравга қараб яна шу сўзларни айтди:

— Агар мендек гуноҳсизга қасд қилсанг, қўшинингни ўз қўлинг билан қирасан. Ҳозирги ишимни бош учирришга далил деб бил! Қўшинингга жабр қилма, келган йўлингга қайт!

Сен ошиқман деб лоф урасан. Севгилининг устига қўшин тортиб келиш қайси ошиқлик расмида бор?

Фарҳоднинг бу сўзларидан қаттиқ уялган Хисрав ҳеч жавоб қайтаролмасдан, ўз чодирига жўнади. У қаттиқ қайғуда қолди. Хисравнинг Бузург Умид деган вазир подшонинг қайғуда қолганини кўриб, кўнглини олиш учун шундай деди:

— Тоғ халқи шундай лофчи бўлади. Девоналар шундай сўзни айтади. Бизнинг шунча қўшинимизга ким бас кела олади. Бунинг учун қайғурмасдилар. Лекин бу шаҳар жуда мустақкам, бир йил уруш қилсак ҳам олиб бўлмайди. Шунинг учун бошқа чора кўриш керак. Меҳинбонуга элчи юборайлик ва айтайлик: «Фарҳоддек таги тахти номаълум киши билан Шириндек аслзода бир қизнинг ошиқ-маъшуқ бўлиши сизга номус эмасми? Бизда нима камчилик, Фарҳодда қандай ортиқлик бор?»

Вазирнинг бу сўзи Хисравга маъқул тушди. Меҳинбонуга элчи юборди. Элчилар яна илгариги жавобни олиб келдилар. Бу хабардан ғазабланган Хисрав қўшинга уруш бошлашга буйруқ берди. Қўшин шаҳарга ҳужум бошлади. Лекин Фарҳод тоғдан катта тошлар юмалатиб, ўқ отиб, ҳеч кимни шаҳар томонга ўттишга қўймади ва душмanning кўп одамларини ҳалок қилди. Буни кўрган Хисрав яна қайғуриб чодирга қайтди. Вазирлар кенгашиб, шаҳарни олиш учун чора тополмадилар.

Лекин фирибгар бир киши Хисрав ёнига кириб, Фарҳоднинг чорасини кўриш қўлидан кела олишини билдирди. Бундан хурсанд бўлган Хисрав: «Агар унинг чорасини қилсанг, бўйинг баравар олтин бераман»,— деб ваъда қилди. Фирибгар ўзини ошиқлар қиёфасига солиб, қўлига беҳуш қиладиган дори сепилган гул олиб, Фарҳод ёнига жўнади. Фарҳодга яқинлашгач, ўз кўксига уриб йиғлай бошлади. Фарҳодга унинг йиғиси таъсир қилиб, ундан ҳолаҳвол сўради. Фирибгар: «Мен бир гўзалга ошиқман. Хисрав деган золим чиқиб шаҳарни қамал қилди. Мен бечора ташқарида қолдим. Шаҳарга борсам, Хисравнинг тилчиси деб уриб қувлайдилар, Хисравга борсам, у золим ҳам мени қувлайди»,— деб оҳ тортиб йиғлай бошлади. Фарҳодга фирибгарнинг оҳи таъсир қилиб, ўзини йўқотди. Фирибгар бу пайтдан фойдаланиб, унга беҳуш қиладиган дори исқатиб, тоғ этагида бекиниб ётган Хисрав одамларини чақирди. Одамлар келиб, Фарҳоднинг қўл-оёғини боғлаб, Хисравга олиб кетдилар. Бу воқеадан кечикиб хабардор бўлиб қолган Шолур Фарҳодни қўтқариш иложини тополмади. Бироқ фирибгарнинг бошига тош билан уриб, уни ўлдирди.

* * *

Хисравнинг одамлари Фарҳодни олиб келдилар. Хисрав шодлигидан терисига сиймай, уларга катта ҳадялар берди. Қўл-оёғи занжирлар билан боғланган Фарҳодни ҳушига келтирдилар. Уни Хисрав сўроққа тутди. Фарҳод ҳеч қўрқмасдан дадиллик билан Хисравнинг қўрқоқлигини, фирибгарлик билан иш кўришини, золимлигини юзига солиб, жавоб қайтарди. Фарҳоднинг жавобидан ғазаби қайнаган Хисрав, уни дорга осиб, тошбўрон қилишга ва ундан кейин ўтга ёқиб, кулини кўкка совуришга буюрди. Фарҳод Хисравнинг буйруғини сира писанд қилмай, деди.

— Сев золимнинг қўлида ўлиш менинг учун шараф. Чунки шунча қўшнинг билан менга кучинг етмай, макр ва ҳийла билан беҳуш қилиб, қўл-

оёғинми боғлаб, ғазаб билан ўлимга ҳукм қилганингни халқ жуда яхши билади. Бутун гуноҳи севгидан иборат бўлган бир йигитга шундай «ботирлик» ва «адолат» билан жазо берганинг учун халқ сенга албатта лаънатлар ўқиса керак. Агар ҳозир мен озод бўлсам, сендек подшога ботирлик, мардликдан озгина ўргатиб қўяр эдим. Майли, ўлди. Мардлик билан ўлиш номардлик билан яшашдан шарафли!

Жаллодлар Фарҳодни дор тагига олиб бордилар. Халқ Фарҳоддай уда-бурро ва ботир кишининг ўлишига ачиниб, Хисравга лаънат ўқиди. Халқнинг Хисравга нафратини сезган Бузург Умид тезда Хисрав ёнига келиб шундай деди:

— «Фарҳод тентак, уни ўлдириш ўринсиз. Тентакда ақл бўлмайди. Ақл бўлса ўлимдан қўрқар эди. Халқ қошида унинг гуноҳсизлиги билиниб қолади. Кишини ўлдириш осон, энг яхшиси уни қамаш керак. Ақлга келса, шунга қараб иш қўрайлик». Вазирнинг сўзи Хисравга маъқул тушиб, буйруғини ўзгартирди. Уни дорга осмасдан, қўл-оёғини кишанлаб, бир қўрғонга қамалдилар, пойлаш учун кўп кишиларни белгиладилар. Фарҳод қўл-оёғига солинган занжирларни узиб қамоқдан ташқарига чиқди. Дашт-биёбонларни айланиб, яна қўрғонга қайтиб келди. Бу ишни ҳар кун такоррлай бошлади. Фарҳоднинг қўрғондан чиқиб, яна қайтиб қўрғонга келганини кўриб, ҳайрон қолган қоровуллар ундан: «Нега қамоқдан қутулганингиз ҳолда, яна қайтиб қамоққа тушасиз?» — деб сўрадилар ва — истасангиз кўнглингиз тилаган ерга боринг. Сиз учун Хисрав нима қилса, биз кўндик», — дедилар, Фарҳод:

— Мен ўз бошимдаги ўлимни нега сизларга раво қўрайин. Мен учун гуноҳсиз кишиларнинг ўлиб кетиши номардлик бўлади, — деб жавоб берди.

Фарҳоднинг кишандан озод бўлиб, ўз ҳолича юрганидан Хисрав хабар топди. У ғазабланиб, қоровулларни ўлдирмоқчи бўлса-да, лекин Фарҳоднинг қўрғон атрофидан узоққа кетмаганини билиб кўнгли бир оз тинчланли. Ўзини бу воқеани эшитмаганликка солди. Фарҳодни йўқотиш учун бошқа йўللار ахтарди.

* *

Меҳинбону, унинг одамлари, Шопур Фарҳодни Хисрав томонидан ўлимга ҳукм қилинганини, Фарҳодни осигга келтириб, яна олиб кетганларини билган эдилар. Лекин Фарҳоднинг тирикми-ўликми эканини билмас эдилар. Фарҳод учун жуда қаттиқ ғам чекар эдилар.

Фарҳоднинг Хисрав қўлига банди тушганини Ширин эшитмаган эди, уни шаҳар ташқарисига қолди деб ўйларди. Фарҳодни кўриш орзусига равоқ тепасига чиқиб ўтирди. Бир вақт қулоғига мунгли бир овоз эшитилди. Халқ Фарҳоднинг қаҳрамонлигини, Хисравдек зolimнинг қўлига тушганини тасвирлаб қўшиқ тўқиган эди. Бу қўшиқни ҳамма ерда айтар эдилар. Ширин диққат билан қулоқ солиб, Фарҳоднинг Хисравга асир тушганини билиб олди ва оҳ-фарёд билан ўзини ерга уриб, беҳуш бўлиб қолди. Меҳинбонуга хабар бердилар. У Ширинни қушига келтириш чорасини кўрди. Ширин ўзига келиб кўзини очди. Шу пайтда Шопур етиб келди. Булар Фарҳодни кўрган-дек шодландилар. Шопур Фарҳоддан дарак топиш учун шаҳардан чиқиб, тун ярмида Хисрав қўшини орасига кирганини, хабар тополмай, Хисрав ўрдасига бориб яшириниб, Фарҳоднинг тирик эканидан хабар топиб келганини билдирди. Бу хабарни эшитган Меҳинбону билан Ширин яна хурсанд бўлишдилар. Ширин ўзининг ҳол-аҳволини баён қилиб бир мактуб ёзди ва Шопурга топширди. Шопур хатни олиб, Фарҳодни излаб кетди. Кўп ахтариб Фарҳодни топди, у билан қучоқлашиб кўришиб, хатни топширди. Фарҳод Ширин хатни ўқиб жуда хурсанд бўлди. У ҳам бу хатга ўзининг дардли жавобини ёзди.

* *

Хисрав Фарҳодни кишиларга билинтирмай ўлдириш қасдига тушган эди. Ахтариб ўтакетган ифлос жодугар бир кампирни топди. Унга мол-дунё ваъда қилиб, ишга солди. Кампир қора кийим кийди, бошига қора рўмол

ўради, қўлига ҳасса олди ва Фарҳод яшаган тоққа бориб, унинг ёнига ўтирди. Фарҳод кампирдан: «Бу ерларда нима қилиб юрибсан?»— деб сўради. Шум кампир шундай жавоб берди:

— Мен тарки дунё қилган кампирман. Ишим тоат-ибодат... Хисрав деган бир золим юртимизни қамал қилиб жуда танг қилди. Ҳеч ким чин кўнгилдан тоат-ибодат қилолмай қолди. Ҳамма ҳар тарафга кетди. Менинг ҳам тинчлигим бузилди. Одам қадами етмайдиган ерга бориб, ибодат қилиб ётай, деб бу тоққа келиб эдим. Бу ерда сизни кўрдим. Бу одам ҳам менга ўхшаш тарки дунё қилган киши кўринади, деб ёнингизга келдим.

Фарҳод:

— Хисрав шаҳарни олдимми? — деб сўради.

— Шаҳар тала-тўп бўлди. Меҳинбону ночор Хисрав билан иноқлашди. Меҳинбонунинг Ширин номли бир жиёни бор экан, уни Хисравга никоҳлашди берибди, Хисрав Ширинни ўз ўрдасига олиб кетибди. Шириннинг Фарҳод номли бир ошиғи бор экан, ундан айрилиб, Хисрав сингарни золимга гирифтор бўлгунча ўлганим яхшироқ, деб Ширин ўзини ханжар билан ўлдирибди. Улгунча Фарҳод исмининг оғиздан қўймабди. Киши ҳам шундай содиқ бўлар экан-да,— деб шум кампир йиғлай бошлади. Бу сўзларни эшитиб, ортиқ даражада ҳаяжонланган Фарҳод бошини тошларга уриб йиқилди ва жон берди.

Фарҳодни излаб келган Шопур уни ўлик ҳолда топди. Халққа хабар берди. Меҳинбону Фарҳод учун ўз боласидек қайғурди. Ширин бағрини порадора қилди, ёмоқ-ичмоқдан қолди, кундан-кун заифлаша бошлади.

Хисрав бу фурсатдан фойдаланиб, жуда мулоимлик билан Меҳинбонуга элчи юборди. Вазирлар Меҳинбонуга арз қилиб, шундай дедилар:

— Шаҳар халқи Хисравнинг қамалидан бездилар. Фарҳод тирик бўлганда Хисравни демас эдик. Дўст қўлдан кетди. Хисрав яхши сўзлар билан бизга элчи юборди. Унинг деганларига унамай иложимиз йўқ. Унамасак, шаҳримизни босиб, бола-чақамизни асир қилиб олиши турган нарса. Кейинги пушаймондан фойда йўқ.

Меҳинбону жуда хафа бўлиб, ночор Ширин ёнига кирди, бу сўзларини Ширинга баён қилди. Ширин шундай жавоб қайтарди:

— Мен сизнинг олдингизда гуноҳқорман. Мен туфайли сизлар ёмон сўзлар эшитдингиз. Мен сабабли шаҳар Хисравнинг қамалида қолди ва баъзи одамлар хонавайрон бўлдилар. Сизларга сўзлашга тилим йўқ. Энди қандай хоҳласангиз, шундай иш қилинг.

Шириннинг бу сўзларига Меҳинбону жуда хурсанд бўлди; вазирларини йиғиб Шириннинг берган жавобини айтди. Хисрав элчисига берилладиган жавобни маслаҳатлашдилар. Элчига шундай жавоб бердилар:

— Биз Хисравнинг бандаларимиз, Ширин ҳам канизқларидир. Шаҳар бир қанча вақтлардан бери қамалда, шаҳарнинг ҳавоси бузилган. Ширин бетоб, табиблар Ширинни хушҳаво ерда тарбиялашни лозим кўрдилар: агар лойиқ кўрсалар, Ширинни бир хушҳаво ерда бир неча кун парвариш қилсак.

Элчи бу сўзларни Хисравга етказди. Хисрав шаҳарни куч билан ололмай турган эди. Бу сўзларни эшитиб жуда хурсанд бўлди. Меҳинбонунинг барча талабларини сўзсиз қабул қилиб, элчи юборди. Меҳинбону барча одамлари билан шаҳар дарвозасини очиб, Хисравнинг олдига чиқди. Хисрав уларни ҳурматлаб, меҳмон қилиб жўнатди. Эртасига Хисравни Меҳинбону қабул қилиб, у ҳам зиёфат қилди.

Шириннинг касали кундан-кунга зўрайди. Хисрав рашки келса-да, уни Фарҳод сув чиқарган хушҳаво жойларда даволашга ижозат берди. Ширинни Фарҳод сув чиқарган жойга узатиш катта тантанага айланди. Халқ томошага чиқди. Хисравнинг Шеруя деган ўғли ҳам томоша қилиб турар эди. Бирдан шамол келиб, Шириннинг юзидаги никоҳни кўтарди. Шеруянинг кўзи Ширинга тушиб, уни севиб қолди.

Шеруя ўрдага қайтди, кечаси ухлабмади. Шириннинг хаёли кўзидан ҳеч кетмади. У, отам туриб, Ширин менга муяссар бўлмайди, деб отасини ўлдириш фикрига тушди. Ўзига қарашли бир қанча одамлар билан маслаҳат қилди. Хисравнинг зулмидан тўйган ва ундан қутулиш иложини билмай юрганлар ҳам осонлик билан Шеруяга тобе бўлдилар. Шеруя ҳам буларга кат-

та ваъдалар берди. Сўзни бир ерга қўйишиб, кечаси Хисравни банди қилдилар. Шеруя ўз отасининг бошини танасидан жудо қилди. Унинг тахтини эгаллади. Тахтга чиққач, гумон қилган баъзи одамларини ўлдирди. Ишончли кишиларига катта мансаблар берди. Бир неча кундан сўнг Меҳинбонуга элчи юбориб, Ширинни ўзига сўратди. Меҳинбону элчини Ширин ёнига юборди. Элчи Ширинга Шеруянинг сўзларини баён қилди. Астойдил ошиқ эканига отасининг ўлдирганини далил қилиб кўрсатдилар.

— Менинг бир шартим бор,— деди Ширин,— Шеруя қабул қилса, мен ҳам унинг сўзларини қабул қиламан. Шартим шу: Хисрав жафолар билан ўлдирган севгилим Фарҳодни келтириб азасини тутсам, кўмдирсам.

Элчи бу сўзларни Шеруяга баён қилди. Шеруя ноилж розилик билдирди. Шопур ва бир қанча кишиларни Фарҳод ўлигини келтириш учун юбордилар. Улар Фарҳодни қимматбаҳо кийимлар билан ясашиб, атирлар сепиб, сандиққа солдилар, туяга юкладилар. Шопур туяни етаклаб, Меҳинбону ўрдасига қараб жўнади. Фарҳоднинг жасадини махсус ясатилган саройга қўйдилар. Халқ тўпланди. Ҳамма мотамда.

Ширин Меҳинбонунинг ёнига келиб, шундай арз қилди:

— Мени деб жон берган меҳмоним келган, уни кузатиб қолишим керак. Дастлаб унинг ёнига мен ёлғиз кираман, ҳеч кимни киргани қўйманг.

Меҳинбону рухсат берди. Ширин Фарҳоднинг ёнига кирди. Сандиқни очиб, уни қучоқлади ва ўздан кетди.

Эшик тагида турган халқ Шириннинг узоқ вақт чиқмаганини кўриб эшик қоқди. Жавоб бўлмади. Эшикни бузиб кирдилар. Сандиқда жонсиз куёв ва ўлик келинни кўрдилар.

Фарҳоднинг ота-онаси ўғлидан дарак тополмай, унинг дардида ўлиб кетдилар. Хитой тахти Фарҳоднинг кўкалдоши (эмишгани) Баҳромга қолди. Баҳром ҳам Фарҳоддан ҳеч қандай дарак тополмаган эди.

Фарҳоднинг бошига тушган кулфатлар, унинг Хисрав қўлига тушиши бутун ўлкаларга тарқалган эди. Бу хабарни эшитган Баҳром тезда Арманистонга қараб йўл олди. Баҳром етиб келганда Фарҳод, Ширин, Меҳинбону дунёдан ўтган эдилар. Баҳром булар учун бир неча вақт мотам тутди.

Баҳром Шеруяга киши юборди. Бироқ у кўрқоқлик қилиб келмади. Баҳром Хисрав қамалидан Арманистонга келган барча зарарларни тўлашни Шеруянинг гарданига қўйди ва уни мамлакатдан суриб чиқарди. Баҳром Хисравнинг вайрон қилган ерларини тuzатиш, обод қилишга киришди.

ДОСТОНДАН ПАРЧАЛАР

ФАРҲОДНИНГ БОЛАЛИК ЧОҒЛАРИ ВА ИЛМ-ҲУНАР УРГАНИШИ

...Бу янглиғ чун бир ўлди ёши онинг,
Шараф дуррига етти боши онинг.

Қадам урди-ю тарки маҳд қилди,
Қўюб эмгак юругга жаҳд қилди.

Чу уч ёшига чекти даври афлок¹,
Такаллум қилди андоқким дури пок...

Ато бу навъ кўргач иш ҳисобин,
Муносиб айлади илм иктисобин².

¹ Афлок — фалак. ² Иктисоб — касб этиш.

Кетурдилар ҳаками нуктадон,
Билик бирла жаҳон ичра жаҳоне...

Қаю илмики йўқ андин ниҳонроқ,
Анинг қошида йўқ андин аёнроқ.

Суруб ҳайъат сари чун фикрати рахш,
Сипехр ажзосин айлаб жав-бажав бахш¹...

Бўлуб Юнонда ҳикмат гирди онинг,
Арасту бир кичик шогирди онинг.

Ерутқоч базмни донойи олам,
Тилаб шаҳзодани доройи олам.

Қилиб таълимига юз навъ таъкид,
Фалак олинда манзил тутди хуршед...

Жаҳонда қолмади ул етмаган илм,
Билиб таҳқиқини касб этмаган илм.

Бўлуб ўн ёшқа умрининг мурури,
Йигирма ёшча қадду жисму зўри.

Улум авроқи² чун бир-бир ёпилди,
Диловарлик силоҳи³ майли қилди.

Чу оз фурсат анга майл этти зоҳир,
Қаю бир майли қилғоч бўлди моҳир...

Қиличи зарбаси олинда ҳар марз⁴,
Шигоф андоқки сувдин ер аро дарз.

Не ер, тоғики кисват⁵ қилди хоро⁶,
Бу кисватдин қилиб дарз ошкоро⁷.

Қилиб гар ҳамла Албурз узра бир гурз,
Бўлуб гарду чиқиб гардунға⁸ Албурз...

Ҳамул илми баланд овоза бирла,
Бу янглиғ зўри беандоза бирла.

Ўзин абжад⁹ ўқур элдин тутиб кам,
Дема донишки, зўри даст ила ҳам.

¹ Байтнинг мазмуни: ҳайъат (астрономия) илмига фикри от сурганда, кўк сирларини синчиклаб текширди. ² Улум авроқи — илмлар варақлари, яъни турлари. ³ Диловарлик силоҳи — ҳарбий иш. ⁴ Марз — ер, мамлакат. ⁵ Кисват — кийим. ⁶ Хоро — тош. ⁷ Байтнинг мазмуни: тош билан қопланган тоғнинг бағрини ёрар, очар эди. ⁸ Гардун — осмон. ⁹ Абжад — алифбе.

ФАРҲОДНИНГ ҚОРАНДАН ТОШ ЙЎНИШНИ
УРГАНГАНИ

...Не иш сорики солиб кўз ниҳони,
Ниҳону ошкора онглаб они.

Тасарруфлар қилиб ул навъи мулҳақ,
Ки бирдин минг бўлуб ул ишга равнақ.

Анингдек қилди хоро йўнмоғин вирд,
Ки юз Қоран қошида бўлди шогирд.

Ғаҳи элдин қилиб андиша пинҳон,
Олур эрди қўлиға теша пинҳон.

Қилиб бир дамда онча иш ниҳони,
Ки қилғай ўзгалар бир ойда они.

Бу эрди ҳар кун онинг иштиғоли¹,
Ки то ул пешада бўлди камоли.

ФАРҲОДНИНГ МОНИЎДАН СУРАТ СОЛИШНИ
УРГАНГАНИ

...Қаю суратки Моний қилди тимсол²,
Анга Фарҳод очти чеҳра филҳол³.

Бу ишни доғи оз фурсатда қилди,
Анингдек ким керак, алқисса, билди.

Ул эвларга тугангунча ичу тош,
Ҳам ўлди хорабур, ҳам ўлди наққош...

Чу ҳар ён майли бирдам зоҳир ўлди,
Ул ишда устоди моҳир ўлди...

ФАРҲОДНИНГ АРМАНИСТОНДА ТОҒ ҚАЗУВЧИЛАРГА
БОШ БЎЛИШИ. АЖОБИЪ ИШЛАР ВА ҚАҲРАМОНЛИКЛАР
КЎРСАТГАНИ

...Деди: «Бу неча мазлуми ситамкаш,
Фалак бедодидин бўлғон аламкаш.

Ки вайронлиғларида юз ҳалалдур,
Агар қилсам мадад, воқеъ маҳалдур.

Ҳунарни асрабон неткумдир охир,
Олиб туфроққаму кеткумдир охир?!

Темурчидин тилаб дам бирла кўра,
Белига боғлабон чармин танура.

¹ *Иштиғол* — шуғулланиш. ² *Тимсол* — шакл солиш. ³ *Филҳол* — тезда, дарров.

Дам учин кўраға чун маҳкам этти,
Равон тўкди кўмур, доғи дам этти.

Кўмурни қилди чун ахгар¹ неким бор,
Тилаб метину теша ҳарне ким бор.

Солиб ахгар аро борин қизитти,
Неча афзор қилди чун эритти.

Ҳар ўн-ўн бешни бир метин қилиб руст,
Яна ҳам ончани бир тешан чувст.

Неча гурза, неча сунбода² айлаб,
Камар қозмоқ ишин омода айлаб.

Ниҳоний борчаға андоқ су берди,
Ки Қорандин ниҳон ўрганмиш эрди.

Тараддудға солиб они бу аҳвол,
Улусни гирдида ҳайрат қилиб лол.

Саволе айлай олмой кимса бир сўз,
Шукуҳидин тикиб бори анга кўз.

Чу холи айлади афзордин эл³,
Равон хоро кесарга боғлади бел.

Кириб ориққа қозмоқ айлади майл,
Қозо бошлади қумни ўйлаким сайл⁴.

Кесиб ҳар тешаси қилғоч хороши,
Фалак пили юкидек пора тоши.

Чу метин зарбидин айлаб ситеза⁵,
Қатиқ хорони айлаб реза-реза.

Анингдек тешадин секриб ушоқ тош,
Ки нозир⁶ бир йиғочдин қочуруб бош...

Ки уч йил икки юз хоробур устод,
Ололмай ҳам онча хорадин дод.

Ҳунар мундоғ чу зоҳир айлади кўп,
Тушуб ул тоғ аро эл ичра ошуб.

Бўлуб ҳам коргар, ҳам корфармой⁷,
Меҳинбону қошиға дашт паймой.

Ки қилғайлар бу ишким кўрдилар нақл,
Инонмас, гарчи они кўрмайин ақл...

¹ Ахгар — чўғ. ² Сунбода — эгов. ³ Эл — қўл. ⁴ Сайл — сел. ⁵ Ситеза — хусумат. ⁶ Нозир — кўриб турувчи. ⁷ Коргар — ишчи; корфармой — иш буюр-увчи.

Ки уч йилда не иш бутмиш саросар,
Ўзи бир кунда қилмишдур баробар...

Чу ул қилди булутдек тоғ уза майл,
Ариғдин сув етишти ўйлаким сайл.

Лаболаб ул судин чун ҳавз тўлди,
Ариғлар доғи моло-мол бўлди.

Бўлиб сув қаср атрофиға дойир,
Тўкулди дашт уза бўлмоққа сойир.

Ариққа қўйдилар «Наҳр-ул-ҳаёт»¹ исм,
Фалакваш ҳавзаға «Баҳр-ун-нажот»² исм.

ФАРҲОДНИНГ ТОШ АРИҚНИ ҚАЗИБ, АРМАН ТОҒИГА
ЕТҚУРГАНИ ВА УЛ ТОҒ БАҒРИДА ҚАСР БИНО ҚИЛГАНИ

Бу рангин нуктага ҳангома оро,
Бу янглиғ қилди килкин³ нома оро.

Ки Фарҳод ул ариғни чора айлаб,
Қазар эрди шигофи хора⁴ айлаб.

Умиди улки бу иш топса итмом⁵,
Томошоға келиб сарви гуландом.

Яна бир қатла ҳам кўрғай жамолин,
Симоъ⁶ этгай равон осо мақолин.

Тарабдин чиқса мунглуғ жони онинг,
Жаҳонда қолмағай армони онинг.

Ва гар худ бўлмаса ул ён хироми,
Бу иш сори чу кўптур ихтимоми...

Бу мушкил ишга бўлса чорапардоз,
Эшитгач ул сиҳи сарви⁷ сарафроз.

Муяссар кўрса кому муддаосин,
Бу ҳосил айлағай онинг ризосин...

Бор эрди қасрнинг ўрнида бир тош,
Бийикликда фалакдин ошуруб бош.

Мудаввар⁸ вазъ ила паргори⁹ онинг,
Ва лекин даври беш юз қори онинг.

Бу янглиғ хораға хоробури чуст¹⁰,
Ура бошлади метин зарбасин руст.

¹ Ҳаёт дарёси демак. ² Нажот денгизи демак. ³ Килк — қалам. ⁴ Шигофи хора — тошни ёриш. ⁵ Итмом — тамом. ⁶ Симоъ — эшитиш. ⁷ Сиҳи сарв — тик қоматли сарв. ⁸ Мудаввар — чамбарак. ⁹ Паргор — андаза. ¹⁰ Хоробури чуст — чаққон тошкесар.

Йўнуб атрофин андоқ қилди ҳинжор¹,
Ки қасри айлагай чархи баринвор.

Чу оз фурсат ул ишга бўлди машғул,
Қаёдин йўнди қасри ўйла мақбул.

Су сори тоқи олий шони онинг,
Етиб кўк тоқиға айвони онинг.

Ичинда гунбази айвонга лойиқ,
Яна даҳлези гунбазға мувофиқ.

Яна уч сори ҳам уч тоқу айвон,
Уёлиб ҳар биридин тоқи Кайвон²...

Неким хоро чопар иш топқач итмом,
Сув бошиға уруб хорофиган гом³,

Ки сувни боғлағай ул наҳр ичига,
Алоло⁴ тушти мулку шаҳр ичига.

Анингдек тоғ сори туттилар йўл,
Ки игна солса ерга тушмағай ул.

Томошоға қўюб эл ул сифат юз,
Ки касратдин⁵ кўрунмай тоғ ила туз.

Яқо бирла юруб Фарҳоди маҳжур⁶,
Ёнида гом уруб бечора Шопур.

Хиром айлаб ҳунарманди ягона,
Кўзидин ёш ўлуб турмай равона.

Тушуб дилбар хаёли жони ичра,
Солиб ўт хотири вайрони ичра.

Суйин турғузмайин кўзида қайғу,
Ариқ новига оқиб ашкидин сув.

Бу қайғу элтибон они ўзидин,
Оқиб бечоралиқ, ашки кўзидин.

Ки: «Мундоқким эл ўлмуш дашт паймой,
Томошо қилғали келгайму ул ой?»

Агар келса, мени бемор ўлармен,
Вагар ҳам келмас ўлса, зор ўлармен!».

Ани бу фикр андоқ айлабон лол,
Ки фаҳм айлаб улус тавридин ул ҳол.

¹ *Ҳинжор* — йўл. ² *Кайвон* — Сатурн (планета). ³ *Гом* — қадам. ⁴ *Алоло* — шовқин-сурон. ⁵ *Касрат* — кўплик. ⁶ *Маҳжур* — айрилиқда қолган.

Меҳинбону анинг кенича рокиб¹,
Суруб атбои² бепоен мавокиб³.

Тажаммул⁴ ончаким эл фаҳми етмай,
Такаллуф ончаким эл бовар⁵ этмай.

Анинг ҳар гомиға айлаб нисори,
Сочиб бошиға нақди бешумори.

Синуқ бошиға бўлмоқ лаълу дурпош⁶,
Кўрунуб ҳажр аро ёққон киби тош.

Суруб оллиға гардунваш мавокиб⁷,
Бори суръатда андоқким кавокиб⁸.

Ки минмакдин бўлуб ороми онинг,
Даме тинғай қоборғон гоми онинг.

Упуб ул бодполарнинг аёғин,
Тушуб йўлга тутуб икки қулогин.

Улус ҳолиға онинг зор йиғлаб,
Қилиб дарди кўнгулға кор йиғлаб.

Қўюб ул гому эл кенича анбуҳ⁹,
Қаю анбуҳ, балким кўҳ то кўҳ.

Қаён ул кетти эл кенича кетти,
Бу ҳолат бирла сув бошиға етти.

Замоне тинмоғин қилди баҳона,
Ки етгайму ул ошуби замона?

Кўзида сув ва лекин жонида ўт,
Бўлуб ҳар сори боқмоқдин кўзи тўрт.

ХИСРАВНИНГ АРМАН ЮРТИГА ҚУШИН ТОРТИБ КЕЛГАНИ

Маони хайлини қилғон мураттаб,
Бу майдон ичра бундоқ сурди маркаб.

Ки чун сурди сипоҳ Арманға Парвез,
Низоу қаҳр тиғин айлабон тез.

Не ўрдусиға¹⁰ бор эрди канора,
Не ул ўрдунинг аҳлиға шумора...

¹ Рокиб—отлиқ. ² Атбо—қарамлар. ³ Мавокиб—отлиқлар. ⁴ Тажаммул—шавкат. ⁵ Бовар—ишониш. ⁶ Лаълу дурпош—лаълу дур сочувчи. ⁷ Гардунваш мавокиб—кўкдай отлиқлар. ⁸ Кавокиб—юлдузлар. ⁹ Анбуҳ—тўдаланган, уюм. ¹⁰ Ўрду—қўшин.

Сипоҳи чекди кўргузмакка бедод,
Ки бермас олами бедодгар ёд.

Неча кун чун манозил қатъ қилди¹,
Черик Арман саводиға ёйилди.

ХИСРАВ ФАРҲОДНИ КҶРИБ КИШИ ЮБОРГАНИ

Назар Фарҳодға чун солди Парвез,
Дегил кўксига тегди дашнаи тез².

Деди ул: «Булъажабваш одамизод,
Ки кўргач они кўнглум бўлди ношод;

Тафаҳҳус³ айлангизким, не кишидур,
Ки хотирни ҳазин қилмоқ ишидур».

Биров фарзона⁴ сори сурди отин,
Етиб Хисрав тилидин сурди отин.

Деди бедилки: «От аҳли эмасмен,
Отим тутмоққа доғи арзимасмен.

Қазодин ўйла туфроқ ўлди зотим,
Ким ул туфроқ аро гум⁵ бўлди отим.

Ичимга ишқ ўтидин тушгали дуд⁶,
Не отим, балки зотим бўлди нобуд.

Мени от англамакдин ишқ этиб ёт,
Мен отдин ёту мендин ёт ўлуб от.

Ва лекин даҳр аро аҳли талаввун⁷,
Адамға айлаб итлоқи таайюн⁸;

Қилурлар чун вужудум туфроғин ёд,
Ҳамоноким атарлар хаста Фарҳод».

ФАРҲОДНИНГ ХИСРАВГА ҚАРШИ СЎЗЛАГАНИ

Ки: «Эй чобук сипаҳдори диловар⁹,
Қўлингда бахт ёру чарх ёвар¹⁰.

Агар Хисрав эсанг худ бил бу сўзни,
Эмас эрсанг ҳам эшитгил бу сўзни:

Санга мендинки келмак мултамасдур¹¹,
Тариқи мултамас мундоқ эмасдур.

¹ Манозил қатъ қилмоқ — кўп ерларни босиб ўтмоқ. ² Дашнаи тез — ўткир ханжар. ³ Тафаҳҳус — синчиклаб текшириш. ⁴ Фарзона — билимдон. ⁵ Гум — йўқолмоқ. ⁶ Дуд — тутун. ⁷ Талаввун — ранг-баранг бўлиш, тусланиш. ⁸ Таайюн — мавжудлик. ⁹ Сипаҳдори диловар — ботир лашкарбоши. ¹⁰ Евар — ёрдамчи. ¹¹ Мултамас — илтимос қилинган.

Ки чоптурдинг ўн-ўн беш паҳлавонни.
Ки қилғайлар талаф бир нотавонни.

Вагар худ қасди қатлим эрди мақсуд,
Манга мундин зиён йўқтур, сенга суд¹.

Бу жамъи бегунаҳ қониға кирдинг,
Сипоҳингни ўз илгинг бирла қирдинг.

Десанг: «Бу нукта эрмас, рост ҳошо»²,
Боқиб ҳақ сунъини³ қилғил тамошо.

Ки бошдин учқусидур мил худунг⁴,
Бу тош бирлаки еткурдим дурудунг⁵.

Яна бир тош отиб, деди равони.
«Мунгадур маҳжаи туғунг⁶ нишони».

Ики тоши қилиб суръатда таъжил⁷,
Паёпай учти, етгач маҳжау мил.

Деди: «Эй ким бу элга подшаҳсен,
Йўқ эрсанг шоҳ, сархайли⁸ сипаҳсен.

Бу эрди ишқ хайли дастбурди,
Ки сен кўрдунг, сипоҳинг доғи кўрди

Бу элни қайтарурға амр қилғил,
Йўқ эрса борча бир-бир ўлди, билгил.

Бу тошким учурди худу мили,
Ҳамулдур бош учурмоқнинг далили.

Назар қилким сенингдек бир сипаҳдор,
Ки бўлғай хайли ичра минг кулаҳдор⁹.

Биров жониға қилғай қасд ноҳақ,
Иваз бу навъи еткурғай анга ҳақ.

Ки бир мажнун қаёдин тош учурғай,
Етиб ул тош, сендин бош учурғай.

Бошингдин кечтим охир, бил ғанимат,
Бошинг олиб йўлуиғға қил азимат¹⁰.

Ки мендин бўлмайин ҳеч амр ноши,
Манга бўлди сенинг қасдинг хароши¹¹.

¹ Суд — фойда. ² «Бу сўз тўғри эмас» деган маънода. ³ Сунъ — ҳунар.
⁴ Мил худ — темир қалпоқнинг учи. ⁵ Дуруд — дуо. ⁶ Маҳжаи туғ — байроқ-
даги ой. ⁷ Таъжил — тезлик. ⁸ Сархайл — бошлиқ. ⁹ Кулаҳдор — қўшин
бошлиғи. ¹⁰ Азимат — кетмоқ. ¹¹ Харош — тимдалаш, қийнаш, азоблаш.

Нецаким ишқдин ранжур¹ эрурмен,
 Неким қилсам, санга маъзур² эрурмен.
 Гар Арман тоғида кин айласам фош,
 Яқин билким, эрур ҳар тошу бир бош.
 Гумон қилма бор эрсанг ишда доно,
 Сипоҳи мулк ила бўлмоқ тавоно³...
 Сангаким рўзи этти подшаҳлиқ,
 Менинг қилди насибим хокираҳлиқ.
 Кўнгул айлаб сен ул шаҳлиқ била кенг,
 Менинг олимда ул туфроқ била тенг.
 Не ишким шаҳ топиб ондин навое,
 Вале юз қотла ор этгай гадое.
 Жафо майдониға ҳар дам суруб от,
 Киши андин нечук қилгай мубоҳот⁴.
 Эрур бу турфароқким тортибон тиг,
 Қарортиб ерни хайлинг ўйлаким миғ⁵.
 Қилиб эл мулки ичра қатлу торож,
 Олай деб мулк элидин тахт ила тож.
 Бировниким бериб мулкени барбод,
 Қилурсен нозанин кўнглини ношод.
 Шикастиға ситам ёйин қуарсен,
 Эшиттим, ишқ лофин ҳам урарсен.
 Бу бўлгай дарду ишқ ойини ваҳ-ваҳ,
 Вафоу меҳр шарти, оллаҳ-оллаҳ!
 Киши ишқида зор ўлмоқ бу бўлгай,
 Ғамидин беқарор ўлмоқ бу бўлгай!»

ФАРҲОД БИЛАН ХИСРАВНИНГ МУНОЗАРАСИ

Деди: қайдин сен, эй мажнуни гумраҳ?⁶

Деди: мажнун ватандин қайда оғаҳ.

Деди: недур сенга оламда пеша?⁷

Деди: ишқ ичра мажнунлуқ ҳамеша.

Деди: бу ишдин ўлмас касб рўзи,

Деди: касб ўлса басдур ишқ сўзи.

Дедиким: ишқ ўтидин де фасона!⁸

Деди: куймай киши топмас нишона.

¹ Ранжур — дардли. ² Маъзур — узрли. ³ Тавоно — кучли. ⁴ Мубоҳот — фахрланиш. ⁵ Миғ — қора булут. ⁶ Гумраҳ — йўлдан адашган. ⁷ Пеша — касб. ⁸ Фасона — ҳикоя.

Дедиким: куймагингни айла маълум!

Деди: андин эрур жоҳ аҳли маҳрум!

Деди: қай чоғдин ўлдунг ишқ аро маст?

Деди: руҳ эрмас эрди танға пайваст.

Деди: бу ишқдин инкор қилғил!

Деди: бу сўздин истиғфор¹ қилғил!

Деди: ошиққа не иш кўп қилур зўр?

Деди: фурқат² кун ишқи балашўр³.

Деди: ишқ аҳлининг недур ҳаёти?

Деди: васл ичра жонон илтифоти.

Дедиким: дилбарингни де суфотин!

Деди: тил ғайратидин тутмон отин.

Дедиким: ишқиға кўнглунг ўрундур?

Деди: кўнглумда жондек ёшурундур.

Деди: васлиға борсен орзуманд?

Деди: бормен хаёли бирла хурсанд.

Деди: нўши лабидин топқай эл баҳр?

Деди: ул нўшдин эл қисмидур заҳр.

Деди: жонингни олса лаъли ёди?

Дедиким: ушбудур жоним муроди.

Деди: кўксунгни гар чок этса бебок⁴?

Деди: кўнглум тутай ҳам айла деб чок!

Деди: кўнглунг фидо қилса жафоси?

Деди: жонимни ҳам айлай фидоси.

Дедиким: ишқдин йўқ жуз зиён буд,

Деди: бу келди савдо аҳлиға суд.

Деди: бу ишқ тарки яхшироқдур!

Деди: бу шева ошиқдин йироқдур!

Деди: ол ганжу қўй меҳрин ниҳоний,

Деди: тупроққа бермон кимёни!

Деди: жонингға ҳижрон кинакашдур⁵,

Деди: чун бор васл уммиди хушдур.

Дедиким: шаҳға бўлма ширкат андеш!

Деди: ишқ ичра тенгдур шоҳу дарвеш!

¹ *Истиғфор* — тавба қилиш. ² *Фурқат* — айрилик. ³ *Балашўр* — бало қўз-
гатувчи, балога қўювчи. ⁴ *Бебок* — қўрқмасдан, ҳайиқмасдан. ⁵ *Кинакаш* —
кек сақловчи.

Деди: жонингга бу ишдин алам бор,
Деди: ишқ ичра жондин кимга гам бор?

Деди: кишвар¹ берай, кеч бу ҳавасдин!
Деди: бечора, кеч бу мултамасдин!²

Деди: ишқ ичра қатлинг³ ҳукм этгум!
Деди: ишқида мақсудумга этгум.

Деди: бу ишда йўқ сендин йироқ қатл,
Деди: бу сўзларингдин яхшироқ қатл.

ШИРИННИНГ ФАРҲОДГА ЕЗГАН МАКТУБИ

...Сангаким қалъанг ўлмиш кўҳи андуҳ,
Ғаму дарду фироқинг кўҳ то кўҳ.

Недур аҳволинг, эй зори ғарибим,
Висолим давлатидин бенасибим?

Чекардан ғам тоғин ҳолинг нечукдур,
Бу юкдин жисми чун нолинг⁴ нечукдур?

Қатиқ ғурбат аро ҳолинг не эркин,
Ачиқ фурқатда аҳволинг не эркин?

Фироқ ичра нечукдур жисми зоринг,
Не янглиғ тўлғонур ўт ичра торинг...

Не бўлғай эрди чархи зулм пеша,
Мени сендин жудо қилмай ҳамеша.

Хироминг чоғи йўлдош ўлсам эрди,
Сукунинг вақти қўлдош ўлсам эрди.

Қуёш янглиғ бўлиб кундуз қарнини⁵,
Бўлуб тун соя янглиғ ҳамнишининг.

Тикон кирса кафингга кийнасидин,
Чиқорсам эрди кирпик игнасидин.

Аёғ сунсанг бўлуб ғамдин харошинг,
Мудом ўлса эди қўйнумда бошинг.

Қўруб хору хас ўрнунгда ниҳоний —
Сочим бирла супурсам эрди они.

Чу билсам гарддин кўнглунгда қайғу,
- Ер узра ашқдин сепсам эди сув.

¹ *Кишвар* — мамлакат, вилоят. ² *Мултамас* — илтимос. ³ *Қатл* — ўлдирмоқ. ⁴ *Нол* — қилтириқ. ⁵ *Қарин* — яқин, йўлдош, ҳамроҳ.

Бошингға тушса меҳнат шоми жовид¹,
Юз очиб зоҳир этсам эрди хуршид².

Агар жонингға қасд этса узун кун,
Сочим еткурса эрди анбарин тун³.

Юзунгни олмасом эрди энгимдин,
Аритсам эрди ашқингни энгимдин.

Жунун таъвизиға⁴ кўрганда мойил,
Қўл этсам эрди бўйнунгға ҳамойил.

Тилар бўлсанг юзунг кўрмакка кўзгу,
Юзум юзунгга тутсам эрди ўтру⁵.

Сув истаб тушса ўтлуғ кўнглунга жўш,
Лабимдан тутсам эрди чашмаи нўш.

Дамодам айлабон ҳамдамлигингни,
Кеча-кундуз қилиб маҳрамлигингни.

Тунунгда шамъи мажлис бўлсам эрди,
Кун ўлса ёру мунис бўлсам эрди.

Чу айлабтур сипеҳри тез рафтор,
Сени бирён, мени бирён гирифтор.

Киши гар кўксини юз пора қилсун,
Фалак бедодиға не чора қилсун?!

Анинг бедодидин ким бўлса ношод,
Қилур жониға бедод узра бедод.

Неча сен бастаи банди балосен,
Балолар банди ичра мубталосен.

Ғаму дардингча дард имкони йўқтур,
Балоу меҳнатинг поёни йўқтур.

Вале бўлмиш жаҳон аҳлиға маълум,
Ки илгингда қотиқ хоро⁶ эрур мум.

Чекарга дарду андуҳ журъатинг бор,
Бало тортарға сабру тоқатинг бор.

Агарчи фурқатимдин нотавонсен,
Вале ҳам эрсену ҳам паҳлавонсен.

¹ Жовид — абадий, мангу. ² Хуршид — қуёш. ³ Анбар — хушбўй гул; анбарин тун — ёқимли тун. ⁴ Таъвиз — тумор. ⁵ Утру — қарши, рўбарў.
⁶ Хоро — тош.

Агар туғён қилур ҳижрон малоли,
Қилурсен оҳ ила кўнглунгни холи.

Машаққат ўти қилса жисминга кин,
Берурсен ашк сели бирла таскин.

Етишгач дард чун ҳарён кетарсен,
Фиғону пўя¹ бирла дафъ этарсен.

Агар кўксунгга урсанг ғусса тоши
Вагар жонингга меҳнат дур боши.

Неким қилсанг сўзи сигмас кишининг,
Ки бу таври бўлур ошиқ ишининг.

Мени зору заифу пошикаста,
Бошимдин то аёқ аъзо шикаста.

Фироқинг тигидин юз пора жоним,
Не жоним, балки жисми нотавоним.

Куюб ҳажр ўтидин жону кўнгул ҳам,
Не куймакким, бўлуб юз қатла кул ҳам.

Ичимга шуълаи ишқинг тутошиб,
Тутошиб демаким, бошимдин ошиб.

Ичимда бўлса юз ўт ошкоро,
Нафас дудин урарға қайда ёро?!

Гар ўлса лаъл бирла кўзларим қон,
Оқизмоқ қатраи андин не имкон.

Неча хотун киши бор эрса тавсан²,
Бўлуб озодалиғда сарву савсан.

Жамол ичра маҳи тобондин афзун,
Маҳи тобонни қўйким, андин афзун.

Анга яхшики айлаб дилраболиқ,
Вафо аҳлига қилғай бевафолиқ.

Ҳақ андин асрасунким ул забунваш,
Бировнинг ишқидин бўлғай мушавваш.

Гириҳлар³ ҳажрдан қошига тушгай,
Гириҳлик⁴ ишқ иши бошига тушгай.

Не ишқ ўтига куймакликка тоби,
Не андин қуртулиб жони хароби.

¹ Пўя — кезиш. ² Тавсан — шўх от. ³ Гириҳ — ажин. ⁴ Гириҳлик — чигаллик.

Аёғ остиға қолса нотавон мўр,
Кетурса қатлиға юз аждаҳо зўр.

Чу ул бўлмиш халойиқ поймоли,
Юз аждар чангида бўлғай не ҳоли.

Чақилса барқ¹ олам ичра бебок,
Тура олғайму ўтрусида хошок?

Бу мушкилроқки мундоқ зору бедил,
Ки бедиллиқ эрур жониға мушкил.

Анга бирён эрур юз мунча афсус,
Яна бирён ҳижоби нангу номус².

Ниҳоний урса тун-кун юз туман печ,
Агар номуси борди борчаси ҳеч.

Бағоят мушкул иш эрмиш, бағоят,
Ки ошиқ нангу ном этгай риоят.

Учурса оҳи етти кўк ниқобин,
Юзидин очмағай бурқаб³ ҳижобин.

Демон мендин сенинг дардинг эрур кам,
Сенинг ҳам кўптурур дардинг, менинг ҳам.

Вале юз мунча дарди тоза бирла,
Ғаму андуҳи беандоза бирла.

Чу дарду ғурбатингни ёд этармен,
Ҳазин жонимға юз бедод этармен.

Агарчи бўлғоли ишқинг асири,
Ўтар афлокдин оҳим нафири⁴.

Дами хуш урмадим афғон ичинда,
Дами хуш бўлмадим ҳижрон ичинда.

Олиб душман сипоҳу афсаримни⁵,
Қилиб торож мулку кишваримни.

Мену хайлим⁶ нечукким буми манҳус⁷,
Бўлуб бир ғор аро тоғ ичра маҳбус.

Мунунгдек мулкнинг шоҳу фақири,
Бўлуб бошдин аёқ душман асири.

Тутулғонлар қилиб жонини таслим,
Қутулғонларни ҳардам ўлтуруб бийм.

¹ Барқ — чақмоқ. ² Нангу номус — ор ва номус. ³ Бурқаб — парда. ⁴ На-
фир — ўткир овоз, қичқиряқ. ⁵ Афсар — тоғ, ⁶ Хайл — эл, халқ. ⁷ Буми ман-
хус — шум бойқуш.

Булар элга менинг ишқим ишидин,
Қулогим ёлқибон эл қарғишидин .

Қилиб жонимга қасд элдин уётим,
Учуб Бону уётидин ҳаётим.

Вале юз мунча меҳнат бўлса эрди,
Не юз, минг мунча шиддат бўлса эрди.

Сени кўрсам эди ногоҳ-ногоҳ,
Ғамим йўқ эрди биллоҳ, сумма биллоҳ.

Бу дам ҳамким фироқингдин ўлубмен,
Юз ўлгандин ҳам ортуқроқ бўлубмен.

Ҳаётим васлингга уммид иландур,
Умид ул раҳмати жовид иландур.

Агар ҳажрингда юз йил ғуссакашмен,
Агар васлинг умиди бўлса хушмен.

Таваққуъ¹ улки бу ошуфта нома,
Ки бу ошуфта қилди нақш хома.

Уқуб мазмуниндин олсанг ҳисобин,
Карам айлаб йиборгайсен жавобин.

Ким ул ҳар ғамда бўлгай ҳирзи жоним²,
Балоу ғуссадин хатти амоним³.

Чу бўлсанг ҳолима огоҳу аълам,
Жавобин ҳам йибор, валлоҳу аълам.

«ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН»

(П а р ч а л а р)

ЛАЙЛИНИНГ ФИҒОНИ

Қайс (Мажнун) ни камситган Лайлининг отаси Лайлини бадавлат ибн Салом деган кишига зўрлик билан узатмоқчи бўлади. Бундан хабардор бўлган Лайлининг касали янада оғирлашади. Шу ҳолда:

...Лайли кўруб элдин уйни холи,
Чок этти уруб яқони ҳоли.

Гаҳ бахти кўзига урди туфроқ,
Гаҳ боши уза совурди туфроқ,

Кўксинки уруб фигур⁴ қилди,
Тирноги била шиёр қилди...

¹ Таваққуъ — умид. ² Ҳирзи жоним — жоним сақловчи, ³ Латги амоним — омонлик хатим. ⁴ Фигор — яра, жароҳат.

Рангин ёшидинки тўкти хуноб¹,
Юз сафҳаси узра чекти абвоб...

Ҳасрат овучин қоқиб, чекиб оҳ,
Ким тортар эди фиғони жонкоҳ...

Деб ким: «Недур эй, сипеҳри золим,
Солмоқ бу шикасталикка ҳолим?..

Нахлики ушоттнинг они осон,
Туфроқ ила қадди бўлди яксон.

Тортиб яна тешаи жафони,
Юз пора не эрди қилмоқ они?..

Мен бор эдим ул ниҳоли наврас²,
Йўқ шохима хору теграма хас...

Мен худ бу сифат бало асири,
Юз меҳнату ибтило³ асири.

Ул зору заифни ногузирим⁴,
Ким бордур ул менинг асирим...

Истарму экин юзумни ҳар кун?
Йўқларму экин сочимни ҳар тун?

Дардимдин ўзи ёдаб экинму,
Ҳажримдин иши хароб экинму?

Бас йўқ эди мунча меҳнату ғам,
Ким билгусидур бу қиссани ҳам...

Гар ҳар ғам аро ўзумни солмон,
Бу ғамға нетайки, туза олмон.

Фарёдки, ўлгудек ғамим бор,
Тонг йўқ гар ўзумга мотамим бор».

МАЖНУН ОТА-ОНАСИНИНГ УЛИМИНИ ЭШИТГАН ЛАЙЛИНИНГ ИЗТИРОБГА ТУШГАНИ

Бу сафҳани айлаган зар афшон⁵,
Сўз бу сифат этти гавҳар афшон⁶.

Ким телбаки бор эди навосиз,
Чун бўлди атосизу аносиз.

¹ Хуноб — қонли кўз ёши. ² Ниҳоли наврас — ёш новда. ³ Ибтило — гирифтор бўлиш. ⁴ Ногузир — ноилж. ⁵ Зар афшон — олтин сочувчи. ⁶ Гавҳар афшон — гавҳар сочувчи.

Уртаб эди они ёр доғи,
Зам¹ бўлди бу икки зор доғи.

Ҳижрон бериб эрди заҳри қотил,
Ўлгунча бу сўғи қилди бисмил².

Фурқат³ ушотурға тошин отти,
Синғонни бу сўғ⁴ ҳам ушотти.

Дард устига дарди чун узолди,
Ул гўристон ичида қолди.

Бор эрди мақоми ул ҳазира,
Олам анга мисли гўри тийра⁵.

Ҳар кун иши шайну⁶ нола қилмоқ,
Юз ғамға ўзин ҳавола қилмоқ.

Ўз жониға айламоқ жафолар,
Тутмоқ ўзи-ўзига азолар.

Ота-она фурқати ики доғ,
Ҳижрон қуюб икки ўт уза ёғ.

Гарчи ики доғ эди ниҳонсўз⁷,
Ҳижрон ўти эрди барқи жонсўз⁸.

Чун мунча ғаму бало йиғилди,
Ул ғамкашу мубтало йиқилди.

Заъф ўлди таниға ўйла ғолиб,
Ким ётти ҳамул даманд⁹ қолиб...

Бу меҳнат ани нажанд¹⁰ қилди,
Андух ўтиға сипанд¹¹ қилди.

Йиғлар эди бу фасонани деб,
Навҳа¹² била бу таронани деб.

Ким: «Эй кажрав сипеҳри худрой¹³,
Зулмунгдин вою, юз туман вой!..

Жонимға неча ситам қилурсан?
Кўнглумға насиб алам қилурсан?

Бир гулга неча тапонча¹⁴ урмоқ,
Япроғларини уzub совурмоқ?

Ҳар баргки бўйла бўлди ҳоли,
Қилмоқ борн халқ паймоли.

¹ Зам — қўшиш. ² Бисмил — чала ўлик. ³ Фурқат — айрилик. ⁴ Сўғ — мотам. ⁵ Гўри тийра — қоронги гўр. ⁶ Шайн — ҳаяжон. ⁷ Ниҳонсўз — ичдан куйдирувчи. ⁸ Жонсўз — жонни куйдирувчи. ⁹ Даманд — ифлос жой. ¹⁰ Нажанд — ғамгин, тушкун. ¹¹ Сипанд — исриқ. ¹² Навҳа — овоз чиқариб йиғлаш. ¹³ Худрой — ўзбошимча. ¹⁴ Тапонча — шапалоқ.

Ул барг ғам элга бермас эрди,
 Бир кавкаби наҳсинг¹ эрмас эрди.
 Бир сарвға зарби даст бермак,
 Ҳар шохиға юз шикаст бермак.
 Уртаб ўтунини бетааммул²,
 Шохин ўту ўтин айламак кул.
 Ул сарв эмас эрди зузаҳобинг,
 Наҳсиятидин жаҳон харобинг?
 Бир даълға неча хора отмоқ,
 Ики тош аросида ушотмоқ?
 Ҳам бўлмаин иктифо³ бу поя,
 Тошлар аро айламак салоя⁴.
 Баҳроминга эрмас эрди ҳамсанг⁵,
 Қони била тутмамиш эди ранг.
 Чун кўрмак бир ғазоли мушкин,
 Чекмак қатлиға ханжари кин.
 Бисмилдин ҳам канора қилмоқ,
 Ҳар узвини бошқа пора қилмоқ.
 Бу бор эди бир ғазоли хушбў⁶,
 Худ шум асадинг эмас эди бу.
 Бир турфа тазарв⁷ учун қўюб дом,
 Тутқоч қатлида тутмай ором.
 Юлмоққа парин шитоб қилмоқ⁸,
 Ут узра ани кабоб қилмоқ.
 Не бўлса бу эрди бир тазарв ўқ,
 Сайд этгучи насри тойиринг йўқ.
 Лайлийи заифу бенавони,
 Юз дарду балога мубталони
 Ултурмак ила ҳам этмаин бас,
 Ҳажр ўтиға солмоқ ўйлаким хас...

«САБЪАИ САЙЁР»

БЕШИНЧИ ИҚЛИМ ЙУЛИДАН КЕЛГАН МУСОФИРНИНГ ҲИКОЯСИ

(М а з м у н и)

Бешинчи иқлим йўлидан Баҳром олдиға келтирилган мусофир ўз ҳикоясини шундай бошлади:

Адан мамлакатида Жобир номли бир қароқчи бор эди. У урушқоқлик ва босқинчиликда ном чиқарган бўлиб, ҳар қандай катта карвон ҳам униг

¹ *Кавкаби наҳс* — «ёмонлик юлдузи». ² *Бетааммул* — андишасиз. ³ *Иктифо* — кифояланиш. ⁴ *Салоя* — эзиш. ⁵ *Ҳамсанг* — бир хил оғирликдаги. ⁶ *Хушбў* — хуш ҳидли. ⁷ *Тазарв* — тустовуқ. ⁸ *Шитоб қилмоқ* — шошилиш.

қўлига тушса, омон топмас эди. Жобир фақат қуруқликда эмас, денгизда ҳам йўлтўсар эди. У бир қанча кемалар ясашиб, соҳилнинг турли ерларига қўйган, у кемаларнинг ҳар бирига дидбонлар (кузатувчилар) тайинлаган, бу дидбонларга денгиз йўлидан хабардор бўлиб туришни топширган эди. Агар денгизда бирор кема йўлга чиққан бўлса, унга дидбонлардан бирининг кўзи тушса, Жобирга хабар қилар, Жобир қаерда бўлса ҳам дарҳол етиб келиб, кема аҳлини асир олар ва молларини талар эди. Жобир талончилик йўли билан йиққан молларини бир оролда сақлар, ўзи ҳам шунда турарди. Жобир ўз тирикчилигини қароқчилик билан ўтказиб, тўплаган бойликларидан бу оролда гўзал бир қаср бино қилдирган эди.

Адан мамлакатининг соҳилларидан бирида Биҳиштсаро номли афсонавий шаҳар бўлиб, бу шаҳарда Навдар исмли бир киши подшолик қилар эди. Навдарнинг Меҳр номли гўзал бир қизи бор эди.

Мана шу гўзал қиз — Меҳрнинг кўнгли бир кун денгиз саёҳатини тусаб қолди ва керакли тайёргарлик кўргандан сўнг, кемага ўтириб йўлга тушди. Кема соҳилдан анчагина узоқлашгач, бевақт, кутилмаганда шамол кўтарилди, то кемачилар бундан хабар топиб, кемаларни қайтариб олгунларича, шамол кемаларни денгизнинг ичкари қисмига суриб кетди. Шамол борган сари кучайди, тўлқин зўрайди, кемаларни идора қилиш мумкин бўлмай қолди. Шундай қилиб, Меҳр кемаси неча кунлаб шамол ихтиёрида қолди. Қай томонга юргани ва қанча йўл босгани номаълум эди. Охири бориб-бориб Жобир дидбонлар қўйган сув доирасига кирди. Кемага кўзи тушган дидбонлардан бири дарҳол Жобирга хабар берди, Жобир ҳам кўз очиб-юмгунча етиб келди. Икки ўртада отишма бошланди. Меҳр кемасидаги кишилар ҳарчанд ҳаракат билан ўзларини мудофаа қилсалар ҳам, Жобирга бас келиш мумкин бўлмади. Кўп кишилар қўрбон бўлди, охири таслим бўлишдан бошқа чора қолмади.

Жобир асир олинган кемани олдига солиб, ўз манзилига йўл олди.

Меҳрнинг кемасини соҳилга боғлаб, бутун мол-мулкни ва аҳolini оролга чиқарди. Шу вақт, иттифоқо Меҳрга Жобирнинг кўзи тушди ва бир замон тикилганча қолиб, сўнгра ҳушидан кетиб йиқилди. Ҳушига келиб ўрнидан тургач, яна Меҳрга назар ташлади ва яна ҳушидан кетиб йиқилди. Иккинчи марта ҳам бу ҳол такрорлангач, Жобир билдики, Меҳр жамолнига қарашга унда мажол йўқ экан.

Шунда, Меҳрнинг қасрдаги энг яхши уйлардан бирига жойлаштиришни амр эди, қолган кема аҳлининг ҳаммасига бир кема тайин қилди ва —

Деди: «Ўз мулкунгузга азм этингиз,
Жон кераклик эса равон кетингиз!»

Ю

Шундай қилиб, Меҳр Жобир қўлида асир бўлиб қолди, ҳамроҳлари эса жонларининг омон қолганига хурсанд бўлиб, ўз юртларига жўнадилар.

Яман шаҳрида Нуъмон деган бир подшо бор эди. Унинг Суҳайл номли бир ўғли бўлиб, Меҳр у йигитга унашилган эди. Суҳайл Меҳрни қанча яхши кўрса, Меҳр ҳам Суҳайлни шунчалик жондан севаб эди. Шу кунларда тўй фурсати яқинлашиб қолгани сабабли, Нуъмон ўз ўғлини тўй анжомлари билан отлангириб, Меҳрни олиб келиш учун Навдар юртига юборди. Қуруқлик йўли узоқ бўлганидан Суҳайл сув йўли билан сафарга чиққан эди. Суҳайл денгизга тушгач, Меҳрнинг кемасини тўлқинга учратган шамол яна қўзғалди ва Суҳайлнинг кемасини ҳам ўз йўлидан адаштирди. Тўлқинга учраган бу қарвон кемаларининг ҳар бири ҳар томонга қараб кетди, ҳар ким ўз жонини сақлаб қолиш ҳаракатида бўлиб қолди. Суҳайл неча кунлар тўлқин билан олишиб, Меҳрнинг кемасидек, Жобир дидбонлари турган сув доирасидан бориб чиқди. Дидбонлар денгизда кема пайдо бўлгани тўғрисида Жобирга хабар бердилар, Жобир ҳам етиб келди. Суҳайл билан Жобир ўртасида кураш бошланди. Суҳайл гўзал ва донишманд бўлиши билан бирга, зўр ботир ҳам эди. Жобир берган зарбаларни бардош билан қайтариш баробарида, уни ҳам хийла эсанқиратиб қўйди. Жобир қаршидаги душманини очиқ курашда енгилга кўзи етмагач, хийла йўлига ўтди ва устидаги кийим-бошларини ечиб,

ўзини денгизга отди. Бир шўнгиб, кема остидан чиқди-да, кема тагини тир билан теша бошлади. Жобир кемани сувга тўлдириб гарқ қилиш йўли билан душмани устидан галаба қозонмоқчи бўлган эди.

Чиндан ҳам орадан бир оз вақт ўтгач, кемага сув кира бошлади. Суҳайл ҳарчанд фалокатнинг олдини олишга тиришса ҳам, натижа бермади, кема сувга тўлиб, гарқ бўла бошлади. Суҳайл душман қўлига тушишдан кўра сувда ҳалок бўлишни афзал билиб ўзини сувга отди. Бу ҳолни кўрган Жобир Суҳайл кетидан илон каби сузиб қувлади ва унга етиб, ҳушидан кетган Суҳайлни бир қўлидан тутиб ўз кемасига томон олиб келди. Жобир кемадаги асир билан ўз оролига жўнамоқчи бўлиб турган эди, шаҳзода Суҳайл ҳушига келди, кўрдик, оёқ-қўллари чамбарчас боғланган, душман қўлида асир ётибди. Суҳайл ўз аҳволига афсус қилиб «оҳ» тортди. Шу пайт Жобир Суҳайлга қарата қуйидаги сўзларни айтди:

Деди Жобир ки: «Эй қўлумда асир,
Разму кўшишда¹ қилмадинг тақсир².

Мен бу заврақни³ сувга то сурдум,
Минг сенингдекни сувда ўлтурдум.

Берида сенча кўрмадим журъат,
Журъатинг бўлди махласингга⁴ жиҳат,

Ким тенгиз ичра бошинга еттим,
Уларингдин сени халос эттим.

Қатлингга гарчи табъ роғиб⁵ эмас,
Лек қўймоқ дағи муносиб эмас,

Ким агар банддин халос ўлғунг,
Бир шаҳи комронга хос ўлғунг.

Бўлмоқ ўлмас халос домингдин,
Бўлмоғум эмин⁶ интиқомингдин.

Иш ҳисобин шумора⁷ қилғунгдур,
Қатлу кинимга чора қилғунгдур.

Улмоқ авло санга каманд ичра,
Тирик ўлмоқ валеқ банд ичра».

Жобир Суҳайлни ўз қасридаги қоронғи зиндонга ташлади. Шундай қилиб, қароқчи Жобир қўлига гўзал Меҳр ҳам, унинг севгилиси Суҳайл ҳам бир-бирларидан беҳабар асир тушдилар.

Навой қуйидаги байт билан шунга ишора қилиб:

Юқори дилбару қуйи бедил,
Бир-биридан вале иков ғофил,—

дегач, бу икки ошиқ-маъшуқнинг қавму қариндошлари воқеасига ўтади:

Бу иковга бу ерда мундоқ ҳол,
Қавму хайлига эмди кўр аҳвол.

¹ Разму кўшиш — уруш ва ҳаракат. ² Тақсир — нуқсон. ³ Заврақ — кема. ⁴ Махлас — озод бўлиш. ⁵ Роғиб — рағбатлантирувчи. ⁶ Эмин — тинч. ⁷ Шумора — саноқ.

Жобир Меҳрни қолдириб, бошқа кема аҳлларига жавоб бергач, улар тўғри шоҳ Навдар олдига келдилар ва бўлган воқеани сўзладилар. Шоҳ Навдар кўзига дунё қоронғи бўлиб, оқ-фарёд кўтарди. Йиги-ҳасрат фойда бермагач, бу кулфатнинг чорасини ахтаришга киришди ва аҳволдан шоҳ Нуъмонни хабардор қилиб, Жобир қўлидан Меҳрни қутқариш учун бирликда ҳаракат қилишга уни чақирмоқчи бўлди. Бу мақсадларни баён қилиб бир нома тартиб этди. Буни Навоий шундай баён этади:

Олиб илгига сафҳаю хома,
Қисса шарҳини ёзди бир нома.

Ҳар не иш бўлғонин баён этти,
Шоҳ Нуъмон сори равон этти.

Езиб ул нома ичра пинҳоний:
«Ким бу бўлмиш қазойи яздоний.

Лек ҳақким ғаму бало бермиш,
Дард бермиш, вале даво бермиш.

Чора бу ишга интиқом дурур,
Йўқса бўлмоқ тирик ҳаром дурур.

Меҳр агар эрди жонима пайванд,
Санга доғи бўлуб эди фарзанд.

Бўлса ул душман илгида маҳбус,
Манга номус эрур, санга номус.

Мундин ўзга бу ишга йўқ тадбир,
Ки икимиз черик йиғиб бир-бир.

Сенга мулкунгда бўлмоқ ўлса майл,
Лек фарзанди аржуманд Суҳайл.

Ким эрур пил зўру шер шукуҳ¹,
Панжасидин келиб бу икки сутуҳ².

Бал ҳақиқат аро анингдур Меҳр,
Ки бу мансуба³ зоҳир этти сипеҳр.

Бошлабон ул черикни соҳил ила,
Сув яқосидаги манозил ила.

Айлабон разму кийна изҳори,
Келса Жобир жазойири сори.

Мен дағи табъи кийнахоҳимни,
Саъй айлаб йиғиб сипоҳимни.

Яроқ айлаб кўнгул фароғи била,
Улча мумкин черик яроғи била.

¹ Шер шукуҳ — шерга ўхшаш. ² Сутуҳ — сиқилган. ³ Мансуба — насиба, қисмат.

Берибон кемалар аро ором,
Ел киби айласак сув узра хиром.

Мен судин айласам азимат жазм,
Ул қуруғлуқ соридин айлаб азм.

Ўйла тарих айласак миод¹,
Ки қачонким бўлур бу иш бунёд.

Неча кундин сўнг ўлғай имкони,
Қобсамоқ² бу ики черик они.

Ҳам ўшул навъким муқаррар ўлур,
Саъй қилсоқ бу иш муяссар ўлур.

Ки чекилғай бу интиқом охир,
Рўзи ўлғай бу навъ ком охир.

Ул зуҳалваш³ жазога хос ўлғай,
Меҳр ҳам уқдадин халос ўлғай.

Гар бу янглиғ эмас дуруп санга ком,
Они ҳам ботроқ айлағил эълوم.

Ки уч иш тушса бошима ёлғуз,
Ўзга янглиғ топай салоҳиға юз».

Шоҳ Нуъмон хатни ўқиғач, қандай воқеалар юз берганини сезди. Модомки, бундан олти ой илгари Меҳр олдиға бориш учун йўлга чиққан Суҳайл Навдар саройиға бориб етмаган бўлса, унинг йўлда бирор фалокатға учраган бўлиши эҳтимолдир. Қандай бўлмасин бу ерда бирор бахтсизлик рўй берган, йўқса Навдар Суҳайлдан беҳабар менга бундай хат ёзмаган бўлар эди, деган катъий хулосаға келди. Шундай қилиб, Навдар қизи Меҳрни халос қилиш, Нуъмон эса ўгли Суҳайлдан дарақ топиш ташвишиға тушиб қолдилар.

Шоҳ Нуъмон ўйлиниб ўтирмасдан Навдар хатиға жавоб ёзди ва Суҳайл воқеасини айтиб ўтғач, унинг бутун таклифларини қабул қилиб, ўзи йўлга тушишини, фақат у айтгандек, қуруқликдан эмас, сувдан юришини билдирди.

Шоҳ Навдар ҳам сафар ҳаракатиға тушди. Тайин қилинган вақтда етиб бориш учун Навдар эртарақ қуруқликдан йўлга чиқди. Навдар кўп йўл юриб, кўп қийинчиликларни бошидан кечириб, аскарлари билан бир ўрмонға етди. Бу ўрмонда турли ҳайвонлар, ажойиб қушлар кўп эди. Улар қадам сайин учар ва Навдарнинг овға бўлган ҳавасини қўзғатар эди. Навдар бошида бошқа ташвиш бўлгани учун ов томошасидан кечар ва уларға кўз ташламасликка ҳаракат қилар эди. Шу ҳолда бир қанча йўл юргандан сўнг олдидан чиroyли бир кийик югуриб ўтди, Навдар беихтиёр бу гўзал жонивор кетидан тушиб, қувиб кетди. Кийик қалин ўрмон ичига кирди. Навдар ҳам кетидан қувиб бора берди. Борган сари йўл оғирлашиб, от юролмайдиган бўлиб қолди. Шунда Навдар кийикни тириклайин тутиб олишға кўзи етмағач, бир ўқ узди, лекин ўқ хато кетган эди, кийик ўз йўлида давом эта берди. Отган ўқи хато кетганини кўрган Навдар аччиқланди ва илгаригидан кучлироқ ҳавас билан кийик кетидан қува бошлади. Шундай қилиб, кийик изидан

¹ Миод — бир-бири билан ваъдалашини. ² Қобсамоқ — ўраб олмоқ.
³ Зуҳалваш — Зуҳал юлдузига ўхшаш.

қувиб кетиб, Жобирнинг дидбонлари турган ерга бориб қолди. Дидбонлар Навдарни асир олдилар. Шоҳ Навдарнинг ёлғизликда асир тушиб қолишидан хулоса чиқариб, Навоий қуйидаги сатрларни ёзади:

Шаҳни дерлар сипоҳ бирлан шоҳ,
Шоҳ эмасдур йўқ эрса анда сипоҳ.

Шаҳға хайл ўлса фатҳ¹ анинг ишидур,
Бир киши Рустам ўлса, бир кишидур.

Дидбонлар асир тушган Навдарнинг қурол-яроғларини, кийим-кечакларини талаб олдилар. Кўрдиларки, бу оддий киши эмас. Улар бу киши шу яқин атрофнинг подшои бўлиши керак, деган фикрга келдилар, бу яқин атрофдаги подшо эса Навдар экани маълум эди. Улар севинч билан шоҳ Навдар қўлга тушгани тўғрисида дарҳол Жобирга хабар қилдилар. Жобир бу хабарни эшитгач, буйруқ бериб:

Деди: «Мавқуф бўлмайин² нимага,
Кўзини боғлабон солинг кемага.

Элтибон қаср аро қилинг маҳбус,
Эшигин устидин этинг мадрус³.

Андоғ айланг бу ишни пинҳоний,
Қим киши фаҳм қилмосун они.

Уй эшигин фалонға топшурунгиз,
Хабарин манга бот келтурунгиз!»

Дидбонлар Жобир буюрганини бажо келтирдилар. На шоҳ қасрга келгани билди ва на эл шоҳ қамалганидан хабар топди.

Навдар иши бу тахлитда фалокатга учраши билан бирга, Нуъмон ишининг ҳам оқибати ёмон бўлиб чиқди. Мўлжалланган ерга икки кунчалик йўл қолган эди, дарёда бирдан тўлқин бошланди. Нуъмон карвонидаги кемаларнинг ҳар бирини тўлқин турли ёққа элтиб ташлади, шоҳ Нуъмон озгина одами билан ўз кемасида беҳхтиёр денгизда кезишга мажбур бўлиб қолди. Кўп юрди, бир қанча кишилар ҳалок бўлди. Дидбонларидан кема пайдо бўлганлиги тўғрисида хабар топиб, Жобир кемани қўлга киритганда, шоҳ Нуъмон бир печа одами билан қолган эди. Жобир кема аҳлини ўз одати бўйича озод қилди ва шоҳ Нуъмонни яна бошқа бир зиндонга қамаб қўйди.

Бундан сўнг қароқчилар бошлиғи Жобирнинг Меҳрга бўлган муносабати ва ички кечинмалари тўғрисида Навоий алоҳида тўхтаб, қуйидаги сатрларни ёзади:

Жобири роҳзан⁴ бўлуб фирўз⁵,
Туну кун боғи ичра базм афрўз.

Меҳр ёди била ичиб соғар,
Сола олмай вале юзига назар.

Боқа олмай анга муроди била,
Қон ютуб, йўқки бода, ёди била.

Меҳрнинг аҳволи ва кўнглидаги ташвишлари тўғрисида тубандаги сатрларни ёзади:

¹ Фатҳ — ғолиб келиш. ² Мавқуф бўлмайин — қараб турмайин. ³ Мадрус этмоқ — бекитмоқ. ⁴ Роҳзан — қароқчи. ⁵ Фирўз — шод.

Меҳр гул янглиғ айлабон яқо чок,
Нилуфарзор аро кезиб ғамнок.

Еш тўкуб баҳри мавжвар янглиғ,
Кўк либос ичра нилуфар¹ янглиғ.

Юзига бас тапонча урғонидин,
Нилуфарлар очиб гулистонидин,

Ҳажрдин фориг ўлмоғин истаб,
Ул балодин қутулмоғин истаб.

Фикрдин кеча кўзни ёпмас эди,
Чора кўп истар эрди, топмас эди...

Шу тахлитда Меҳр кўп вақтлар чорасиз алам тортди, ўйлай-ўйлай охири бир йўл топди. У зиндонда бир банди ётганини билар эди, шу бандини асарликдан яширинча қутқариб, бунинг эвазига севгилиси Суҳайлга хабар қилиш ишини унга юкламоқчи ва шу тариқа қутулишга йўл очмоқчи бўлди. Бир кун Меҳр ёнига икки сирдош канизини олиб зиндон тепасига келди ва қуйига қараб айтди:

Келди чаҳ боши узра ғампарвард,
Чекти ун: «К-эй² асир меҳнату дард,

Мени доғи бир фақирмен сендек,
Нотавону асирмен сендек.

Махласинг ичра саъй этиб жондин,
Сени чексам бу тийра зиндондин,

Ҳар не десам қабул этарсенму?
Қаён этсам равон кетарсенму?»

Суҳайл зиндон ичида ҳолсиз ётарди. Юқоридан туриб айтилган бу сўзларни эшитгач, ўзида бир оз енгиллик сезди ва ер юзини кўришга умид туғила бошлади. Берилган саволга жавоб қайтариб, буюриладиган ишни жону дил билан бажаражагини айтди. Меҳр ва ёнидаги канизлар зиндонга арқон ташлаб, асирни тортиб олдилар ва махсус тайёрланган қоронғи уйга элтдилар. Меҳр асирга бошидан ўтган воқеаларни айтди: у наслу насабини, турмушини, денгиз саёҳатини, Жобир қўлига асир тушгани ва Суҳайл исмли шаҳзода унга номзод эканини айтиб, асирга шундай мурожаат қилди:

Санга эй дардманди овора,
Сўз будурким гар айлабон чора,

Андоқ этсангки, баҳрдин қутулуб,
Яман аҳли сори равона бўлуб,

Жаҳду суръат аро тай айлаб арз,
Ҳолатим айласанг Суҳайлға арз.

¹ Нилуфар — кўкимтир рангли гул. ² К-эй — кн эй.

Бу сўзларни эшитган Суҳайл сўзловчи ўз ёри Меҳр эканини билди. У Меҳрнинг оёғига йиқилиб «оҳ» тортди ва ҳушидан кетиб қолди. Кутилмаган ерда рўй берган бу воқеанинг асл сабабини билиш ниятида Меҳр асирга диққат билан қаради ва унинг ўз севгилиси Суҳайл эканини таниди. У ҳам ўзининг бахтсизлигидан зорланиб, аччиқ-аччиқ йиғлади ва ҳушидан кетиб, севгилиси оёғига йиқилди. Бу аҳволни кўрган канизлар шошиб қолдилар. Эсларига келган тadbирларни кўриб, уларни беҳудликдан қутқардилар.

Суҳайл қувватга киргунча Меҳр парваршида турди.

Жобир одати бўйича боғни сайр қилишга чиққан қунларининг бирида Суҳайл унга қарши чиқди ва у билан ўз ҳисобини тугатиш учун шайланиб сўз бошлади:

Дедиким: «Паҳлавонлиқ эрмас ул,
Ким киши макр бирла урғай йўл.

Тешиб эл кемасини ҳийла била,
Ғарқ этиб сувға бу васила била.

Қолмоғон чоғда кимсанинг жони,
Тутубон банд айлағай они.

Сен агар зоҳир эттинг итликни,
Мен санга кўргузай йигитликни».

Суҳайл ўз душмани устига шер каби ташланди. Жобир кутилмаган ерда ҳозир бўлган Суҳайлдан ва унинг қаҳр-ғазабидан эсанкираб қолган бўлса ҳам, қазаб турадиган вақт эмасди, олиша кетди. Лекин Суҳайлнинг газоби зўрроқ, нафрат ўти баландроқ эди, Жобирни кўтариб ерга урди ва қўл-оёқларини соғлаб, ўзи ётган зиндонга ташлади. Жобир тўплаган хазина, мол-мулк Суҳайл қўлига ўтди. Суҳайл Жобир зулмидан тўйганларнинг додига етди, ўзга тартиб, ўзга йўл тутиб, орол халқини хурсанд қилди. Шундан сўнг, Меҳрнинг тўйини бошлаб, базм мажлиси қурди. Бу мажлисда Суҳайл:

Фикр этиб комгору давлатманд,
Деди: «Ҳар кимки Жобир этмиш банд,

Мен билиб борин айладим озод,
Келтурунгким, қилай қадаҳ била шод».

Суҳайлдан бундай ёқимли фармойиш олган мулозимлар зиндондан озод қилинган ҳамма одамларни олиб келдилар. Булар ўртасида икки асир ҳам бор эди. Уларнинг бири Суҳайлнинг отаси шоҳ Нуъмон, иккинчиси Меҳрнинг отаси шоҳ Навдар эди. Икки фарзанд икки отани кўрганларидан сўнг:

Қўпубон йиғлашиб кўруштилар,
Ултуруб бир-бирин сўруштилар.

Бутун аҳвол бир-бирларига аён бўлди. Шунча кулфатлардан соғ-саломат қутулганлари учун яна кўпроқ хурсанд бўлдилар. Меҳр билан Суҳайлнинг тўйини яна каттароқ қилиб ўтказдилар. Икки ота мамнуният билан ўз юртларини ва элларини ўз ўғил-қизларига топширдилар. Суҳайл тadbир билан мамлакатни обод ва элни хурсанд қилди.

«САДДИ ИСКАНДАРИЙ»

(Парчалар)

ЧИН ҚИЗИНИНГ ЖАСОРАТИ

Навой мамлакатларнинг обод ва халқларнинг фаровон бўлишини орзу қилар эди. У шу орзуларини ифодалаб, шоҳ Искандар образини ярагади. Искандар кўп мамлакатларда тинчлик ўрнатиб, у ерларни обод қилади. Искандар кишиларнинг осойишталигига халф солган кўп зодимларни мағлуб қилади. Унинг қўшини қахрамонликлар кўрсатади. Лекин бир уруш бошқа урушлардан янада шиддатлироқ бўлиб, Искандарнинг қўшинини ваҳимага туширади. Бу ваҳшийлар билан бўлган уруш эди. Ваҳшийларнинг бошлиғи Искандар қўшинидан яккама-якка урушишга киши талаб этади. Искандарнинг йигитлари бу ваҳший паҳлавон билан яккама-якка урушга ботина олмайдилар. Шунда бетини ниқоблаган бир шахс яккама-якка урушга киришади. Бу Чин хоқони Искандарга тортиқ қилган гўзал қиз эди. Жасоратли қиз қахрамонлик кўрсатиб, ваҳшийни енгади. Ҳамма бу мард қизнинг жасоратига офарин деб, қойил қолади. Бу эпизодни Навой шундай тасвирлайди:

Қошига неча паҳлавони замон,
Етишмак ҳамону тутулмоқ ҳамон.

Анга ҳар кишиким мубориз¹ эди,
Етишган дам илгида ожиз эди.

Яна қичқурур эрди истаб фаним²,
Вале андин эл кўнглида эрди бийм³.

Ҳаросон бўлуб халқ майдонидин,
Кеча олмайин бежиҳат жонидин...

Бу ҳолатда бир чобук⁴ айлаб шитоб,
Епиб орази узра чиний ниқоб.

Нечукким қуёш кўкда по то бафарқ,
Қуёшдек бўлуб кўк темур ичра гарқ.

Сипеҳр узра меҳри жаҳонтобдек,
Қилиб жўш ер узра сиймобдек.

Саманди уза чобуки паҳлавон,
Солиб чини оҳанг баргуствон⁵.

Тутиб чин-бачин қўлда печон каманд⁶,
Осиб хўдидин шуққа чиний паранд.

Саманди олиб барқдин тезлик,
Ўзи чархдин таври хунрезлик.

Кириб чун тарид этти ҳар сори фош,
Яқинроқ суруб шаҳға индурди бош.

¹ Мубориз — курашувчи, полвон. ² Фаним — душман, қарши тараф.
³ Бийм — қўрқинч. ⁴ Чобук — чаққон. ⁵ Баргуствон — от устига ёпиладиган совут. ⁶ Каманд — арқон.

Чу шаҳ олида қилди арзи ниёз,
Ениб қилди ваҳший сори турктоз.

Не шаҳ тониб они, не хайлу сипоҳ,
Гамидин чекиб халқ пинҳони оҳ.

Қи: «Бу навъ зебо йнгит, юз дариг!
Қи қилгай бу ваҳшийдин ошом тиг¹!»

Вале ул қилиб хасм бирла набард²,
Қи рахши сочиб чархи гардонға гард.

Эгармак била рахши айлаб шитоб,
Солиб аҳраман жисмиға изтироб.

Ани музтариб айлабон тобдин,
Ўзин асрабон лек қуллобдин³.

Бири ер, бири чархи даввордек⁴,
Сукун бирла сайр ичра паргордек⁵.

Чу пархошидин⁶ хасм бўлди нажанд⁷,
Анга ташлади ўйла печон каманд.

Қи бўйни била бир қўлин қилди руст,
Ани судраю шаҳ сори сурди чуст.

Чекардин танин нотавон айлабон,
Бўйин туфроғ ичра ниҳон айлабон.

Тани рахши остида помол ўлуб,
Ўзи судралур бирла беҳол ўлуб.

Шаҳ олиға чобук сувори далер,
Етиб секрибон оттин андоқки шер.

Чекиб тийра туфроғ уза сайдини⁸,
Валек айлабон руст анинг қайдини.

Шаҳ андоқ ул ишдин тарабнок⁹ ўлуб,
Қи гарди тааб¹⁰ кўнглидин пок ўлуб.

Равон ёнди ошубу ранжи итиб,
Қелиб тушти ўз хайлини беркитиб.

Сипаҳ бўлди хандақ аро ўйла берк,
Топа олмағудек анга чарх эрк.

Тушуб шоҳ рахши сипаҳгардиндин,
Илик, юзни юб размгаҳ гардиндин.

¹ Тиг ошом қилмоқ — ханжар емоқ. ² Хасм — душман; набард — жанг, уруш. ³ Қуллоб — темир чангак. ⁴ Чархи даввор — айланувчи осмон. ⁵ Паргор — циркуль. ⁶ Пархош — жанг, олишув. ⁷ Нажанд — терс, ғамли. ⁸ Сайд — ов. ⁹ Тарабнок — хурсанд. ¹⁰ Тааб — қийинчилик.

Кириб боргоҳ ичра Жамшедвор¹,
Бўлуб бахту давлатдин уммедвор.

Тузуб мажлис аҳли била анжуман²,
Равон истабон гурди ваҳшийфиган³.

Чу киргач эшикдин яли шергир,
Чекиб мадҳида мажлис аҳли нафир.

Ани истаб Искандари Файлақус,
Қучуб бўйнини, ул қилиб пойбўс.

Иноят баса ошкор айлабон,
Бошиға жавоҳир нисор айлабон.

Қўп этти чу лутфу карам ошкор,
Деди: «К-ей адув банд, ваҳший шикор!»

Ўзунгни аён қилки, кимсен, равон?
Ки шавқинг сенинг биздин олди тавон!»

Чу чобук жамолидин олди ниқоб,
Дегил чиқти миғ остидин офтоб⁵.

Ҳамул шўхи чинийнажод эрди ул,
Ҳамул чобуки ҳурзод эрди ул.

КАБУТАР МАСАЛИ

Подшонинг қафасига тушиб қолган бир кабутар пайт пойлаб, қафасдан қочиб озод бўлади. Кабутар узоқ вақт учиб, ўз уйини қидиради. Бошқалар уни ўз уйларига чақирсалар ҳам, у ўз уйини излайди ва вайронага айланган уйини топади. Бу вайрона кабутарга подшонинг олтин қафасидан кўра минг мартаба юксак, чунки у энди қафасда эмас, балки озод яшар эди. Навоий бунни шундай ифодалайди:

Эшиттимки бир тойири номабар⁶,
Битик зимнида шарҳи ҳангомабар.

Сабукпар кабутарки ҳар бир қулоч,
Ки паррон очиб тай қилиб бир йиғоч.

Топиб эрди бир шоҳ қайдида банд,
Етиб эрди болу париға газанд⁷.

Фалак гардиши айлабон зулму зўр,
Неча йил ани айлабон хона гўр.

¹ *Жамшедвор* — Жамшидга ўхшаш. ² *Анжуман* — йиғин. ³ *Ваҳшийфиган* — ваҳшийни йиқитувчи. ⁴ Мазмуни: эй душманни банди қилган, ваҳшийни овлаган (киши). ⁵ Байтнинг мазмуни: чаққон (қиз) жамолидан ниқобни олгач, булут остидан қуёш чиққандай бўлди. ⁶ *Тойири номабар* — хат ташувчи кабутар. ⁷ Мисраининг мазмуни: қанот-қуйруғига зиён етган эди.

Чу зиндонидин қочти ул бенаво,
Нишоту фараҳ бирла тутти ҳаво.

Сингиб кўкка ҳар сори чун боқти ул,
Узининг диёри сори тутти йўл.

Қилиб саъй ила тайри фархундапай,
Неча кунчалик йўлни бир дамда тай¹.

Вале зулми даврон солиб инқилоб,
Қилиб эрди ул бўлғон уйни хароб.

Қабутар етишгач уйин топмади,
Ва лекин учардин қанот ёпмади.

Басе эл бўлуб том уза донарез,
Учуруб кабутар берур эрди хез².

Булар сори ҳеч айламай илтифот,
Урар эрди ўз томин истаб қанот.

Басе давр уруб эҳтиёт айлабон,
Бузуғ узра қўнди нишот айлабон.

Ки маънус³ эрур гарчи вайронадур,
Нетай шоҳ қасринки, бегонадур.

Эрур қушқа хушроқ чу боқсанг аён
Муассасъ⁴ қафасдин тикан ошён.

«МАҲБУБ-УЛ-ҚУЛУБ»⁵

(Парча)

УТГИЗ БИРИНЧИ ФАСЛ. ДЕҲҚОНЛАР ЗИКРИДА

Деҳқонки дона сочар, ерни ёрмоқ билла ризқ йўлин очар...
кўши икки ҳам зўр паҳлавон, юкига бўюнсўнуб олида равон;
иш қилурда ҳамдам ва ҳамқадам... олам маъмурлиги олардин,
олам аҳли масрурлиги олардин. Ҳар қаёнки қилсалар ҳаракат,
элга ҳам қут (овқат) еткурур, ҳам баракат; ўроқчиға ондин рўзи,
бошоқчининг ёруб ондин кўзи; гадо ондин тўқ, кахудо тўқлуғи
ҳам ондин ўқ; мусофирға ондин таом ва мужовирға ондин ком;
этмакчи танури ондин қизик, аллоф бозори ондин иссиқ;
фуқаро ризқи ондин вофий, ғурабо қути ондин кофий;
деҳқоннинг бир дона сочарида бу ҳолдур, ўзга ишлари таърифи маҳолдур.

¹ Мисранинг мазмуни: неча кунлик йўлни бир дамда босди. ² Байтнинг мазмуни: кўп кишилар томга дон сочар, кабутар учириб, уларни ишга солар эдилар. ³ Маънус — ўрганган, ўз жойи. ⁴ Муассасъ — зийнатли. ⁵ «Маҳбуб-ул-қулуб» — «Кўнгилларнинг севгани».

Ашжарининг ҳар бири чархи ахзар, ул шажар-раёҳин вафо-
ғаи нужуми ахтар...

Гуногун фавокиҳ билаким боғда тазйин, чаман мулкида боғ-
ланибдур таъбия ва онн...

Байт:

Кимки деҳқонлиғ айлади пеша,
Доғи нон бермак ўлди онга шиор...

Маъзун: Деҳқон дон сочиб, ер ҳайдаш билан ризқ йўлини очади.
Қўши — икки полвони, улар юк остида бўйин эгиб олдига тушиб юради.
Ишда улар деҳқон билан ҳамдам ва ҳамқадам...

Оламнинг маъмурлиги ва олам аҳлининг хурсандлиги деҳқонлар туфай-
лидир. Улар қаердаким ҳаракат қилсалар, элга овқат ва барака етказа-
дилар...

Уроқчининг тирикчилиги ва бошоқчи кўзининг ёруғлиги ҳам ундандир...
Гадонинг тўқлиги ундан ва ҳукмроннинг тўқлиги ҳам худди шундандир.
Мусофирнинг овқати ундан ва ўз жойида яшовчининг истаги ундан. Новвой
тандирининг ва аллоф бозорининг қизиши ҳам ундандир.

Ғафиллар ризқи у билан мукамал ва ғариблар овқати унинг туфайли
етарлидир...

Деҳқоннинг экин экишигяна шундай экан, унинг бошқа фазилатларини
таърифлаш мушкулдир.

Ҳар битта дарахти — кўк осмон ва у дарахтнинг райҳонлари (барг, шоҳ-
лари) ва мевалари осмон юлдузларидир... Турли мевалар билан боғ зийнат-
ланади ва мамлакат чамандек ясаилади.

Деҳқончиликини касб қилган киши
Учун нон бериш шиор бўлди...

НАВОИЙНИНГ АФОРИЗМЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ.

Ёмонларга лутфу қарам, яхшиларга мужибни зарар ва алам-
дур.

Мушукка риоят, кабутарга офатдур ва шағол жонибин тут-
моқ, товуқ тухмин қурутмоқдур.

Қўнгулда тил синони¹ жароҳати бутмас, анга ҳеч нима мар-
ҳам ерин тутмас.

Тилга ихтиёрсиз, элга эътиборсиз.

Ҳар кимки сўзи ёлғон, ёлғони зоҳир бўлғоч, уёлғон.

Ёлғон айтқувчи ғафлатдадур.

Киши манфаат учун шер асрарман дегайму ва хосият топар
умидида заҳар егайму.

Қўнгул маҳзанининг қулфи тил ва ул маҳзаннинг калидин
сўз бил.

Чин сўз мўътабар, яхши сўз мухтасар.

Гулга йиртиқ либосдин не зиён, дурға бадшакл садафдин не
нуқсон?

Нодон — эшак, балки эшакдан ҳам камрак.

¹ Синон — тининг учи, яроғ

Душман фирибин ема ва маддоҳ хушомадин чин демаки, анинг гарази ўз мақсудиға комдур ва унинг мақсуди сендин муҳаққақ инъом.

Сабр била кўп боғлик иш очилур, ишда ошнққон кўп тойилур, кўп тойилгон кўп йиқилур.

Эр кишига зебу зийнат ҳикмат ва донишдур.

Хуб йиртиқ тўн била ҳам хуб, гул ямоқлик чапони билан маҳбуб.

Илм ўқуб амал қилмоғон, кориз¹ қозиб, тухум солмоғонга ўхшар, ё тухум солиб, маҳсулидин баҳра олмоғонга.

Оғзига келганни демак — нодоннинг иши ва олдиға келганни емак — ҳайвоннинг иши.

Гавҳар балчиққа тушган била қиймати ушалмас, ўз баҳосидин қолмас.

Фосиқ бари миллатда нодондур ва покравлар² орасида нодонроқ.

Фосиқ бари тариқда ёмондур ва порсолиқ³ либосида ёмонроқ.

Билмаганни сўраб ўрганган олим ва орланиб сўрамаган ўзига золим.

Оз-оз ўрганиб доно бўлур, қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур.

Ўт иши қовурмоқ, ел иши совурмоқ.

Сувнинг мазаси муз билан, ошнинг таъми туз билан.

Ясанчоқ мардона бўлмас, капалак парвона бўлмас.

Фосиқдин ҳаё тилама, золимдан вафо тилама.

Ер тузи элдин, сув хатари елдин.

Душман мақолоти — банг хаёлоти.

Ёмон билан яхши орасида кўп фарқдур, икки кеманинг учини тутгон фарқдур.

Ёмондин яхшилик кўз тутмоқ фосид хаёлдур, итдин кийинка ва мушукдин кабутарға шафқат маҳолдур.

Зоти душман ва мухолифни дўст дема ва ўзингга бози берма ва бози ема...

Бефойда сўзни кўп айтма, фойдалиқ сўзни кўп эшитурдин қайтма.

Ўзинг сиринг асрардин сенга малолдур ва яна биров ани асрамоғи маҳолдур.

Чин сўзни ёлғонга чўлғама ва чин айта олур тилни ёлғонга булғама.

Тилингни ихтиёрингга асрағил ва сўзингни эҳтиёт била дегил.

Тилинги била кўнглунгни бир тут, кўнгли ва тили айтқон сўзга бут.

Айтур сўзни айт, айтмас сўздин қайт.

¹ Кориз — ариқ. ² Покравлар — пок йўл эгалари. ³ Порсолиқ — соф, тоза кўнгли эгаси бўлиш.

Бобир

(1483—1530)

ҒАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Не кўрай тўбини¹ қадди хуш хироминг борида,
Не қилай сунбулни хатти мушкфоминг² борида.

Ким Хизир суйини оғизланғай лабингнинг қошида,
Ким Масиҳ алфозидин дегай каломинг борида³.

Ошиқингни давлати васлинг била қил муҳтарам,
Ҳусн аҳли ичра мунча эҳтироминг борида.

Биздин айру донм эл бирла ичарсен бодани,
Бизни ҳам гоҳи соғин шурби⁴ мудоминг борида.

Эй кўнгул, гар ғайр сўзи захри қотилдур, не гам,
Лабларидин шарбати йўҳйил-изомнинг⁵ борида.

Тарки номус айлабон бадном бўлғил ишқ аро,
Ким сени ошиқ дегай номусу номинг борида.

¹ *Тўби* — диний афсоналарга кўра, жаннатдаги чиройли бир дарахт эмиш. Шоир бу ўринда ёрнинг қадди-қоматини ўша дарахтдан ҳам гўзал ва афзал дейди. ² *Хатти мушкфом* — мушк (хуш ҳидли бир гул) каби қоп-қора қош-киприқлар. ³ Байтнинг мазмуни: Сенинг лабинг бор экан, ким Хизир суви тилайди, сенинг сўзинг бор экан, ким Масиҳ ҳақида сўзлайди. Диний афсоналарга кўра, Хизир суви ва Масиҳ (Исо) сўзи беморга шифо, ўликка жон берар эмиш. Шоир ёрни Хизир ва Масиҳлардан ҳам юқори кўяди, ҳаёт ва муҳаббатни диний-афсонавий эътиқодга қарама-қарши кўяди. ⁴ *Шурб* — ичимчи. ⁵ *Йўҳйил-изом* — тирилик.

Бобир ул гул кўйида булбул киби топтинг мақом,
Бир навойи рост қил мундоқ мақомнинг борида.

* *
*

Чархнинг мен кўрмаган жавру жафоси қолдиму?
Хаста кўнглум чекмаган дарду балоси қолдиму?

Мени хор эттию, қилдим муддаийга¹ парвариш,
Дахри дунпарварни² ўзга муддаоси қолдиму?

Мени ўлтурди жафоу жавр бирла ул қуёш,
Эмди тургузмак учун меҳру вафоси қолдиму?

Ошиқ ўлғач кўрдум ўлумни ўзумга, эй рафиқ,
Ўзга кўнглумнинг бу оламда ҳароси³ қолдиму?

Эй кўнгул, гар Бобир ул оламини истар, қилма айб,
Тенгри учун де, бу оламнинг сафоси қолдиму?

РУБОИЙЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Ед этмас эмиш кишини ғурбатда киши,
Шод этмас эмиш кўнгулни меҳнатда киши,
Кўнглум бу ғарибликда шод ўлмади, оҳ,
Ғурбатда севунмас эмиш албатта киши.

Толиъ йўқи жонимга балолиғ бўлди,
Ҳар ишники айладим хатолиғ бўлди,
Ўз ерни қўйиб Ҳинд сори юзландим,
Ераб нетайин, не юз қаролиғ бўлди.

Қим ёр анга илм толиби илм керак,
Ургангали илм толиби илм керак.
Мен толиби илму толиби илме йўқ,
Мен бормен илм толиби, илм керак.

Давлатқа етиб меҳнат элин унутма,
Бу беш кун учун ўзингни асру⁴ тутма,
Боргонни кел эмди ёд қилмай, эй дўст,
Бориш-келишингни лутф этиб ўксутма.

Сен гулсену мен ҳақир булбулдурмен,
Сен шуъласену ул шуълаға мен кулдурмен,

¹ *Муддаий* — даъвогар, рақиб. ² *Дахри дунпарвар* — пасткаш кишиларни ҳимоя ва парвариш қилувчи дунё. ³ *Ҳарос* — қўрқув. ⁴ *Асру* — кўп, ғоятда, бу ерда юқори маъносид.

Нисбат йўқтур деб ижтиноб¹ айламаким,
Шаҳмен элга, вале санга қулдурмен.

Ҳар кимки вафо қилса, вафо топқусидур,
Ҳар кимки жафо қилса, жафо топқусидур,
Яхши киши кўрмагай ёмонлиғ ҳаргиз,
Ҳар кимки ёмон бўлса, жазо топқусидур.

«БОБИРНОМА»

(П а р ч а л а р)

Фарғона вилояти бешинчи иқлимдиндур. Маъмуранинг канорасида² воқиб бўлубтур. Шарқи Қошғар, ғарби Самарқанд, жануби Бадахшоннинг сарҳади³ тоғлар, шимолида агарчи бурун шаҳрлар бор экандур, мисли: Олмолиқ ва Олмоту ва Янгиким, кутубларда⁴ Утзоркент битирлар, мўғул ва ўзбек жиҳатдин⁵ бу тарихда бузулубтур, асло маъмура қолмабдур. Мухтасар⁶ вилояттур, ошлиқ ва меваси фаровон. Гирдо-гирди тоғ воқиб бўлубтур. Ғарби тарафидаким, Самарқанд ва Хужанд бўлғай, тоғ йўқтур. Ушбу жонибтин ўзга ҳеч жонибтин қиш ёғи⁷ кела олмас. Сайхун дарёсиким⁸, Хужанд суйиға машҳурдур, шарқ ва шимоли тарафидин келиб бу вилоятнинг ичи бирла ўтуб, ғарб сори оқар. Хужанднинг шимоли Фанокатнинг жануби тарафидинким, ҳоло Шоҳрухияға машҳурдур, ўтуб яна шимолға майл қилиб, Туркистон сори борур. Туркистондин хийли қуйироқ бу дарё тамом қумға сингар⁹, ҳеч дарёға қотилмас.

Етти пора қасабаси¹⁰ бор, беши Сайхун суйининг жануби тарафида, икки шимоли жонибида. Жануби тарафидағи қасабалар бири Андижондурким, васатта¹¹ воқиб бўлубтур, Фарғона вилоятининг пойтахтидур. Ошлиғи вофир¹², меваси фаровон, қовун ва узуми яхши бўлур. Қовун маҳалида полиз бошида қовун сотмоқ расм эмас. Андижоннинг ношпотисидан яхшироқ ношпоти бўлмас. Мовароуннаҳрда Самарқанд ва Кеш¹³ қўрғонидин сўнгра мундин улугроқ қўрғон йўқтур. Уч дарвозаси бор. Арки жануб тарафида воқиб бўлубтур. Тўққиз тарнов сув кирар. Бу ажабтурким, бир ердин ҳам чиқмас. Қалъанинг гирдо-гирди хандақнинг тош ёни сангрзалиқ шоҳроқ тушубтур. Қалъанинг гирдо-гирди тамом маҳаллоттур. Бу маҳалла бирла қалъаға фосила¹⁴ ушбу хандақтур ва ёқаси доғи шоҳроқтур. Ови қуши доғи кўп бўлур, қирғовули беҳад семиз бўлур. Андоқ ривоят

¹ Ижтиноб — тортинмоқ, чекинмоқ. ² Маъмуранинг канораси — мамлакатнинг (Мовароуннаҳр) чети. ³ Сарҳад — чегара. ⁴ Кутуб — китоблар. ⁵ Мўғул ва ўзбек жиҳатдин — мўғуллар билан ўзбеклар уруши натижасида. ⁶ Мухтасар — кичик. ⁷ Ёғи — душман. ⁸ Сайхун дарёси — Сирдарё. ⁹ Бу даврнинг бошқа манбаларида ҳам Сирдарёнинг қумда батамом сингиб кетиши ҳақида маълумотлар учрайди. ¹⁰ Қасаба — шаҳарча. ¹¹ Васат — ўрта, ўрталик. ¹² Вофир — мўл-кўл. ¹³ Кеш — Шаҳрисабз. ¹⁴ Фосила — орани очувчи, ора йўл.

қилдиларким, бир қирғовулни ускунасни¹ тўрт киши еб тугата олмайду. Эли турктур. Шаҳр ва бозорисида турки билмас киши йўқтур. Элининг лафзи қалам бирла росттур.

Ани учунким Мир Алишер Навойнинг мусаннафоти² бовужудким Ҳирида³ нашъу намо топибтур, бу тил билладур.

Элининг орасида ҳусн хили⁴ бордур. Юсуф Хожаким мусиқида машҳурдур, Андижонийдур. Ҳавосининг уфунати⁵ бор. Кузлар эл безгак кўп бўлур.

* *
*

Чун Умаршайх мирзо баланд ҳимматлиқ ва улуғ доялиқ⁶ подшоҳ эрди. Ҳамиша мулкгирик дағдағаси бор эрди, неча навбат Самарқанд устига черик тортти, баъзи маҳал шикаст топти, баъзи маҳал бемурод ёнди. Неча навбат қойин отаси Юнусхонниким, Чингизхоннинг иккинчи ўғли Чигатойхон наслидиндур, Чигатойхоннинг юртида мўғул улусининг хони ул фурсатга ул эрдиким, менинг улуғ отам бўлғай, истидъ⁷ қилиб келтурди. Ҳар қатла келтурганда вилоятлар берур эрди. Чун Умаршайх мирзонинг муддаосидек бўлмас эрди, гоҳи Умаршайх мирзонинг бадмаошлигинин, гоҳи мўғул улусининг мухолафатидин вилоятта тура олмай яна Мўғулистонга чиқар эрди.

Охир навбат келатургандаким, ул фурсатга Тошканд вилояти Умаршайх мирзо тасарруфида эдиким, китобларда Шош битирлар, баъзи Чоч битирларким, «камони чочий» андин ибораттур, берди. Ушал фурсаттин тарих тўққиз юз секкизгача Тошканд ва Шоҳрухия вилояти Чигатой хонларнинг тасарруфида эди. Бу фурсатта мўғул улусининг хон ва султонлиги Юнусхоннинг улуғ ўғли менинг тоғойим Султон Маҳмудхонда эди, Умаршайх мирзонинг отаси Самарқанд подшоҳи Султон Аҳмад мирзо ва мўғул улусининг хони Султон Маҳмудхон чун Умаршайх мирзонинг бадмаошлигинин мутазаррир эдилар, бир-бирлари била иттифоқ қилиб, Султон Аҳмад мирзо Султон Маҳмудхонни куёв қилиб, мазкур бўлгон тарихда Хужанд суйининг жануб жонбидин Султон Аҳмад мирзо ва шимол тарафидин Султон Маҳмудхон Умаршайх мирзонинг устига черик торттилар.

Бу аснода гариб воқеа даст берди, мазкур бўлуб эдиким, Ахси қўргони баланд жар устида воқеъ бўлубтур, иморатлар жар ёқасида эрди. Ушбу тарихда душанба куни рамазон ойининг тўртида Умаршайх мирзо жардин кабутар ва кабутархона била учуб, шунқор⁸ бўлди. Уттуз тўққиз ёшар эрди.

¹ Ускуна — гўшт. ² Мусаннафот — асарлар. ³ Ҳири — Ҳирот. ⁴ Ҳусн хили — санъат аҳллари. ⁵ Уфунат — ёмон ҳид, сассиқ. ⁶ Доия — орзу, мақсад. ⁷ Истидъо — сўраш, илтимос қилиш. ⁸ Шунқор — ўлмоқ.

Валодат ва насаби: секкиз юз олтмишда Самарқандда эди. Султон Абусаид мирзонинг тўртунчи ўғли эди. Султон Аҳмад мирзо, Султон Муҳаммад мирзо, Султон Маҳмуд мирзодин кичик эди. Султон Абусаид мирзо Султон Муҳаммад мирзонинг ўғли эди. Султон Муҳаммад мирзо Мироншоҳ мирзонинг ўғли эди. Мироншоҳ мирзо Темурбекнинг учунчи ўғли эди. Умаршайх мирзо била Жаҳонгир мирзодин кичик, Шоҳрух мирзодин улуғ эди.

Султон Абусаид мирзо аввал Кобулни Умаршайх мирзога бериб, Бобои Кобулийни бек атка¹ қилиб, рухсат бериб эди. Мирзоларни суннат қилур тўйи жиҳатдин Дараи Газдин ёндуруб, Самарқанд элтти. Тўйдин сўнгра ул муносабат билаким, Темурбек улуғ Умаршайх мирзога Фарғона вилоятини бергандур. Андижон вилоятини бериб, Худойберди Тугчи Темуртошни бек атка қилиб йиборди.

Шакл ва шамойили: паст бўйлуқ, тегирма соқоллиқ, қўба юзлуқ, танбал киши эди. Тўнни бисёр тор кияр эди, андоғким, боғ боғлатурда қорнини ичига тортиб боғлатур эди, боғ боғлағондин сўнг ўзини қўя берса, бисёр бўлур эдиким, боғлари узулур эди. Қиймоқта ва емоқта бетакаллуф эди, дасторни дасторпеч чирмар эди. Ул замонда дасторлар тамом чорпеч эди, бечин чирмаб, алоқа қўяр эдилар. Ёзлар ғайри девонда аксар мўғулий бўрк кияр эди.

Ахлоқ ва атвори: ханафий мазҳаблиқ, покиза эътиқодлиқ киши эди, беш вақт намозни тарк қилмас эди, умрий қазоларини тамом қилиб эди, аксар тиловат қилур эди. Ҳазрат Хожа Убайдуллоға иродати бор эрди, суҳбатларига бисёр мушарраф бўлуб эди, Ҳазрат Хожа ҳам фарзанд деб эрдилар.

Равон саводи бор эди. «Ҳамсатайн»² ва маснавий китобларни ва тарихларни ўқуб эди. Аксар «Шоҳнома» ўқур эди. Табъи назми бор эди, вале шеърға парво қилмас эди.

Адолати бу мартабада эдики, Хитой корвони келадурганда Андижоннинг шарқий тарафидағи тоғларнинг тубида минг ўйлуқ карвонни андоғ қор бостиким, икки киши қутулди. Хабар топиб муҳассиллар йибориб, корвоннинг жамиъ жиҳотини забт қилди. Ҳар чандиким вориси ҳозир йўқ эрди, бовужуди эҳтиёж сахлаб, бир йилдан сўнгра Самарқанд ва Хуросондин ворисларини талаб келтуруб, молларини солим³ топшурди.

Бисёр саховати бор эрди. Хулқи дағи саховатича бор эрди, хушхулқ ва харроф⁴ ва фасих⁵ ва ширин забон киши эрди, шужоъ⁶ ва мардона киши эди.

Икки мартаба ўзи жамиъ йигитлардин ўзуб қилич тегурди: бир мартаба Аҳси эшигида, яна бир мартаба Шоҳрухия эшиги-

¹ Бек атка — бек ота, ёш подшо номидан давлатни бошқарувчи киши.

² «Ҳамсатайн» — икки «Ҳамса» (Низомий ва Хисрав Деҳлавий «Ҳамса»лари).

³ Солим — эсон-омон, бут-бутун. ⁴ Харроф — улфат. ⁵ Фасих — сўзамол.

⁶ Шужоъ — шижоатли.

да. Уқини ўрта чоғлиқ отар эди, бисёр зарб мушти бор эди, анинг муштидин йигит йиқилмоғон йўқтур. Мулкгирлик¹ дағдағаси жиҳатидин хили ярашлар урушқа ва дўстлуқлар душманлиққа мубаддал бўлур эди.

Бурунлар кўп ичар эди, сўнгралар ҳафтада бир-икки қатла суҳбат тутар эди, хушсуҳбат киши эди. Тақриб била хўб абёт ўқур эди. Сўнгралар маъжун² кўпроқ ихтиёр қилур эди. Маъжунийликда калла хушк бўлур эди, етим шиор эди, лаъби³ дағи бисёр эди, ҳамиша нард⁴ ўйнар эди, гоҳи қимор ҳам қилур эди.

Масоф⁵ ва урушлари яхши эди. Уч масоф уруш қилиб эди. Аввал Юнусхон била Андижоннинг шимол тарафида Сайхун дарёсининг ёқасида Такасекретку деган ерда, бу жиҳатдин ул мавзуъ бу исмға мавсумдурким, тоғ доманаси жиҳатидин бу дарё андоқ тор оқарким, ривоят қилурларким, ул ердин така секрегандур, мағлуб бўлуб иликка тушти. Яна Юнусхон яхшилик қилиб вилоятга рухсат берди. Бу ерда уруш бўлғон учун Такасекретку уруши ул вилоятта тарих бўлубтур.

Яна Туркистонда Арс суйи ёқасида, Самарқанд навоҳисини чопиб борадурғон ўзбек била Арс суйини муз била кечиб, яхши босиб, асир ва молни айриб, тамом эгаларига ёндура бериб, ҳеч нима тамаъ қилмади.

Яна бир Султон Аҳмад мирзо била Шоҳрухия ва Уратепа орасида Хавос деган кентта урушиб мағлуб бўлди.

Вилояти: отаси Фарғона вилоятини бериб эди. Неча маҳал Тошканд ва Сайром ҳам мирзонинг тасарруфида эдиким, оғаси Султон Аҳмад мирзо бериб эди. Шоҳрухияни фириб била олиб, неча маҳал мутасарриф⁶ бўлуб эди. Охир чоғларда Тошканд ва Шоҳрухия иликтин чиқиб эди. Фарғона, Хужанд ва Уратепахим, асл буларнинг отлари китобларда Усрушнадур ва Усруш ҳам битирлар, қолдилар. Хўжандни баъзи дохили Фарғона эмас дерлар. Султон Аҳмад мирзоким, Тошкандга мўғул устига черик тортиб, Чир⁷ суйиниким, Тошкандтин икки шаърий йўл бўлғай, бу сувнинг ёқасидаким шикаст топти, Уратепада Ҳофизбек дўлдой эди, Умаршайх мирзоға берди. Андин бери Усрушна Умаршайх мирзо тасарруфида эди.

Авлоди: уч ўғул, беш қиз мирзодин қолиб эди. Бори ўғлонларидин улук мен Заҳириддин Муҳаммад Бобир эдим; менинг онам Қутлуқ Нигорхоним эди. Яна бир ўғул Жаҳонгир мирзо эди, мендин икки ёш кичик эди, анинг онаси мўғулнинг туман бекларидин эди, Фотима Султон отлиқ. Яна бир ўғил Носир мирзо эди, онаси Андижонлиқ эди, ғунчачи⁸ эди, Умид отлиқ. Мендин тўрт ёш кичик эди...

¹ Мулкгирлик — тож-тахт талаши. ² Маъжун — бол билан гиёҳдан тайёрланган кайф қилдирувчи нарса. ³ Лаъб — ўйин. ⁴ Нард — шахматга ўқшаъ ўйин. ⁵ Масоф — жанг. ⁶ Мутасарриф — эгалик қилиш. ⁷ Чир — Чирчиқ. ⁸ Ғунчачи — сатанг.

Абдурахмон

Жомий

(1414—1492)

(ТОҶИҚ ЕЗУВЧИСИ)

«БАҲОРИСТОН» ДАН ПАРЧАЛАР

ҲИКОЯТ

Ҳотамдан сўрадилар:

— Узингдан кўра сахийроқ кишини кўрганмисан?

— Ҳа, бир куни бир йигитнинг уйига тушдим. Унинг ўнта қўйи бор экан. Дарҳол бир қўйни сўйди, пишириб олдимга қўйди. Қўйилган гўштнинг бир бўлаги менга ёқди, шунисини едим ва: «Эҳ, қандай яхши-я!» дедим. У йигит ташқарига чиқди. Бирин-бирин қўйларни сўяр, гўштининг ўша мен яхши кўрган жойини пиширар ва келтириб олдимга қўяр эди. Мен бу воқеадан беҳабар эдим. Отга миниш учун ташқарига чиқдим. Қарасам, ҳовлида кўп қон тўкилган. «Ўзи нима гап?»— деб сўрадим. У «Ҳамма қўйларни сўйдим»,— деди. «Нега шундай қилдинг?»— деб койидим. Айтди: «Қизиқ гап, сенга ёққан бирор нарса менда бўлса-ю, уни кўзим қиймаса».

Ҳотамдан сўрадилар:

— Сен унинг бу иши эвазига нима бердинг?

— Қизғиш ва оқ юнгли беш юз қўй бердим,— деди.

— Демак, сахий эмассан,— дедилар.

— Қаранг-а, у бор нарсасининг ҳаммасини берди. Мен бўлсам, бор нарсамдан озгинасинигина бердим,— деди.

ҲАЗИЛ

Кўр киши қоронғи кечада қўлида чироқ, елкасида кўвача билан йўлда кетмоқда эди. Эзма бир одам йўлда унга йўлиқиб деди:

— Эй подон, сенинг учун кеча-кундузнинг фарқи йўқ, ёруғлик билан қоронғилик баб-баравар-ку, чироқнинг нима фойдаси бор?

Кўр киши кулиб айтди:

— Бу чироқ ўзим учун эмас, сенга ўхшаган кўнгил кўзи кўр беҳабарлар учундир, токи менга урилиб, кўвачамни синдириб қўймагайсан...

* *
*

Золим подшо даврида бир бадавлат киши ўлди. У золимнинг вазири ўлган кишининг ўглини чақиртирди ва:

— Отангдан нима қолди?— деб сўради.

— Мол-ашёдан у-бу нарсалар,— деди,— меросхўрлардан улуг вазир билан мен бечорагина.

Вазир кулди ва қолган меросни иккига бўлишни буюрди.

Ярмини унга қолдириб, ярмини подшо учун олиб кетдилар.

* *
*

Бир табибни кўрдилар, қабристон олдидан ўтиб қолса, бошига парда тортарди. Бунинг сабабини сўрадилар. Жавоб берди:

— Бу қабристондаги ўликлардан уяламан. Чунки кимга кўз ташласам, менинг зарбимни еган ва қайси бирига қарасам, менинг шарбатимни ичиб ўлган кишилардир...

ҲИКОЯТ

(М а с а л)

Тулки билан бўри ҳамсухбат бўлиб дўстона қадам ташлар эдилар. Бир боққа етдилар. Эшик бекик, девор тикан билан тўсилган. Боғ атрофини айланиб бир тешикка етдилар. У тулки учун кенг, бўри учун тор эди. Тулки осонлик билан, бўри қийналиб ўтди. Тўкин узумларни кўрдилар, турли-туман меваларга дуч келдилар. Тулки зийрак эди, қайтиб чиқиб кетиш йўллари-ни ўйлади. Бўри эса бефаросат эди — узум ва меваларни ўлардай ея берди.

Бирданига боғбон билиб қолди. Таёқни кўтариб, уларга қараб югурди. Ингичка бел тулки тезлик билан тешикдан чиқиб кетди. Қорни катта бўри эса у ерда тиқилиб қолди. Боғбон унга етиб олиб, қўлочкаш қилиб шундай урдикки, бўри на ўлик, на тирик; териси тимдаланган, жуни юлинган ҳолда ҳалиги тор тешикдан бир амаллаб ташқарига чиқиб олди.

* * *

Найзаси заҳар билан булғанган чаён сафарга чиқди. Бора туриб сув лабига етди. На олдига юролмай, на орқага қайтолмай туриб қолди. Чаённинг бу аҳволини тошбақа кўриб, унга

раҳм қилди. Уни ўз устига миндирди ва сувга тушди. Бир томонга қараб сузиб кетди. Бу пайтда тошбақа косасига чаённинг найза санчишидан чиққан овозни эшитди: «Бу қанақа овоз?»— деб сўради тошбақа. Чаён жавоб берди: «Бу сенинг орқангга санчаётган найзамнинг овози, найзам орқангга ўтмаслигини билиб турсам ҳам, аммо одатимни ташлай олмайман». Бу тўғрида шундай деганлар:

Фард¹:

Чаённинг чақиши бехосдан эмас,
Бу унинг хулқидир: чақмай туролмас.

Тошбақа ўз-ўзига: «Шундан яхшиси йўқки, бу ярамасни ёмон феълидан қайтарай ва яхшиларни унинг зиёидан қутқарай», деди-да, сувга шўнғиди, чаёни тўлқин ҳалок қилди.

Қитъа:

Бу бузгунчилик базмхонасидаги ҳар бир золимдан
Юз ҳийла билан ҳар лаҳзада ўзни сақлашга урингунча,
Яхшиси шуки, золим йўқлик тўлқинига шўнғисин,
У ўз ёмон хулқидин, халқ унинг ўзидин қутулсин.

* *
*

Зўравонлик камарини белига боғлаб, ўзига ўнта келадиган чигирткани кўтариб кетаётган бир чумолини кўрдилар. Таажжуб билан айтдилар:

— Бу чумолини кўринг, шу қадар кучсиз бўлгани ҳолда, бунчалик оғир юкни ташимоқда.

Чумоли бу сўзни эшитиб кулди ва:

— Мардлар юкини гавда қуввати ва тан салобати билан эмас, ҳинмат кучи ва бирлик билаги билан ташийдилар,— деди.

ЖОМИЙ НАВОИЙ ҲАҚИДА

(«Хирадномаи Искандар»нинг² хотимасидан)

Кел, эй Жомий, сен умрлар қийнаб жонни,
Хотирингдан яратолдинг беш дostonни.

Беш дostonнинг шунчалик зўр панжа бўлди,
Ундан дарё кафтли талай қўл букулди.

Икки бошли қалам ажаб аждарҳодур,
У ўздан сочар ҳар дам хазина — дур.

Аждарҳолар ганж олдида жой олса ҳам,
Бироқ ўзи ганж туққувчи аждарҳо кам...

¹ Фард — бир байтдан иборат бўлган шеър. ² Хирадномаи Искандар — Искандарнинг донишмандлик китоби.

Бироқ кўрсам ганж сочқувчи ҳар бир қалам,
Беш дostonнинг дури билан тўлмиш олам.

Етиб борса у бешларга сенинг бешинг,
Ўз дoston бўлолмагай бирига тенг.

Бу бешларга аввал бошлаб уриб панжа,
Хушxabарлар келтурганнинг юрти Ганжа.

Лекин туркий¹ тилда келди бу нақш ажаб,
Уни кўриб сеҳрли сўзлар боғлагай лаб.

Осмондан мақтов ёғсин у қаламга,
У қаламдан келди гўзал сўз оламга.

Кечирсинлар форси тилда дур терганлар,
Дарий² тилда назм инжусин келтурганлар.

Агар ул ҳам назмин ёзса дарий тилда,
Қолмас эди сўз айтишга куч ҳеч элда...

Бошқа тилда нукталарни сўйлади ул,
Ақл учун етукликка қолмади йўл.

Сенинг юксак табинг билан сўз устоди,
Қаламингнинг калиди-ла сўз кушоди.

Сўз юзининг порлоқлиги ўчган эди,
Хазина ҳам юкин боғлаб кўчган эди.

Сўзамоллик майдонига сен сурдинг от,
Қайта бошдан сўзнинг юзи порлади бот.

Сенинг ақлу фикринг билан сафо топди,
Э Навоий, лутфинг билан наво топди.

Бу кўчатда назмларни етқуриб мен,
Юрак қони билан мева битқуриб мен.

Сўз айтишдан бошқа эмас бунда сабаб,
Билимдонлик дастурида мен очдим лаб.

Мен буларни шу зийнат-ла безар экан,
Ҳеч кишидан эҳсон, таҳсин кутмаганман.

¹ Туркий — ўзбекча. ² Дарий — форс-тожик тили.

Қирим жойи бўлган ердан чиқмас эҳсон,
Нима фойда таҳсин айтса сенга нодон.

Сўз лутфи-ла мақтовларинг қилдим, лекин
Ўз билгумнинг кўрсатолдим сенга чекин.

Молу давлат жонга жуда яқинроқдир.
Етилган сўз ҳаммасидан яхшироқдир.

Ҳамма нарса бу дунёдан йўқолажак,
Лекин жаҳон бор бўлгунча сўз қолажак.

(Ғафур Ғулом таржимаси)

Фузулий

(1498—1556)

(ОЗАРБАЙЖОН ЕЗУВЧИСИ)

ҒАЗАЛ

Енди жоним ҳажр-ла васли рухи ёр истарам,
Дардманди фурқатам,¹ дармони дийдор истарам.

Булбули зорам, дагил² беҳуда афгон этдигим³,
Қолмишам нолон қафас қайдинда⁴ гулзор истарам.

Даҳр бозоринда косиддир⁵ матои ҳимматим,
Бу матои сотмаға бир ўзга бозор истарам.

Фоний⁶ ўлмоқ истарам, яъни балойи даҳрдан,
Роҳати жисми заифу жони афкор истарам.

Нўла⁷ гар қилсам шаби ҳижрон⁸ таманнои ажал,
Найлайим чўқдир⁹ ғамим, дафъина ғамхор¹⁰ истарам.

Чун бақо базминдадур дилдор, ман ҳам турмазам,
Бу фано оламда, базми васли дилдор истарам.

Эй Фузулий, истамаз кимса ризоси-ла фано,
Манки бундан ўзга билмам чора почор истарам.

¹ *Фурқат* — айрилиқ. ² *Дагил* — демағини. ³ *Этдигим* — этганим (ни).
⁴ *Қайд* — банд. ⁵ *Косид* — касод. ⁶ *Фоний* — йўқлик, йўқ бўлмоқ. ⁷ *Нўла* —
нола. ⁸ *Шаби ҳижрон* — ҳижрон тунни. ⁹ *Чўқ* — кўп. ¹⁰ *Ғамхор* — ғамхўр,
юпатувчи.

МУРАББАЪ

Ҳосилим барқи ҳаводисдан¹ маломат доғидир,
Маснадим куйи маломатда фано тупроғидир,
Зор гўнглим танда зиндони бало дутсоғидир²,
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

Давр жавриндан тану жонимда роҳат қолмади,
Сурати ҳолимда осори фароғат қолмади,
Меҳнату ғам чекмага минбаъд тоқат қолмади.
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

Гўнглиминг мулкин жафо селоби вайрон айлади,
Бахтиминг ҳолин ҳужуми ғам паришон айлади,
Бағрими андишаи даври фалак қон айлади,
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

Интиҳосиз³ жаврлар ўдлора⁴ ёндирди мани,
Ожи⁵ сўзлар тотлу жонимдан ўсондирди мани,
Халқдан беҳуда афғоним ўтондирди мани,
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

Истадим бир чора йўқ, елдим-югурдим ҳар янго,
Раҳм эдуб⁶ бир қимса имдод⁷ этмади мутлақ манго,
Чорасиз қолдим, мурувват истаюб келдим санго,
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

Дода келдим адл девонига⁸, фарёдим эшит,
Санки одилсан, гўр⁹ афғоним, надандир ғавра ет.
Шарҳи ҳолим сўр, муродим вер¹⁰, алим дут¹¹, фикрим эт,
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

Гўр Фузулийнинг рухи зардинда¹² ашки олини¹³,
Пардаи идбора¹⁴ дутмиш сурати иқболини,
Дардмандингдир, иноятлар эдуб сўр ҳолини,
Раҳм қил, давлатлу султоним, мурувват чоғидир.

РУБОИЙЛАР

Дерларки эдар ғунча лаби ёр ила баҳс,
Гул барги тар ул лаъли гуҳар бор ила баҳс,
Ул бир неча дилсизлара туҳматдир бу,
Даввоя керак лаҳжау гуфтор ила баҳс.

¹ *Ҳаводис* — ҳодисалар. ² *Дутсоғ* — тутқун. ³ *Интиҳосиз* — чексиз. ⁴ *Ўдлора* — ўт (олов) ларга. ⁵ *Ожи* — аччиқ. ⁶ *Эдуб* — этиб. ⁷ *Имдод* — мадад, ёрдам. ⁸ *Девон* — маҳкама, идора. ⁹ *Гўр* — кўр (кўрмоқ). ¹⁰ *Вер* — бер. ¹¹ *Дут* — тут (тутмоқ). ¹² *Руҳи зард* — сариқ юз. ¹³ *Ашки ол* — қонли кўз ёши. ¹⁴ *Идбора* — бахтсизлик.

Сўзи дилим ашки ордан айла қиёс,
Андуҳими заъфи ҳолдан айла қиёс,
Хуршедки¹ ҳуснинг-ла қилур баҳси жамол,
Тарки адабин заволдан айла қиёс.

Таҳдид ила кечди рўзгор, эй воиз,
Фавт² ўлди шаробу васли ёр, эй воиз,
Гар кавсару ҳур эса ғараз³, верма азоб,
На тарки буюр, на интизор, эй воиз.

¹ *Хуршед* — қуёш. ² *Фавт* — ўтиб кетиш, йўқолиш; ³ *Ғараз* — мақсад.

XVII АСРДАН XIX АСРНИНГ ЎРТАЛАРИГАЧА БЎЛГАН АДАБИЁТ

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

БОТИРХОН ЗУЛМИ

(Қ ў ш и қ)

Ботирхон отланиб чиқса, Қамай-қамай, алқисса,
Кўринг салтанатларини. Олди ўйиб кўзларини,
Неча йил қамаб ётди Тайлоқдай бўкиртиб сўйди
Кенагас юртларини. Не-не азаматларини.

ЛАТИФАЛАР

Маҳалла имоми Афанди олдига келиб дори-дармон сўрабди:

— Мен бўғиляпман, ёриламан, жонимни қутқар.

Афанди имомдан нималар еганини сўрабди. Имом жавоб бериб айтибди:

— Рўза маҳалида нима ҳам ер эдим. Ифторда қўшниникида бир товоқ нишолда билан учта нон едим... Айтгандек, суюқ ош қилишган экан, ундаи бир ярим товоқ ичдим. Сўнг бошқа қўшним пиширган сомсадан тотимоқ учун ўттиз-қирқтагина едим, қўшни хафа бўлмасин дедим.

— Мева ҳам едингизми?— сўради Афанди.

— Ҳа, кўп эмас... Бир патнусда бир неча тилик қовун бор экан. Яна бир патнус узум, айтганча, беш-олтитагина нок...

— Жонингизни қутқариш учун мен ёлғиз бир маслаҳат бера оламан. Баландликка чиқиб, чуқур қазийсиз. Унга тушиб, осмонга қараб ётиб олиб, қўлларингиз билан устингизга тупроқ тортасиз... Тупроқ устига ўттиз-қирқ фишт қўйсинлар, лой билан сувасинлар... Шунда, ишонинг, сизнинг жонингиз бетобликдан, халқ жони сиздан озод бўлади.

* *
*

Афанди: «Паррандаларнинг тилини биламан»,— деб мақтаниб юрар экан. Подшо бунга эшитиб қолиб, Афандини чақиртирибди ва ўзи билан бирга овга олиб чиқибди.

Иўлда бораётганларида, вайронада сайраб ўтирган бир бойқушни кўрибдилар. Подшо Афандидан сўрабди:

— Бойқуш нима деб сайраяпти?

— Бойқуш айтадики,— дебди Афанди,— агар подшонинг зулми шу хилда бўлаверса, тез кунда шаҳар ҳам менинг маконимга қўшилиб кетади.

* *
*

Бир куни Афандига хабар етказиб:

— Шаҳарнинг қозиси ақлидан озибди,— дебдилар.

Афанди бу хабарни эшитиб, узоқ ўйга кетибди. Хабар келтирганлар уни бу ҳолда кўриб, сўрабдилар:

— Афанди! Нега ўйланиб қолдингиз?

— Қозимизнинг азалдан ақли йўқ эди,— дебди Афанди,— яна нимасидан озди экан, деб ўйлаяпман.

Турди (Фароғий)

(XVII аср)

СУБҲОНҚУЛИХОН ВА УНИНГ АМИР-АМАЛДОРЛАРИ
ТУҒРИСИДА ҲАЖВИЯ¹

(М у х а м м а с)

Жойи осойиш эмас ҳеч кима бу кўҳна равоқ,
Еғдурур бошимиза санги жафо, гарди фироқ.
Йўқолиб расми вафо, бўлди ҳамма бошу оёқ,
Мулқдин адлу карам кетти, келиб кину нифоқ,
Яхшилиқ қилма тамаъ, зулм ила дўлди офоқ.

Фитнаю шўр ҳама руб ила маскун² дутди,
Хўблар маснадини сифла³ била дун⁴ дутди,
Таҳ-батаҳ кўнглими бу фикр била хун дутди,
Жойи шаҳбозлари қарғаву қузғун дутди,
Ҳамнишин ўлғали шунқор ила доим япалоқ.

Шоҳ ҳам базми ўлуб хожасаролар била ёр,
Ҳукми баракс суруб, бўлди ёмонлар сардор,
Хор ўлди уламову, фузало, аҳли виқор,
Кўрингизким, юрт иши топти на ерларга қарор?
Хон жилови ики бадрагга⁵ тегиб, бўлди иноқ...

Ҳукмидур жумла либосию ишидур амали,
Сўзидур бетагу фармони нишони жаали⁶.
Мумсику⁷ сифлаву дундурки бағоят қабали,
Анга ўшарки қолон бурунғиларнинг масали:
«Еғ ишқордин олуру қора сувдин қаймоқ».

¹ Қисқартиб олинди. ² Руб ила маскун (рўбъи маскун) — ер юзи демак.
³ Сифла — паст. ⁴ Дун — тубан. ⁵ Бадраг — асли паст маъносида бўлиб,
бу ерда Субҳонқулихон билан иноқлашган қипчоқ ва сарой уруғларининг
бекларига ишора қилинади. ⁶ Жаали — қалбаки, сохта. ⁷ Мумсиқ — хасис.

Бидъату зулм анинг хилқату¹ асли зоти,
Юртни бузди ҳавола била таклифоти,
Олди бу расми барот² ила тасдиқоти³,
Бор мундан шарафи мурдашўю⁴ исқоти⁵,
Тўра ўғли ичида йўқ мунидек истиҳқоқ⁶.

Қани бир хисравн одилки, анга дод этсам,
Сўрса аҳволими гам хирманини бод этсам,
Доми меҳнаткададин⁷ кўнглими озод этсам,
Ким бузулгон дили вайронани обод этсам,
Айласам бўси адаб, шоҳ қўюб қайда оёқ...

Едингиз барчангиз итдек фуқаронинг этини,
Ғасб ила молин олиб, қўймадингиз битини,
Қамчилар доғ солиб бўюнға, тилиб бетини,
Ёрдингиз заҳрасини (ичидан) олиб ўтини,
Бўлмади кам бу раият⁸ бошидин ҳеч таёқ...

Беклар ўлди ҳаромзодалари нософи,
Бемаҳосил⁹, гала номард қалин наддофи¹⁰,
Егани ҳаққи етим, мадрасалар авқофи¹¹,
Буларнинг олдида бордур бўрининг нософи,
Бу аламдин кетайин бош олиб мулки Ироқ...

Етмадим ҳеч ера бу қофия паймолиғдин¹²,
Дод, юз дод, ғариблиғ ғами танҳолиғдин,
Кўрмадим манфаате беҳуда савдолиғдин,
Йўқ (сўққа бошимдин) ўзга манга дунёлиғдин,
Кош ул ғарзанлар солса қуруқ сўзга қулоқ.

Осиё¹³ новасидек рост этиб бўғузини,
Тўлдуруб ашраф¹⁴ (ила девори) дарзини,
Топмадим буқаламун¹⁵ кайдилари тарзини,
Аждаҳодек пораға турмиш очиб оғзини,
Юртдин йўқ хабарн, барчасининг фикри томоқ.

Барчаси пораву ришватға¹⁶ ўлуб бад омуз¹⁷,
Халқ қўлиға тамаъ бирла тикиб доим кўз,
Йўқ мурабби менга хон эшигида бир дилсўз,

¹ Хилқат — яратилиш. ² Барот — халқдан солиқни муддатидан бир неча йил бурун ундириб олиш. ³ Тасдиқот — садақалар. ⁴ Мурдашў — ўлик ювувчи. ⁵ Исқот — ташландиқ. ⁶ Истиҳқоқ — ҳақиқат қозониш. ⁷ Меҳнаткада — машаққат жойи. ⁸ Раият — фуқаро, халқ. ⁹ Бемаҳосил — бефойда. ¹⁰ Наддоф — пахта савовчи. ¹¹ Авқоф — вақфлар. ¹² Қофия паймолиғ — қофияли сўз айтиш, шоирлик. ¹³ Осиё — тегирмон. ¹⁴ Ашраф — олтин ақча. ¹⁵ Буқаламун — ўзгариб турувчан. ¹⁶ Ришват — пора. ¹⁷ Бад омуз — ёмонга ўрганиш.

Сўзламас эл ғамидин юзи қаролар бир сўз,
Тиқайин ҳар бирининг оғзиға бир-бир қумалоқ...

«Шукрим, дорул-амон манзилиму маъвойим¹,
Олами сел агар тутса баланддур жойим,
Давлату хожасаролардур манинг симойим²,
Олами сел агар тутса баланддур жойим,
Арк ичин маҳкам этиб айладим ўзумга ётоқ»³...

ҲАЗАЛ

Тор қўнгуллуқ беклар, ман-ман деманг, кенглик қилинг,
Тўқсон икки бори ўзбек юртидур, тенглик қилинг.

Бирни қипчоқу, хитою, бирни юз, найман деманг,
Қирқу юз, минг сон бўлуб бир жон ойинлик қилинг.

Бир яқодин бош чиқориб, барча бир тўнға кириб,
Бир ўнгурулук, бир тиризлик, бир яқо, энглик қилинг.

Ким қўюбдур, уҳдайи ўз мулкунгиздин чиқмайин,
Икки, уч, тўрт даъвосин этмоқни, кўтаҳлик қилинг.

Мардлар майдон чекиб, рангин кўтариб захмлар,
Сизга йўқ ул жавҳару юзга упа-энглик қилинг.

¹ *Маъво* — жой, ўрин. ² *Симо* — башара, кўриниш. ³ Қўштирноқ орасига олинган бу бандга «Аз забони хон» («Хон тилидан») деган сарлавҳача қўйилган.

Гулханий

(XVIII аср охири ва XIX аср боши)

БЕР¹

Ҳазратим, очликдан ўлдим, егани нон бер менга,
Кофир ўлғайман агар десамки, баҳмон² бер менга.

Мошу бугдою гурунч берким, шулар менга керак,
Ҳеч айтмасман ақиқу лаълу³ маржон бер менга.

Энгима ёпиқ бериб, қорнимни тўйғаз нон билан,
Сенга биллоҳқим демасман: дину иймон бер менга.

Новкаринг очликдан ўлсин, нега хайфинг келмагай?
Эй табиби ҳозиқим, доруи дармон бер менга.

Нону тўн бер, бенаволик дардидин қутқар мени,
Мен қачон айтдимки, Қорун⁴ ганжидек кон бер менга.

Гулханийни эр йигитлар тўпидан камситмагил,
Фўта бер, от бер, қилич бер, тўну чакмон бер менга.

ЗАРБУЛМАСАЛ⁵

(Япалоққуш ҳикояси)

Аммо ровийлар⁶ андоғ ривоят⁷ қилурларким, илгариги айёми нофаржомда⁸ Фарғона иқлимида Қайқубод отлиғ подшоҳлиғдин қолган бир эски шахристон бор эрди. Анда бир Бойўгли деган ватан тутмуш эрди. Аммо анинг ҳавоси хуш ва дилкаш. Сабза раёҳин, анвои гуллар, чечаклар касратидин⁹ қўрғонга қўнган чоғда товуснинг парларидек турланиб, мунаққаш¹⁰ кўринур

¹ Бу шеър асли тожикча ёзилган бўлиб, «бидеҳ» («бер») радифи қўлланилгани учун, шартли равишда «Бер» деган номни қабул қилдик. ² Баҳмон — у ё-бу нарса. ³ Ақиқу лаъл — қимматбаҳо тошлар. ⁴ Қорун — жуда бадавлат, афсонавий подшо. ⁵ Қисқартиб олинди. ⁶ Ровий — ҳикоячи. ⁷ Ривоят — ҳикоя. ⁸ Айёми нофаржом — бахтсиз кунларда. ⁹ Касрат — кўп ва турли. ¹⁰ Мунаққаш — зийнатли, нақшланган.

эрди. Ва анинг бир ёғочлик ерда Япалоққуш маскани, ота-бобосидин қолган жойи бор эрди. Аммо Бойўғлининг бир қизи бор эрдикки, меҳри ховарий¹ юзига банда эрди.

Оразидин² шамсу³ қамардур⁴ хижил,
Сўзларидин шаҳду шакар мунфаил⁵,
Ҳосили умри эди ул бойни,
Оти Гунашбону ўшал ойни.

...Япалоқ Кўрқушни имлаб олиб, ёнида ўткузуб айтдики: «...Бойўғлининг бир чиройли қизи бор эмиш... Бизнинг тарафдин совчи бўлиб боринг. Ҳар қанча қалин бўлса топилур».

Анда Кўрқуш айди: «Бор мақтанса топилур, йўқ мақтанса чопилур» деган яхшиларнинг масалидур. Бойўғлининг оғзини бир бурчидан чиқар: «Минг чордевор қизимнинг қалини» деб. Ҳоло... бўш чордевор топилмас, уялурмиз. Нечукким айтмишлар: «Елғон масал⁶ турмас», «Уят — ўлимдин қаттиғ». Яна айтмишлар: «Эрман ёғочининг эгилгани — сингани, эр йигитнинг уялгани — ўлгани...»

...Анда Кўрқуш айди: «Эй Япалоқ, куёв бўлур ўғлингнинг отини айтгил».

Анда Япалоққуш айди: «Ўғлимнинг номуборак оти Кулонкир султондур».

Анда Кўрқуш айди: «Мундоғ фаҳм ва хирадсар манзилидин ўтмаган кишиларни кўрган эмасман. Эчқунинг оти Абдукарим бўлурға сўз керак. Бурунғилар анинг учун «Эби билан сўзлаганининг қурбони бўл», деган эканлар. Кулонкир султон от қўймоқ сенинг ҳаддингму? Бу от — Ҳумо, Уқоб, Қарчиғай, Баҳрий, Лочин, Итолгу қушларнинг салотинидурлар⁷, аларга муносиб от турур».

Анда Япалоқ айди: «...Бари боламнинг асбоби кулонкирлиги минқори⁸ билан чангалидан маълум ва равшан эмасдурму?»

...Анда Кўрқуш айди: «Мен суқ ҳасад қариндоши эмасман, сени хўб билурманки: «Қалб қозони қайнамас, қайнаса ҳам қуюлмас», дерлар.

Кўрқуш аввал бориб Кулонкир султон жамолини кўриб, анинг совуқ сўзини эшитиб, сўнгра борсам керак, деб Кулонкир султон хизматига равона бўлди. Ярим фарсах⁹ йўл борганда, шул аснода бир Ҳудҳуд¹⁰ йўлуқти, саломлашиб айтдики: «Қайси ошёни баланддин парвоз қилдингиз?»

...Анда Кўрқуш айди: «Мен Япалоқбиби совчисидурман, Бойўғлининг қизига хосткорликка¹¹ борурман».

Анда Ҳудҳуд айди: «Япалоқнинг бехирадигини¹² эмди билдим... Сенинг серка тилларга лаб-лунжинг йўқ экани маълум ва

¹ *Меҳри ховарий* — қуёш. ² *Ораз* — юз. ³ *Шамс* — қуёш. ⁴ *Қамар* — ой. ⁵ *Мунфаил* — уялмоқ. ⁶ *Масал* — мақол. ⁷ *Салотин* — султонлар, ҳукмронлар. ⁸ *Минқор* — тумшуқ. ⁹ *Фарсах* — 5,5—6 км. ¹⁰ *Ҳудҳуд* — попинак. ¹¹ *Хосткор* — совчи. ¹² *Бехирад* — ақлсиз.

машхурдур. Ва яна қўлидан келмас ишга урунган, нажжорлик¹
қилгон маймунга ўхшаш расво бўлма.

Кўрқуш айди: «Ҳикоят қил».

Худҳуд айди:

«Бор эди Қашмир навоҳисида² тоғ,
Боғи эрам³ рашкидин кўксида доғ.

Анда иморатга яроғлик яғоч,
Етти қулоч, бўйи ўн икки қулоч.

Бор эди кўп неъмату алвонлари,
Хурраму маъмур эди ҳайвонлари.

Зулф каби сунбули хушбўлари,
Роҳатижон эрди оқар сувлари.

Уйдин улуғроқ эди гулбуне⁴,
Анда ватан тутмиш эди маймуне.

Жон сотиб ўзини ўйин этарди тан,
Ўқур эди қиссаи ҳуббул — ватан⁵.

Бир куни нажжори⁶ хирадманди⁷ фард⁸.
Кўнгли яғоч йўқлиғидин қилди дарл.

Борди ўшал тоққаки мавқуф⁹ эди,
Эзгу яғочлар анга маъруф эди.

Шаҳрнинг зиндонидин озод ўлуб,
Тоғнинг Шириниға Фарҳод ўлуб.

Сонур эди ўзини тоғ Хисрави,
Тоғини ўқуб Деҳлавийи маънавий.

Элина навкиссаларин қистари,
Расм эди пажжор яғоч истари.

Эгди у дил гўшасининг пардасин,
Белга суқиб теша билан аррасин.

Бориб анга кесди яғоч решасин,
Қўйди ўшал ерда унутуб тешасин.

¹ *Нажжорлик* — дурадгорлик. ² *Навоҳи* — вилоят. ³ *Боғи эрам* — афсонавий гўзал боғ. ⁴ *Гулбун* — гул кўчати. ⁵ Бу мисрнинг мазмуни: ватанни севиш ҳикоясини ўқир эди. ⁶ *Нажжор* — дурадгор. ⁷ *Хирадманд* — ақлли, донишманд. ⁸ *Фард* — ёлғиз. ⁹ *Мавқуф* — қаратилган.

Ўзга тоғқа бориб яна кесди яғоч,
Ермоғи макрина қилди илож.

Болта била бир учини ёрди ул,
Пона қўйиб, теша сари борди ул.

Тушти баногоҳ анга маймун кўзи.
Оқилу доно санаб, ул дам ўзи,

Айди: «Улус ичра бу бир касбдур,
Касбни бошина кийсанг насбдур...

Мен дахи¹ нажжорликки ўрганай,
Болаларим барчасига ўргатай».

Жаҳд қилиб турди равон борғали,
Яъни яғоч қолмишини ёрғали...

Минди яғоч устига нажжордек,
Косибни пуркардаи пуркордек².

Кетди ҳунар шавқи била ғуссаси,
Тушди яғоч айрисига (думчаси).

Балки недин бўлди тутулмоқлиғи,
Мумкин эмас ўлди қутулмоқлиғи.

Одами жинсида йўқ қиссаси,
Қолди анинг (думчасининг) ҳиссаси.

Билгилки, маймун нажжорлик қиламан деб, қўлга тушиб, эртадин-кечгача калтак бирла уриб ўйнатиб, балога гирифтор бўлгандек, сен ҳам муҳим хайр ишини биткаролмай, мулла Исо авлиё бирла Абдурахмон офтобачидек халқнинг лаънат сўзиндин чиқмай юрма. Емон иснод сендин қолур».

Кўрқуш айди: «...Сен тева³нинг бўтаси онаси бирла мунозара қилғонидин беҳабар ўхшарсан».

Ҳудҳуд айди: «Ҳикоят қил».

Кўрқуш айди:

«Бор эрди Фарғонада бир сорбон⁴,
Теваси бор эрди — туғди ногаҳон.

Аҳлу иёли анинг бас эрди чўқ,
Озуқадин кулбасида нарса йўқ.

¹ Мен дахи — мен ҳам. ² Пуркардаи пуркор — ишбилармон. ³ Тева — туя.
⁴ Сорбон — туякаш.

Ҳосили дунё эди бир теvasи,
Эмадиган орқасида бўтаси.

Бир куни ул теvasини қумлади,
Ортадиган юкларини жўблади.

Юклари оғир эдию йўл ҳам йироқ,
Уртади тайлоқни нори фироқ.

Фасли тамуз¹ эрди, ҳаво кўп исиг,
Йўлда темурдек эди қумлар қизиқ.

Оч ўтина куйди, анодин жудо,
Модарининг² меҳрида эрди адо.

Жаҳд ила етмай аносин кейнидиц,
Қумда куярди, ғами ул сийнадин.

Оғир юки йўлда ўшал сорбон,
Йўлда чўкурди тузатай деб равон.

Бўтаси бориб эди орқосидин,
Ёнди ҳароратлар яғмосидин³.

Бўзланиб айди:— Ҳоло бераҳм онам,
Куйди-ю ёнди-ю тутошти танам.

Аста-аста юрсанг, бўлғай на ғам,
Сийна сутидин эмайин дам-бадам.

Айди онаси боласиға боқиб,
Кўзларининг ёшлари сувдек оқиб:

— Кўрки, бурундуқ кишининг қўлида,
Бу кишининг кўзлари ўз йўлида.

Менда агар зарра каби ихтиёр
Бўлса эди, бўлмас эдим зери бор!⁴.

...Алқисса, Кўрқуш Кулонкир султон даргоҳига равона бўл-
луб, сарманзилга етди. Кўрдиким, ажаб шан-шавкатлик борго-
ҳи⁵ бор экан.

Кўрқуш бу асоси боло қиёсни кўруб, боргоҳ дарвозасидин
«Салом, ҳай-ҳай!» овозининг савлатидин киролмай ўлтуруб
қолди. Кулонкир султон хизматида бир Куйкунак отлиғ қулла-
ри ҳозир эрди.

...Куйкунак илгари қадам қўюб, Кўрқуш олдига келиб айди-
ким: «Эй бобо, қайси ошёнаи баланддин парвоз қилдингиз?»

¹ Фасли тамуз — саратон. ² Модар — она. ³ Яғмо — бу ерда: азоб-уқубат
маъносида. ⁴ Зери бор — юк остида. ⁵ Боргоҳ — қаср.

Анда Кўрқуш Куйкунакнинг такаббуруна сўзини англаб айди: «Эй болам, сен сўз сўргувчи бўлгунча ва мен жавоб бергучи бўлгунча, иккимиз ҳам ғойиб бўлсак яхшидур».

Анда Куйкунак айди: «Яхшилар топиб сўзлар, ёмонлар қошиб сўзлар» дегандек, яъни бизни аркони давлат аросида кичкина кўрдингизму? «Кичкина деманг бизни, кўтариб урармиз сизни», ёинки «Куйкунак ўз ерида ғоз олур ҳам ўрдак»... «Ўзингни эр билсанг, бировни шер бил».

Кўрқуш анинг худ донолигини англаб айди: «Эй болам, бурунғилар масалидурким: «Сигир сув ичгунча, бузоқ муз ялар», Меҳмон бўлсам таъзим ва тавозу қилсанг лозим эрди».

Анда Кулонкир меҳмонга озор берганини англаб, Куйкунакни жеркиб, кўзидин андоғ нари солдиким, қайта кўрмаклик номумкин бўлди. Бас Кўрқушни имлаб олиб, ёнидан жой бериб, айдики: «Эй бобо, хуш келибсиз. Маъзур тутунг, ўзингиздек кишилар дебдурларки: «Танимасни — сиёламас».

Анда Кўрқуш сўзга дарафтод бўлди¹. Ва айдики: «Улуғнинг боргоҳида аҳли дониш² ва хирадманди боҳуш ҳар қанча кўп бўлса ҳам, оз бўлур...»

...Кулонкир султоннинг илгариги меҳмонидин қолғон оши бор эрди, ани Кўрқушнинг олдиға қўйди, айди: «Оз ошға имдод³ йўқ».

Анда Кўрқуш айди:

Карам на эрди бахиллик сўзин дединг, э шоҳ,
«Оз ошни бергунча мундин зиёд ўту олов».

Анда Кулонкир султон айди:

«Аз карам нест бахили кардан,
Хон ниҳодан таоми худ хўрдан»⁴.

Анда Кўрқуш айди: «Ош эгаси билан тотлиғ».

Кулонкир султон «Хўб бўлур, ошга деганда қуруқ калла югурур», деб қўл узата берди. Бир емоғлиқ қилдиким, табақ тубига тушди. Кўрқуш ҳар қанча тараддуд қилди, ошни табақ тагида топмади...

...Алқисса, Кўрқуш жидду жадал бирла Бойўғли сарманзилига равона бўлуб... муддао девориға боши ва истидью ҳадафига⁵ мурод ўқи тегди. Замондин сўнг Бойўғли Кўрқуш келганидин огоҳ бўлуб, анинг олдиға чиқиб, «...Хуш келибсиз, сафо келибсиз», деб таъзим ва тавозу бирла кўрушуб, бир-бирининг юзини чўқушиб, Бойўғли Кўрқушни уясиға қўндурди ва олдиға моҳазар⁶ қўйди. Кўрқуш сўзламасдан бурун таомға туша берди.

Бойўғли айди: «Таом емакда сўзлаб емак яхшидур, ҳайвондек хомуш таом емак, озода мардум шевасидан эрмас».

¹ Сўзга дарафтод бўлди — сўзга киришиб кетди. ² Аҳли дониш — билим аҳли. ³ Имдод — бу ерда: таклиф маъносидан. ⁴ Бахиллик қилиш карамдан эмас, дастурхон қўйгач, таом емоқ яхшидир. ⁵ Ҳадаф — мўлжал, жой. ⁶ Моҳазар — овқат.

Анда Кўрқуш айди: «Сўзлашмасдин ўзга чора йўқ.

...Кулонкир султонга муносиб, Гунашбону исмлиқ... қизингиз бор эмиш. Япалоқнинг боласи Кулонкир султонга муносиб кўруб, совчи бўлиб келдим. Сиз бир ширин жавоб беринг. Англаб бориб тараддуд қилоли», деди.

Анда Бойўғли айди: «Бу дафъа боринг, даҳи бир жавоб олурсиз... қариндош-бурғимни йиғиб, машварат¹ айлаб, анга яраша сизга жавоб берсам керак», деди.

...Кўрқуш айди: «Машварат бағоят яхшидур. Лекин, донишлик бирла қилмоқ керак, боргоҳи ақл ва донишдиндур. Хирад сарчашмасидин² кўр, эл изоси анга машхур. Оч юруб кекирган, оғзи бирла ишини битирган, гоҳ ўзини таҳмтан³ олувчи баҳодирди жаррор⁴, муфт⁵ топилганда ошар, ичи кўк, кўзи лўқ нодонларга Умари айёр, донишмандлар сафида бир нақши девор, элга маълум ва машхур Муҳаммад Содиқ заргарнинг ўғли паршон рўзгорга кенгашиб, бизни аро йўлда қўйманг».

Алқисса, Кўрқуш... хурсанд бўлуб, Япалоқбиби манзилига равона бўлди. Ва анинг сарманзилига етти. Бойўғлининг анчакин муҳим ҳайрга рағбати бор эрди, баён қилди.

Алқисса, Япалоққушнинг бир қарга дўсти бор эрди: Шўранул қушлар кўзига гўл, ўз ишига пишиқ... ўғри мишиқ, ҳарифи айёр⁶, мумсики беор, ҳар мурда устида тайёр, йиғирманинг бешини мустаҳиққа⁷ бериб, ўн бешини қўйнига урган, тумшуғи Зокирбой жомафурушнинг тумшуғига ўхшар экан. Ушал диёрда Малики Шаби шоҳинки қушларнинг шоҳлиғи анга мансуб эрди ва Кулонкир султон анга дангалнишин паҳлавон эрди, Шўранулни Малик Шоҳин жанобиға севинчига чоптурди... Шўранул Малик Шоҳин боргоҳига келиб, таъзим ва тавози бирла салом қилиб, Япалоқнинг руқъасини⁸ узатди. Малик Шоҳин нома мазмунини англаб, бир замон таваққуф⁹ айлаб айдик: «Сани юбормаса бўлмасмуди?»

Анда Шўранул айди: «Эй подшоҳи олампаоҳ, ўзлари маъно поясидин бебаҳра эканлар.

...Сўфи Қўчқордек бўлса подон, ҳақ сўз анинг олдида ёлгон, эрта-кеч қўлида тасбеҳ, вирди анинг ҳарза сафиҳ, суратда ҳеч ками йўқ ва маъно бежо кетса ғами йўқ ва гоҳо кампирлардек энгашкан, сочбоғи ер супурган ва тоқясини чеккасига осган: «Оларда ҳисоби тўққиз, берурда саноғи ўттуз». Тўғри сўзга тўғпоқ, изо ва кулфатга ёвуқроқ, макр ва ҳийлада шайтондин муфсидроқ¹⁰, кўрунмоққа юзсиз, сўзи тузсиз, ёзда совуқ, қишда иссиқ, шарорат пешаликда Ҳомондин¹¹ шадидроқ¹², курк товукдек

¹ Машварат — маслаҳат. ² Сарчашма — булоқ боши. ³ Таҳмтан — қаҳрамон. Рустамнинг лақаби. ⁴ Жаррор — сурбет. ⁵ Муфт — текин. ⁶ Ҳарифи айёр — айёр улфат. ⁷ Мустаҳиққа — ҳақи бор киши. ⁸ Руқъа — хат. ⁹ Таваққуф — тўхташ. ¹⁰ Муфсид — фасодчи. ¹¹ Ҳомон — Мисрда золим вазир бўлган. ¹² Шадид — золим, зўравон.

сувга пишарға ўнгроқ, одамзод аросида Саид Азимжон манзур бўлса, мен андин аҳмоқроқму?» деди.

...Малик Шоҳиннинг Кордон отлиғ хазиначиси бор эрди. Анга буюрдиким: «Бизнинг жонибдин Султон Кулонкир дангалнишинингга тўйнинг асбобини муҳайё қилиб бер».

Алқисса, Кордон камари ҳимматини гаравдек неча ердин боғлади. Сўнгра замоне тафаккурга бориб, айдиким: «Авлороқ улким, аввал ўзим бориб Бойўғлига учрасам... Харжи исроф бўлмоғудек бўлсун», деб борурга азм қилди.

Кордоннинг жойидин Бойўғлининг маскани узоқ эрди. Балки муддати сафар эрди.

Шундан кейин Кордоннинг Турумтой билан бирга йўлга чиққани, йўлда уларнинг мунозаралашиб боргани айтилади ва «Тошбақа билан чаён» масалая ҳикоя қилинади.

Навозанда¹ айди: «Андоғ эшитганим борки, сангпушт² Ироқдин Ҳижоз сари борур эрди. Йўл узасида ночор, бир чаёнга йўлдош бўлди. Иккиси заруратдин ҳамроҳ бўлдилар. Аммо сангпушт бағоят фаросатлик эрди. То баҳадлики кўп сафарларда юруб, кўн тажрибалар ҳосил қилган эрди. Аммо чаёнга инон-ихтиёрини бериб, бодиялар қатъ этуб, манозил ва мароҳил тай қилиб юруб эрди³. Ушал аснода ногоҳ бир наҳри азимга⁴ дучор бўлдилар. Андин ўтар иложини топмадилар... Охирульамр, сангпушт... муддао истидъосининг соҳилига ўзини олди. Ғоз ва ўрдакдек силкунуб турди. Ногоҳ орқасига боқти, кўрдик, йўлдоши йўлда ҳорғон... найзасини кифтига тик ушлаб, юқори-қуйи юрубдур. Сангпушт айдик: «Эй биродар, сабаб надурки буён ўтмайсиз?»

Чаён айди: «Кўз ёшича сув бўлса, бизга маъзур⁵ тутунг». Сангпушт кўнглида айдик: «Йўлдош бўлмоқ шарти бу эмаски, оз ҳодиса бирла ҳамроҳлик расмини бартараф қилсам, унча ҳўб эмас. Авло улдулки, ўткариб қўйсам...»

Алқисса, сангпушт чўлғочини қўлига олиб, оз ҳаракат бирла ўзини нажот соҳилига олди. Айди: «Эй биродар, сени дарёдин ўткаргали ўғрадим⁶. Менинг устимга мин. Бежо ҳаракат қилмаки, ўз жонинга жабр қилурсан».

Анда чаён: «Ҳар ким ўз маслаҳатини ўзи билур», деб сангпуштнинг орқасига минди. Дарёга тушуб оқдилар. Замондин сўнгра чаён тебрана берди. Сангпуштга айди: «Бу кун майдонингни васиъ⁷ топдим... Бу кун пўлод найзамни якжирма⁸ қалқонингга озмойиш⁹ қилай дерман».

Сангпушт айди: «Сенинг бу хор сифат найзайи бемажолнинг менинг бу якжирма қалқонимга нима кор қилсин?»

Анда чаён айди: «Билганинг йўқмуким, ақрабнинг¹⁰ муддаоси ниш урмоқдур, хоҳ дўст кўксинадур, хоҳ душман орқасина...»

¹ Навозанда — асарда ҳикоя қилинган икки каптарнинг бири. ² Сангпушт — тошбақа. ³ Йўл юриб, шаҳар ва вилоятларни ўтиб маъносиди. ⁴ Наҳри азим — қатта дарё. ⁵ Маъзур — узр. ⁶ Ўткаргали ўғрадим — ўтказишга қарор қилдим. ⁷ Васиъ — кенг. ⁸ Якжирма — қаттиқ, мустаҳкам маъносиди. ⁹ Озмойиш — синамоқ. ¹⁰ Ақраб — чаён.

Сангпушт... ғаввослардек¹ бир ғўта урдиким, ул жавоҳир термоқда ва чаён жон бермоқда қолди.

Алқисса, Кордон бирла Турумтой сафар анжомини муҳайё қилиб жўнай бердилар... Қубол шаҳрига етдилар. Бойўғли ош-ёнига келиб қўндилар. Бойўғли буларнинг келганидин бохабар бўлиб, олдиларига чиқиб: «...Хуш келибсизлар!» деб гарди роҳларини² қоқиб, меҳмонхонасига палослар солиб, чироқлар ёқиб, аларни қўндуруб, ўчоққа ўтин қалай бошлади...

Андин сўнг Бойўғли базм асбобини тузуб, руд, уд, даф, най, барбат, қонун; навозанда, созанда жам айлаб, меҳмондорлик расмини барпо тутди...

Кордон айди: «Биз камина Малик Шоҳиннинг ҳалқабагушларидин³ бўлурмиз. Бизга андоқ билиндиким, Гунашбону ойимни Япалоқбиби боласи Кулонкир султонга берибсиз. Ҳарна тилаган қалинни ўз қулоғим бирла англағали келдим, тоинки харжи исроф бўлмағудек бўлсин. Эмди на буюрурсиз?»— деди...

Бойўғли айди: «Илгари ўтган яхшилар масалидурким, «Қўйнидин тўкулса — қўнжиға» дебдурлар. Ўз қариндошларимдин киши чиқар, Япалоқ боласи куёвга ҳожат эмас... Кўпак боласига на деб берайин»...

Кордон хазиначининг ғазаб ўти иштиголланиб⁴, вужуди найистонига ўт тушиб, тутуни гардунга хиром боғлади⁵.

Бойўғли айди: «Мендин ўтти, маъзур тутунг. «Ит қилгонни, иторчи қилмас»,— дебдурлар...

Мен хабардор ўлдимки, тевадин ҳам ўтқариб сўзлабман ўхшар».

Кордон айди:— Сўзла!

Бойўғли айди: «Бир тулки йўлда кетиб борур эрди. Зимистон эрди. Қор ва ёмғур беҳад ёғиб, кўчалар лой эрди. Анда бир тева лойга йиқилиб ағнаб, шўнгиб, ҳар мўйида⁶ ботқоқлар ёпшуб эрди. Ул тева сорбонга хоби харгуш⁷ бериб, бир шўразор жазирага қочиб борур эрди. Ул тулкига дуч келди. Тулки саломлашиб, тевадин ҳол сўраб айди: «Эй бузругвор, ҳормасинлар, қайдин келурлар?»

Тева айди: «Ҳаммомдин келурман».

Тулки айди: «Баракалло, рост айтурсиз, ҳама бошдин-оёғингиз тару тоза ва покиза. Бун оёқларингиздин мулоҳаза қилдимким, гармоба⁸ сувини бошинг ва оёғинга ишлатибсан, магар ҳаммомчи ўлган эканму ва ҳаммомни холи кўрдингму?» Яна Муҳаммад Холиқбойнинг боғида бир Сафарбой деган аҳмоқ боғбон бор эди. Анинг боғида ўн беш тоза навниҳол ўрук дарахти бор эрди. Сафарбой тоза хуштаъм ўрукларнинг шохини кесиб ташлаб анинг ўрнига аччиқ данак ўрук шохини пайванд қилур

¹ *Ғаввос* — дарё, денгиз тубига тушувчи. ² *Гарди роҳ* — йўл чанг-тўзони. ³ *Ҳалқабағуш* — қўл маъносига ишлатилган. ⁴ *Иштиголланиб* — кучайиб. ⁵ Тутуни кўкка кўтарилди. ⁶ *Мўй* — тук, жун. ⁷ *Харгуш* — қуён. ⁸ *Гармоба* — ҳаммом.

эрди. Бу ақл ва фаросати бирла ўзини ҳама боғбонлардин доно олур эрди...

Алқисса, Қордон айди: «Иш битгувчи маслаҳатни қил».

Бойўғли айди: «Менинг ҳам уруғ-аймоғ қариндошларим бор, алар бирла маслаҳат қилиб жавоб берурман».

Қордон айди: «Хўб, лекин Хўқандаги икки Фаж ва Каж бетамиздек қариндошинг бирла маслаҳат қилиб, бизни оро йўлда қўймағил».

Бойўғли айди: «Ул икки Каж ва Фаж кимдур? Баён қил!»

*** Қордон айди:

«Ўзин гоҳ мулло олур, гоҳ тақи,
Ниёзча оғалиққи, хуш аҳмақи.

Ҳама ишға ёлғон сўзи дастгир,
Сўзин сарф этиб, қорин айларди сер.
Олур гоҳ мулло ўзин, гоҳ амин,
Вале билмагай суҳбати хонабин.

Биров олдига кирса, дер эрди: «Ҳой,
Чилим сол, буюртур палов, Маллабой».

Бобожон Ашур чўлоқу Али бири,
Хўқанд мулкида аҳмақи нодири...

Булар бирла ҳар маслаҳат каж¹ эди;
Бу иккиси шаҳар ичра кўп фаж² эди».

Анда Бойўғли айди: «Сиз айтган Муҳаммад Амин Хўжа муфтидурки, мудом ҳар ишда ўзининг бемаза ва бефаҳм ва бендрокроқ одамга маслаҳат қилур эрди. Хоҳ форсий, хоҳ арабий, ҳар китобки битса, саҳв³ ва ғалатдин холи эмас эрди, бовужуди бу ҳама ноқислиги⁴ бирла ўзини ҳамадин мулло ва доношмандини рўзгор кўрар эрди».

Анда Қордон айди: «Муҳаммад Амин Хўжа муфтининг сифатин баён қил».

Бойўғли айди:

«Эди исми Муҳаммад Хўжа муфти анинг,
Хати хуш, баён айлайин мен анин

Кичик офтобани даво⁵ деб олиб,
Ажаб яхши деб киссасиға солиб,
Этиб кибру манлик шаробини нўш,
Қаламдони сандуқчаи дугфуруш».

¹ Каж — қийшиқ. ² Фаж — бемаза, ³ Саҳв — хато. ⁴ Ноқис — камчилиги бўлган. ⁵ Давот — сиёҳдон.

Кордон ноумид бўлиб, Кўрқушнинг ошёнасига қадам қўйди...

Кўрқуш айди: «Бойўғли жавоби нима бўлди?»

Кордон айди: «Бойўғли айтурки: Минг чордевор тоқчасигача хок ва нақшу нигор қилинган ва ҳеч Бойўғли сояси тушмаган бўлса унарман... Мундин бир чордевор кам бўлса, унамасман. Ул «токча» деди, биз «мўри» дедик, жўнай бердук».

Кўрқуш айди: «Сенинг исмингни Кордон қўюбдурлар. Ишни билиб қилсанг керак эди ва ҳеч иш билмас экансан. Кордон исмининг аксини қўйсалар керак эди...»

...Алқисса, Кўрқуш айди: «Ҳар кимнинг ишиму улоқ овламоқ, мадрасага бориб тупроқ яламоқ? Иш битқармоқни мендин кўрсунлар» деб, Қубод шаҳристонига равона бўлди, Бойўғли уйига кўноқ бўлди. Кўрқуш Бойўғлини кўрган ҳамон томоғидин бўғиб, «Кўр тутганни қўймас» дегандек чўқуб айдиким: «Кўрушмасанг, отангни йиқит».

Бойўғли айди: «Йиқилган курашга тўймас», куёв бўлсанг қиз тайёр, эшитмоққа қулоқ бор. Сўрамоқ сендин, эшитмоқ мендин.

Кўрқуш айди: «Сенинг қулоғинг Мулла Сиддиқ котибнинг қулоғидек сўз эшитмас...»

Бойўғли айди: «Сенинг кўзинг Мулла Асқарнинг кўзидек қадрдон ошнасини танимас...»

Кўрқуш айди: «Ботин¹ кўз керак. Сенга ҳарза² учун келган эмасман. Тилаган чордеворларингдин тўрт юзини кечғил. Олти юзига жавоб берурсан».

Анда Бойўғли айди: «Минг чордевор соламан, тўрт юзини нимага кечай?»

Кўрқуш кўрдиким, Абдураҳим судхўр баққол мумсикдек кўп хасисдур, агар минг чордевордин бир чордевор кам бўлса, ўттуз тишини синдирур. Айдиким: «Андоғ бўлса уй лавозимотини тайёр қилғил. Пашшадин анқоғача барча қушларга киши чоптур, йиғилсунлар!..»

Алқисса, Япалоқ шаън ва шавкат бирла тўй олиб келди. Мажми туюрлар³ жам бўлдилар, мисли анқо, ҳумо, уқоб, баҳрин, лочин, италгу бир тарафга; оққуш, туғдоқ, турна, ғоз, ўрдак, қўгақуш, анғит, сурна, суқсур, чуррак, каркирак, кўргут, лаклак бир тарафга ўлтурдилар. Булардин кичик қушлар — мисли каклик, бедана, олатўғаноқ, қизиштиштон, зарғалдоқ, кабутар, мусича, қалдирғоч, саъва Кулонкир султонга куёв нўкар бўлуб, бир тарафга ўлтурдилар.

Алқисса, Кўрқуш куёв жонибидин вакил бўлиб, кўкқарга, олақарга гувоҳ бўлиб, Қуйкунак қиз жонибидин вакил бўлуб турдилар.

Кўрқуш: «Эй ҳозир ўлонлар, англағувчи бўлинглар, мен маҳр солай: аввал Ургут, Янгиработ, Эскисабот, Пушоғур, Мў-

¹ Ботин — ички. ² Ҳарза — бекорга. ³ Мажми туюр — жами қушлар.

гул, Чакан, Фируз, Нишопур, Шаҳристон, Сарой, Ҳилён, Иторчи, Чун, Манғит, Кенагас, Янгиариқ, Гончи, Ғозон, Дарак, Хўжа Тоҳир, Нажидон, Қизили, Куркат, Бекобод Хайробод. Эмди Гунашбону ойимнинг маҳри битдиму?»— деди.

Алқисса, Кўрқушнинг маҳр солишига ва Куйкунак олишига бир неча қушлар ҳайрон қолиб, бир-бирларига айтушур эрдиларким: «Бели оғримаганнинг нон ейишига боқ».

Куйкунак дарҳол туруб айтдиким: «Баракалло, сизнинг жу-
вонмардлигингизга. Маъракада бизнинг сўзлагудек ҳолимиз қол-
мади. Маҳр солишингизга ҳозир турган туюрлар инсоф ва офа-
рин қилдилар. Лекин Хайробод бизга мувофиқ тушмади».

Кўрқуш айди: «Сабаб недур?»

Куйкунак айди: «Дарёга ёвуқдур¹. Зероки Бойўғли халқи сувдин эҳтироз этарлар. Мунинг ўрнига Муғни солинг.

Кўрқуш айди: «Хўб бўлубдур. Шошманг. «Муғ» атвор луғати бор. Луғати юқорида мазкур бўлган тошкентлик Муҳаммадхў-
жа Ҳожидек юруш йўлини йўқотиб, мумсиклар афъоли анга мақбул ва марғуб тушубдур. «Мунглуғ» бўлурға оз қолибдур. Яна бир сафарлик ҳоли бор. Кеч кузгача ани солиб бермоққа мен қафил».

...Кулонкир судтон, Гунашбону ойим иккилари муродларига етдилар.

¹ *Евуқ* — яқин.

Махмур

(XVIII аср охири — 1844)

ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

ҲАПАЛАК¹

Эй жаҳондори зафар кавкабан даври фалак,
Гўш қил қиссаи қишлоғи хароби Ҳапалак².

Турфа³ қишлоғи ғазабкардаки⁴, паррандалари,
Товуғи — игначи-ю, ўрдагу ғози — капалак.

Бору йўқ уйларини банда⁵ баён гар қилсам,
Бир катак, икки капа, уч олачуқ⁶, тўрт каталак.

Дема уй, балки замин кандир агар кирса киши,
Ҳар тараф бетига ургайлар ани (нг) кўршапалак.

Халқини кўрсанг агар ўласи-ю қоқу хароб,
Очликдин эгилиб қомати мисли камалак.

Ажиринг томирини ўғурида майда туюб,
Қайнатиб кунда ичар, отини дерлар сумалак.

Йўргагида онаси ул ўраган латталари
То ҳануз устидадур, уч мингу юз етти бўлак.

Гар таҳорат қилса қавме сув тополмай ночор,
Бетини қум била юб, (кўзи)га сургай гувалак.

Эй фалак қадру адолат шийами мулку малак,
Марҳамат чоғида раҳм айла ба ҳоли⁷ Ҳапалак.

Кеча гўё эшитиб шуҳрати тилла пулини,
Ҳапалак қўрқусидан учди мисоли капалак.

¹ Ҳапалак — Фарғона областидаги бир қишлоқнинг эски номи. ² Бу байтнинг мазмуни: «Эй фалак даврининг зафар юлдузли подшоҳи, хароб бўлган Ҳапалак қишлоғи ҳақида бир қисса эшит». ³ Турфа — қизик, ажойиб. ⁴ Ғазабкарда — ғазаб қилинган, ғазаб остида қолган. ⁵ Банда — мен. ⁶ Олачуқ — чайла. ⁷ Ба ҳоли — ҳолига.

Ҳимматинг йўлида бир тилла каромат қилғил,
Капалак боз қўниб жойига бўлғай Ҳапалак.

Зор Махмур талаб қилди кечишни шоҳдин,
Ҳапалак юртига тушган пул агарчи лак-лак.

АБДУЛҚАРИМ ФАЗЛИЙ НАМАНҒОНИЙ ТУҒРИСИДА ҲАЖВ¹

Назми турки² билан баён, амаким,
Сифатингни қилай аён, амаким.
Сени мадҳингдин³ ўзга қоғазга
Чекмайин бир нуқат нишон, амаким.
Отани ганжи⁴ баски яқбора
Кетти қўлдин бир олгон, амаким,
Бўлмайн сендин ҳам дебон маъюс
Айларам мидҳатингни⁵, жон амаким,
Қилди тасниф⁶ неча дафтари фаҳш⁷
Мўшикофу дақиқадон⁸, амаким.
Шеър бозори ичра бору йўғи
Босгани-тургани ёлғон, амаким.
Неча йил хўжаларнинг давлатида
Қилди исқота⁹, ҳў ёмон, амаким,
Тўрақўрғон билан Намангонда
Хуш эди мансаби равон, амаким.
Кеча-кундуз сўраб юрур эрди,
Мурдалар жамидин нишон, амаким.
Бўлди зарбулмасал бу боисдин
Пири исқотийи¹⁰ замон, амаким,
Қўринур базм аро мусоҳибга¹¹
Шакли монандайи¹² илон, амаким.
Кимки олдида билмай ўлтурса,
Чақти заҳри билан чаён, амаким.
Даъби¹³ шулким, мудом еткурса,
Халқ аро заҳмату зиён, амаким,
Ҳам юҳо¹⁴, ҳам макарнажи¹⁵ дарё
Аждаҳо шикаму чаён, амаким...
Амаким халқ ичида бор ўлғай,
Лек муҳтожу хору зор ўлғай.
Аввали касби эрди исқотий,
Оқибат ҳам ўшал шиор ўлғай.

¹ Қисқартиб олинди. ² Назми турки — ўзбекча шеър, ³ Мадҳ — мақтов.
⁴ Ганж — хазина. ⁵ Мидҳат — мақтов. ⁶ Тасниф қилмоқ — тузмоқ. ⁷ Дафта-
ри фаҳш — бузуқлик китоби, ⁸ Мўшикофу дақиқадон — қилни ёрувчи, нозик
фикрли. ⁹ Исқот — ташландиқ. ¹⁰ Исқотий — ташландиқ нарсаларни олувчи,
садақаларни олувчи киши. ¹¹ Мусоҳиб — ҳамсуҳбат. ¹² Монанда — ўлшаш.
¹³ Даъб — одат. ¹⁴ Юҳо — очкўз. ¹⁵ Макарнаж — катта аждаҳо.

Қиссалар бирла топган амволи¹
 Жумла торожи рўзгор ўлгай.
 Бор исқотиликни пеша² қилиб,
 Обу оши каварга³ зор ўлгай.
 Қариликда қароқчилик қилсуи,
 Токи бўйнига чўбдор⁴ ўлгай,
 Гўри торикни⁵ дуо айлай,
 Уғрилар қабрига қатор ўлгай.
 Зоти манҳус⁶ кулфат олуда,
 Луқмаи мўру⁷ нўши⁸ мор⁹ ўлгай...
 Эрди аввал юҳою охири ҳам,
 Ҳам макарнаж, ҳам аждаҳо ўлгай...
 Айла назмингни хатм¹⁰, эй Махмур,
 То кўнгулларга бегубор ўлгай.

ИТБОҚАР ҚОЗИ ТИЛИДАН¹¹

Шаҳриёро, каминна сағбонман¹²,
 Пешвойи¹³ сипоҳи хандонман.
 Асли отим агарчи қозидир,
 Қозийи қавми шаҳри тозидир.
 Итбоқарлик эрур менинг ҳунарим,
 Бонси ризқи модару падарим¹⁴.
 Ота бобомни касбидур бу ҳунар.
 Катта бобомнинг расмидур бу ҳунар...
 Ошимиз бир ялоқдадур модом,
 Бошимиз бир тувак ичида мудом.
 Шом тентиб то сабоҳ ухлармиз,
 Хийла суллоҳ, жами суқлармиз,
 Бизни дайдию дарбадар дерлар,
 Маргимизни¹⁵ маҳи сафар¹⁶ дерлар.
 Бўлмасам олдида замони агар,
 Тозилар: «Қози қайда», деб йиғлар.
 Чунки жондин буларни беҳ¹⁷ кўраман,
 Булар афгон гар этмаса, ҳураман.
 Даври оламда қанчаким ит бор,
 Ҳаммаси менгадур биродару ёр...
 Ҳама семирди, қоқ мен қолдим,
 Ҳама жуфт ўлди, тоқ мен қолдим.
 Ҳама (дўст топди) насли одамдин,
 Менга кучук тегиб насибамдин...

¹ Амвол — молу мулк. ² Пеша — касб. ³ Кавар — ошқовоқ. ⁴ Чўбдор — миршаб. ⁵ Торик — қоронғи. ⁶ Манҳус — иши олдинга босмаган. ⁷ Мўр — чумоли. ⁸ Нўш — емиш. ⁹ Мор — илон. ¹⁰ Хатм айламоқ — тамомламоқ. ¹¹ Қис-қартиб олинди. ¹² Сағбон — итбоқар. ¹³ Пешво — йўл бошловчи. ¹⁴ Модар-падар — она-ота. ¹⁵ Марг — ўлим. ¹⁶ Маҳи сафар — сафар ойи. ¹⁷ Беҳ — яхши.

ДАР СИФАТИ ҲАКИМ ТУРОБИЙ ҲАЗОР ХАЛТА БУДИР¹

Табиби шаҳр номи² ойда бир бемор ўлдирса,
Вале мен кунда юз бемор ўлдурмоққа ҳозиқман.
Мани бадбахт то зарбулмасал³ бўлдим табибликда.
Жаҳон борича акнун⁴ кўп ҳақоратларга лойиқман.
Ҳақими шаҳар деб олдимга ҳар шай келди, ўлдурдим,
Тариқи ростим шулдурки, жаллоди халойиқман.
Эрур кўп ноҳақ (ишлар) гарданимга тавқи лаънатким⁵,
Жаҳаннам садрига⁶ бу журм⁷ илан сардори собиқман...

¹ Мазмуни: минг халтали Ҳаким Туробий тўғрисида (қисқартиб олинди).
² Табиби шаҳр номи — атоқли шаҳар табиби. ³ Зарбулмасал — мақол. ⁴ Акнун — энди. Тавқи лаънат — лаънат бўйинтуруғи. ⁵ Садр — тўр, юқори.
⁷ Журм — гуноҳ.

Нодира

(XVIII аср охири — 1842)

ҒАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР

* *
*

Дода келдим, эй салотин сарвари¹, додим эшит,
Сен шаҳу, мен бенаво, лутф айла, фарёдим эшит.

Дуди оҳим шуъласи ҳуснинг дабиристонида
Мисраи баржастадур, эй сарви озодим, эшит.

Сарвинозим, сендин айру нахли оҳим бўлди ҳам,
Қоматинг ҳажрида синди шохи шамшодим, эшит.

Ҳар нечаким сабр таъмирини² бунёд айладим,
Ашк селобида вайрон ўлди ободим, эшит.

Барча ёру ошнодин айладинг бегоналиғ,
Неча кунлар бўлди ҳаргиз қилмадинг ёдим, эшит.

Келки, бир соат сени кўрмоқ учун муштоқмен,
Телба бўлдим сендин айру, эй паризодим, эшит.

Нодира боди сабодин сенга ирсол³ этгали
Қилди иншо бу ғазални, табъи ношодим, эшит.

* *
*

Кетди ҳушум ул париваш жилва оғоз айлагач,
Ўртада жон пардасин мутриб наво соз айлагач.

¹ *Салотин сарвари* — султонларнинг йўлбошчиси, етакчиси. ² *Сабр таъмири* — сабр биноти. ³ *Ирсол* — хабар юбориш, етказиш.

Тонг эмас қилса юзи машшотани¹ бедасту по²,
Айлади ойинани сув, чеҳра пардоз айлагач.

Лаблари тўкти табассум шаҳидини оби ҳаёт,
Кўзлари юз фитна барпо айлади, ноз айлагач.

Ноз бирла боғбони сунъи³ бу гулзор аро
Сабз хуррам қилди сарвингни сарафроз айлагач.

Фурсати умри кироми этганин расво, кўнгул
Билди ғафлат уйқусидин кўзларни боз айлагач.

Сайд этар бир дамда олам аҳлини мурғи дилин,
Қошларин шоҳин⁴ этиб, кўзларни шаҳбоз айлагач.

Вомиқу⁵ Фарҳоду Мажнундин муқаддам билди ёр,
Нодира ишқини ошиқликда мумтоз айлагач.

* *
*

Риёу, ҳирсу, тамаъ савтидур⁶ таронаи шайх,
Эшитмагум, ҳама афсун эрур фасонаи шайх.

Санамлар ишқина тоқат қилолмайин ночор,
Ешунди савмаага⁷ зуҳд⁸ ўлуб баҳонан шайх.

Риёу зарқ⁹ тариқида ташнаком ўлур,
Сароби баҳри хаёлоту бегиронан¹⁰ шайх.

Хамуш этарман ани бир шарори оҳ ила,
Агарчи тез эрур ўт каби забонаи¹¹ шайх.

Кўнгуллар ўлди совуқ суҳбатидан афсурда¹²,
Эрур чу боди хазон оҳи ошиқонан шайх.

Берур ғурур ила оройиши фаши дастор¹³,
Ки худнамолиғ эрур зеби корхонаи шайх.

Топилса, Нодира бир шайхи орифи комил¹⁴,
Бошим ҳавосин этай назри остонаи шайх.

¹ *Машшота* — пардозчи, безантирувчи. ² *Бедасту по* — қўл-оёқсиз.
³ *Сунъи* — яратмоқ, ҳунар. ⁴ *Шоҳин* — бир хил қуш. ⁵ *Вомиқ* — қадимги эпос-
лардан «Вомиқ ва Узро»нинг қаҳрамони. ⁶ *Савт* — товуш, овоз. ⁷ *Савмаа* —
монастирь. ⁸ *Зуҳд* — тарки дунёчилик. ⁹ *Риёу зарқ* — макр-ҳийла. ¹⁰ *Бегирон* —
чексиз, ҳисобсиз. ¹¹ *Забон* — тил. ¹² *Афсурда* — сўлган, қотиб қолган. ¹³ *Фаши*
дастор — салланинг учи. ¹⁴ *Орифи комил* — билимдон киши.

Мунис Хоразмий

(1778—1829)

ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

ШУАРО

Ютубон бу замонда қон шуаро¹,
Назм этар гавҳари фиғон шуаро.
Ерга хуршиддек² солур даврон,
Қилсалар сайри осмон шуаро.
Дўстлар лутфидин қилур маҳжур³,
Баски, бор душмани замон шуаро.
Юз хушомад била гадолиғ этиб,
Топа олмас емакка нон шуаро.
Давлат асроридин⁴ эрур гофил⁵,
Ҳар неча эрса нуктадон⁶ шуаро.
Бўлуб ифлосдин⁷ зарурат ила
Хиссат аҳлига⁸ мадҳхон шуаро.
Шеъри янглиғ кезар маҳофил⁹ аро,
Қилғали дарди дил аён шуаро.
Гўйё рўзгор аносидин ночор
Туғди кулфатга тавъамон¹⁰ шуаро.
Дардманду жафокаш элга қилур
Назм ила дардини баён шуаро.
Аҳли давлатга бўлса ҳам маддоҳ
Топмас иқболдин нишон шуаро.
Ҳуссадин ўлғай эрди, топмас эса
Шеъридек ёри ҳамзабон¹¹ шуаро.
Баски даврон эрур ҳунар душман,
Кўрадур фазлидин зиён шуаро.
Мезбонлиғ¹² қилурга йўқ нимаси,
Бўлса Мунисга меҳмон шуаро.

¹ Шуаро — шоирлар. ² Хуршид — қуёш. ³ Маҳжур — айрилган, узоқ.
⁴ Асрор — сирлар. ⁵ Гофил — беҳабар. ⁶ Нуктадон — нозик гапга тушунадиган,
донишманд. ⁷ Ифлос — камбағаллик. ⁸ Хиссат аҳли — хасислар демак.
⁹ Маҳофил — ўтиришлар, йиғинлар. ¹⁰ Тавъамон — эгизак, бир туғишган.
¹¹ Ҳамзабон — ҳамгап. ¹² Мезбонлиғ — меҳмон кутиш.

РЎЗА

Рўза бисёр¹ мани танг этмиш,
Баданим суст, аёғим ланг² этмиш.
Таъбима ҳар дам оғирлиқ етуруб,
Қоф тоғи била ҳамсанг³ этмиш.
Янги ой шавқи таним зор айлаб,
Қоматим ийд ғами чанг этмиш.
Заъф⁴ уйдин чиқоримға қўймас,
Ҳар қадамни неча фарсанг⁵ этмиш.
Бода махмурлиғидин⁶ рўза
Мани ўлтурғали оҳанг этмиш...

БУ ЗАМОН

Бу замон ичра азиз эл не ажаб хор бўлуб,
Уламою?⁷ фузало⁸ бўлса сазовори алам.
Шуаро деса ҳижо⁹, йўқса хушомад дойим,
Рўзгорини фалокат била айлаб барҳам¹⁰.
Фуқаро ўтқара олмай баҳузур авқотини¹¹,
Қўйса ҳар сори жало марҳаласи¹² сори қадам.
Ким мукаррамдур аларким эдилар дун ҳиммат¹³,
Топибон жоҳилу нодон шарафу нозу наъм¹⁴.
Ҳам эрур кунд табиатлар¹⁵ эл ичра мумтоз¹⁶,
Ҳиссат оролиғ¹⁷ ила айлабон изҳори карам.
Ҳам эрур омили махсуси аъвон¹⁸ бирла авом,
Чекиб эл моли учун зулм била тиғи ситам¹⁹.

* * *

Шоҳо, фуқароки муниси ғамдурлар²⁰,
Бедордилу²¹ кўзлари пурнамдурлар²²,
Зинҳор аларни қилмағил озурда²³,
Оташдаму²⁴ барҳамзани²⁵ оламдурлар.

¹ Бисёр — кўп. ² Ланг — оқсоқ, бу ерда дармонсиз маъносиди. ³ Ҳамсанг — бир хил, тенг оғирлик. ⁴ Заъф — қувватсизлик, бедармонлик. ⁵ Фарсанг (фарсах) — бир тош масофа — 7—8 километр. ⁶ Махмур — хуморланган. ⁷ Уламо — олимлар. ⁸ Фузало — фозиллар, фазилагли кишилар. ⁹ Ҳижо — бир нарсани айтмоқ, ўқимоқ маъносиди. ¹⁰ Барҳам — йўқ этмоқ. ¹¹ Авқот — вақтлар. ¹² Жало марҳаласи — ватани тарк қилиш, бош олиб кетиш. ¹³ Дун ҳиммат — ҳиммати паст. ¹⁴ Нозу наъм — нозу неъмат. ¹⁵ Кунд табиат — қобилиятсиз, истеъдодсиз. ¹⁶ Мумтоз — имтиёзли, ажралиб турган. ¹⁷ Ҳиссат офолиғ — хасислик, бахиллик. ¹⁸ Аъвон — девон бошлиғи, амалдор. ¹⁹ Тиғи ситам — зулм тиғи. ²⁰ Муниси ғам — ғамга улфат, ғамли. ²¹ Бедордил — кўнгли уйғоқ, ҳушёр. ²² Пурнам — тўла ёшли. ²³ Озурда қилмоқ — ранжитмоқ, қийнамоқ. ²⁴ Оташдам — олов нафас, куйдирувчан. ²⁵ Барҳамзан — йўқ қилувчи.

* * *

Онга ким масти жоми давлатдур,¹
Қон ичарда фақирлара не хабар?
Ори² уйқуға боргон онгламағай,
Уйқусизларға ҳар на бўлса агар.

* * *

Сабот истасанг мулк бунёдига,
Адолат била ет улус додига.
Адолатдин ўлди эл осойиши,
Эл осойиши — мулк оройиши...

* * *

Бу қишки эрур ер юзи кўзгу музидин,
Бир васфини³ ақл эта олмас юзидин,
Иснинг кунидин шаммаи изҳор этсам,
Совуқроқ эрур зоҳиди⁴ нодон юзидин.

* * *

Тутма бадгў⁵ бирла суҳбатким, ёмон сўз заҳридин,
Нўши занбўри⁶ каби ҳар дам берур озорлар.
Қим яқинроқ борса итга ҳурмоғдин инжитур⁷,
Балки тишлаб жисмин афгору⁸, тўнин мурдорлар.

* * *

Эмас мард — турғонни йиқса киши,
Агар келса қўлднн, йиқилғонни тургуз.

* * *

Шуруинг⁹ ўлса на ишга, туз¹⁰ айла ниятинг аввал,
Бори амални ҳабо¹¹ бил, агар туз ўлмаса ният.

¹ *Масти жоми давлат* — давлат майини ичиб маст бўлган киши.
² *Ори* — ҳа, тўғри. ³ *Васф* — сифат, таъриф. ⁴ *Зоҳид* — тақводор, тарки дунё қилган. ⁵ *Бадгў* — тили ёмон. ⁶ *Нўши занбўр* — ари найзаси. ⁷ *Инжитмоқ* — ранжитмоқ. ⁸ *Афгор* — ярадор. ⁹ *Шуру* — ҳаракат, иштилош. ¹⁰ *Туз* — тўғри, ¹¹ *Ҳабо* — бекор.

Огаҳий

(1809—1874)

ҚИШ

(Ғазал)

Не билурсан кечалар фақр аҳлидин не ўтганин,
Бастари заррин¹ уза, эй ким қилурсан хоб қиш.

Ул гадо ҳолиға раҳм этким, совуқдин ҳар кеча
То саҳар афгон чекиб ашкин тўкар йиғлаб қиш.

Эй гани, боқғил, ялонглар ҳолиға, бу шукр учун,
Қим киёрсан тў-батў² қоқим била синжоб³ қиш.

Огаҳийнинг сурати ҳолиға боққим, айлади
Ашки ҳар ёндин оқиб рухсорин астарлаб қиш.

РУБОИЙЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Э, келди фунуну⁴ илм таслим сенга,
Қилмоқ менга лозим бўлди таъзим сенга,
Гарчи йўқ эди қувват аёқимда вале,
Келдим бош ила олғали таълим, сенга.

Халқа қурубон қилма алоло⁵, эй шайх,
Оламға ўзинг айлама расво, эй шайх,
Қим барча риёу ҳийла макрингни
Фош этма улус аро саропо⁶, эй шайх.

Сўздур бу жаҳон аҳли аро қулзуми⁷ жарф⁸,
Покиза маони ангадур дурри шигарф⁹,
Бу баҳр топар кўнгул аро кунжойиш¹⁰,
Лекин анга ҳар кўнгул бўла олмас зарф!¹¹

¹ Бастари заррин — зар тўшак. ² Тў-батў — қаватма-қават. ³ Қоқим била синжоб — шу номдаги жониворлар терисидан тикилган пўстин. ⁴ Фунун — фанлар, илмлар. ⁵ Алоло — шовқин-сурон. ⁶ Саропо — бошдан-оёқ. ⁷ Қулзум — денгиз. ⁸ Жарф — чуқур. ⁹ Шигарф — қимматбаҳо бўёқ. ¹⁰ Кунжойиш — ўрнашиш, сиғиш. ¹¹ Зарф — қимматбаҳо нарса солинадиган қутича.

ҚАРДОШ ХАЛҚЛАР АДАБИЁТИДАН

Сайидо Насафий

(XVII аср)

(ТОЖИК ЕЗУВЧИСИ)

ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

ЎХШАР

Фалак қадди букук чўлтоққа ўхшар,
Жаҳон ҳам таланган қишлоққа ўхшар.

Кўз олдида қонли найза каби гул,
Боғ ичра сарв ҳам ботган ўқ буткул.

Нечун фалак қоши ўхшар камона,
Ким қилди кўксини унга нишона?

Ипакка ўралган бойлар не эрур?
Пиллага ўралган қуртдай кўринур.

Воиз, ўгут берма ҳар бир йиғинга,
Сийқаланган сўздай кўринур менга.

Дилдан чиқарганда қафаснинг ғамин,
Кўнглим ўйлар сайёд уйи аламин.

ҚОЛМАБДИ

Боғ ичра булбулдан наво қолмабди,
Чаман ичра гул ҳам асло қолмабди.
Чаманда турганлар кўчиб кетмишлар,
Боғ узра сумбулдан гиё қолмабди.
Тулки уйи бўлиб шаҳарлар, чўллар,
Арслонларнинг изи гўё қолмабди.
Ҳеч кимса қўлидан ечилмас тугун,
Соч ила тароқда вафо қолмабди.
Э Сайидо, замон элида бугун
Ору номус, лутфу ато қолмабди.

ЎТ ЭРУР

Жон раги¹ шамдек ёнади ҳамон.
Оғзимда сув қайнар, тилимда олов.
Кулбамга золимлар ўт қўйишдилар,
Бойқушдирман, уям тополмас биров.

Булбулману, лекин гўлахдир жойим,
Кўкатим кул эрур, чаманим ўтдир.
Яхшилар элидан кетгандан бери
Манзилим қуюндир, ватаним ўтдир.

Мен билан савдода унутма бунни:
Матоим тутундир, дўконимдур ўт,
Қизийди суҳбатим майсиз, мутрибсиз,
Уйни ёритаман, меҳмонимдур ўт.

Сайидо доғимдан ўзга жонкуяр
Йўқдур, бу дилим ҳам оловни суяр.

¹ *Жон раги* — қон томири.

Махтумқули

(XVIII аср)

(ТУРКМАН ШОИРИ)

ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

БОШЛАДИ

Кўмилди дарёлар, йиқилди тоғлар,
Етимлар кўз ёшин тўқа бошлади,
Ярамас фарзанди ҳаромхўр беклар
Юртни бир ёнидан йиқа бошлади.

Жамоатсиз азон бир қуруқ сасдир,
Неча мулланг ўқиган илм абасдир,
Қозиларнинг кори чой билан носдир,
Бир бузуқ нишона чиқа бошлади.

Чиқар ибо¹ билмай қизи-келини,
Оқ юзига ёпар қора телини²,
Қанча азоб билан йиққан пулини —
Маржондай ўзига тақа бошлади.

Дунёда судхўрнинг пул йиқмоқ дарди,
Бойларнинг моллари безакот ўрди,
Тавба қилинг, кўзим бир ёмон кўрди,
Дўст дўстин кўнглини ёқа бошлади.

Махтумқули, бошга ўраб саллалар,
Оч бўридай, йўртиб неча муллалар,
Ҳалолдан-ҳаромдан йиғиб ғаллалар —
Нима топса, тинмай тиқа бошлади.

¹ Ибо — уят, шарм-ҳаё. ² Тели — тўр, чачвон.

ЭЛИНГНИ

Кел, кўнгил, мен сенга ўгит берайин:
Йироқ қилма кўрар кўзинг — элингни.
Қимматин кеткизма, ўрнида сўзла,
Раво кўрма ҳар нокасга тилингни.

Бир сўз десанг, ўйла аввал ошоғин,
Ҳурматлагин гўзал элнинг ушоғин,
Ечиб қўйма, маҳкам боғла белбоғинг,
Керак бўлур, яхши сақла белингни.

Чақирмаган жойда кўринма, борма,
Одамсан, сўфининг юзини кўрма,
Фикр-зикринг дунё молига берма,
Қорунга¹ ўхшатма асло феълингни.

Сўзига бер жавоб ҳар ким сўраса,
Ўзингни узоқ тут номард йўриси²,
Бир мискин телмуриб, йиғлаб қараса,
Баҳолама, текин бергин молингни.

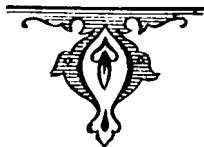
Қўрқма номардларнинг кўл деб сонидан,
Қора кўрса, бари кечар жонидан,
Йўлин топсанг ўтма сира ёнидан,
Бахиллардан йироқ айла йўлингни.

Ақллилар кўпдир, ақл ишлатган оз,
Тотма шароб, оздиради шароб боз,
Мард кўнглида доим баҳор билан ёз,
Мажнундарё ичра солма солнингни.

Махтумқули, ақлим бошимдан учди,
Иқболим тубандир, давлатим кўчди,
Пир-қозилар пора сўраб, қўл очди,
Ҳаром қилғил, аммо берма пулингни!

¹ Қорун — ер ютган афсонавий бахил давлатманд. ² Йўримоқ — яқинлашмоқ.

ХІХ АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ ВА ХХ АСР БОШЛАРИ АДАБИЁТИ

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

ХАЛҚ ҚУШИҚЛАРИ

НИКОЛАЙ ҚОН ЖАЛЛОБ

Поэзияни жилдирган
Утхонаси билан дўнгалаги,
Двинскага кетишди
Мард йигитнинг бир бўлаги.
Двинскага кетмас эди
Мард йигитнинг бир бўлаги.
Двинскага кетказган
Николай зolim замбараги.
Двинскага йўл бўлсин,
Тахту тожи кул бўлсин,
Йигитларни қийнаган
Николайнинг йўқ бўлсин.
Тошкентингиздан миниб,

Тўп остида чиқдилар.
Оналари: «Вой болам» деб,
Қафан тўнин бичдилар.
Утхонасини қичқиртириб,
Истансага юргизди.
Кўктеракка етмасдан
Соз дуторимни синдирди:
Олиб ўтиб Одессага
Иморатига қаратди.
Тиззамиздан қон сўриб,
Ўз фойдасига яратди.
Бизни тўққиз ой ишлатди
Николай деган қон жаллоб.

МИНГ ЛАЪНАТ

Саид Аҳмад, томинг баланд,
Томингдан номинг баланд,
Йигитларга қўл қўйган
Падарингга минг лаънат.

Ўзини-ўзи чоғлаган,
Белини маҳкам боғлаган,
Ночор кетган йигитлар.

Бахмал пўстин оғир деб,
Отга солган Саид Аҳмад.
«Йигитни биз берамиз» деб,
Хатга солган Саид Аҳмад.

Ўзини-ўзи чоғлаган,
Белини маҳкам боғлаган,
Ночор кетган йигитлар.

Сув ичига чўп тушди,
Йигитлар хатга тушди,
Онасини йиғлатиб
Йигитлар йўлга тушди.

Ўзини-ўзи чоғлаган,
Белини маҳкам боғлаган,
Ночор кетган йигитлар.

Сандиқ устида бўғча,
Йигитлар гули гунча.
Ўлгур подшо қўймайди
Гул бўлиб очилгунча.

Мавлонбекнинг равоти,
Равотида мергани.
Попошхонлар йиғлайди:
«Қани оғам келгани?»

Ўзини-ўзи чоғлаган,
Белини маҳкам боғлаган,
Ночор кетган йигитлар.

Ўзини-ўзи чоғлаган,
Белини маҳкам боғлаган,
Ночор кетган йигитлар.

ТЕРМАЛАР

Ариқ тўла сув оқар,
Сув тагидан қум оқар,
Мардикор кетган йигитнинг
Боласини ким боқар?

* * *

Асфандиёр хон бўлди,
Бағримиз қора қон бўлди,
Еганимиз чигит нон бўлди,
Ўлар бўлдик бу хонларнинг дастидан.

* * *

Токим устида токим,
Юртни сўрайди ҳоким,
Юртни сўраса ҳоким,
Етмайди арзу додим.

* * *

Ошқовоқни қайнатиб,
Егини олган хўжайин.
Меҳнаткашни ишлатиб,
Жонини олган хўжайин.

Муқимий

(1850—1903)

ЛИРИК ШЕЪРЛАРИ

НАВБАҲОР

Навбаҳор очилди гуллар, сабза бўлди боғлар,
Суҳбат айлайлик, келинлар, жўралар, ўртоғлар.
Хуш бу маҳфилда¹ тириклик улфату аҳбоб² ила,
Уйнашиб, гоҳи табиатни қилайлик чоғлар.
Руҳ очиб кўздин ниҳон бўлса паридек найлайин,
Айрилиб ҳушу ақлдин телба бўлмай соғлар.
Ҳайфким аҳли тамиз³ ушбу маҳалда хор экан,
Олдилар ҳар ерда булбул ошенин зоғлар.
Марҳам истаб кимсадин, захм изҳор айласанг,
Чоран қилмоқдин ўзга, устига тирноғлар.
Тобакай⁴ мундоғ маломат кунжида доим Муқим,
Бу замон кўз тутгин эмди сенга бўлсин тоғлар.

ЗУЛМ ИЛА ҚАҲРУ ҒАЗАБ

Зулм ила қаҳру ғазаб изҳор қилмоқ шунчалар,
Ошиқи бечорага озор бермоқ шунчалар,

Гул дебон севган кишининг кўкрагига ниш⁵ уруб,
Хастаю маъюс этиб, афгор⁶ қилмоқ шунчалар.

¹ Маҳфил — базм жойи. ² Аҳбоб — дўстлар. ³ Аҳли тамиз — донишманд, билимли кишилар. ⁴ Тобакай — қачонгача. ⁵ Ниш — найза. ⁶ Афгор — жароҳатланмоқ, яраданмоқ.

Тўтийи ширин суҳан ағёрларнинг базмида,
Бизга келганда гапирмай зор қилмоқ шунчалар.

Сизга ким айди: муҳаббат аҳлини қил ихтисоб¹,
Қўрқутиб ўз айбига иқрор қилмоқ шунчалар.

Келса олдингизга бойсурат, ёқоси тугмалик,
Иzzат ила шоду миннатдор қилмоқ шунчалар.

Гарчи келса эски тўн, биздек дуоғўйи фақир,
Камбағалнинг ҳирқасидин ор қилмоқ шунчалар.

Ҳар балою жабр келса ёнмагай ҳаргиз Муқим,
Ошиқ аҳлини урубон хор қилмоқ шунчалар.

КИМ ДЕСУН?

(Му х а м м а с)

Сояндурменки боқмас, офтобим ким десун?
Бора-бора кетди қадрим, интихобим² ким десун?
Бир ўқутмайдур битиб берган китобим ким десун?
Ул тағофул пешага³ ҳоли харобим ким десун?
Ҳажрида мундоғ мени кўрган азобим ким десун?

Ошносидин кечиб, бегоналарга ёр-ёр,
Бу аламларга чидолмай, кўз ёшимдур шашқатор,
Ҳеч душман бўлмасун кўйида мендек хору зор,
Кундузи бир ерда бир дам олмай орому қарор,
Лаҳзаи⁴ йўқ кечалар кўзларда хобим⁵ ким десун?

Кўрмадимким, бўлмаса бошида мушкул ҳар киши,
Қадри ранжи хор бу боғдин узар гул ҳар киши.
Тешани чопқай ўзига, расмдур шул, ҳар киши,
Ўз кўмочиға, масалким, тортадур кул ҳар киши,
Бас куйиб ишқида чеккан изтиробим⁶ ким десун?

Турфа бир махмурмен⁷ лаъли лаби ёқутиға,
Ўхшатур одам, гапурса хуштакаллум⁸ тўтиға.
Зарра майлим йўқ бу дунёнинг ҳисобу чўтиға.
Куймаган бўлса биров меҳру муҳаббат ўтиға,
Шамдек то субҳ ўртаб таббу тобим ким десун?

¹ Ихтисоб — таҳқиқлаш. ² Интихоб — саралаш, танлаш. ³ Тағофул пеша — ўзини билмасликка солган киши. ⁴ Лаҳза — бир дам. ⁵ Хоб — уйқу. ⁶ Изтироб — қийналиш. ⁷ Махмур — майдан хумор бўлган киши. ⁸ Такаллум — сўзлаш.

Топмадим васлига йўл, айлаб хаёлу ўйлар.
Пайкарим¹ ғамдин заиф ўлди, чунончи, мўйлар.
Ўзгаларга ҳулқи хуш, аммо менга бадхўйлар,
Ҳамнишиндурлар² улуғларга хушомадгўйлар,
Йўлида жононими хайру савобим ким десун?

Қайда бўлгай телба, расвода яқою остин,
Не билур мажнун деган, субҳ ила шому чоштин,
Найлайн, ўйлаб тирикликнинг камию костин,
Гар қилич бошимга ҳам келса дегаймен ростин,
Сўзки ҳақ бўлса: саволимга жавобим ким десун?

Демаким, фориг дуосидин Муқимий, эрта-кеч,
Мидҳату зикру саносидин³ Муқимий, эрта-кеч,
Кўз тутар давлат асосидин Муқимий, эрта-кеч,
Дўстлар, сўрманг ғизосидин⁴, Муқимий, эрта-кеч,
Қон шароб ичсам, жигарлардур кабобим ким десун?

ОҲКИМ ҲОЛИМНИ СЎРМАС ОШНОЛАРДИН БИРИ

Эй табиб, айланма, дардим бедаволардин бири,
Ранги зардим кўру кўрма қаҳраболардин бири,
Рўзгорим тийра⁵, мен бахти қаролардин бири,
Оҳким, ҳолимни сўрмас ошнолардин бири, ...
Ошнолар, балки хешу ақраболардин бири.

Нафс шайтон бўйнима тошлар солиб, ҳар ерга гул⁶,
Охиратдин йўқ ғамим, фикрим ҳамиша молу пул,
Оқибат бўлдим емак-ичмак билан нафсимга қул,
Орзулар тухмидин яъсу надомат⁷ қилди гул,
Бўлмади, афсус, ҳосил муддаолардин бири.

Кеттилар ҳасрат билан мардум йиғиб дунё, дариг⁸,
Ҳирси ғафлат пардаси босиб, бўлиб аъмо⁹, дариг,
Даҳрдин бир олиҳиммат бўлмади пайдо, дариг,
Жоҳу¹⁰ қудрат бирла хок ўлди ғанийлар, во дариг,
Хайри эҳсонин кўролмай бенаволардин бири.

Ҳеч истаб топмадим ҳамдам қилурга шарҳи роз¹¹,
Қимга ёндоштимки қўюб меҳр, қилди эътироз,
Олам аҳлин бир-бир этдим имтиҳону имтиёз,

¹ Пайкар — гавда, жусса. ² Ҳамнишин — бирга ўтирадиган, ошна. ³ Мидҳату зикру сано — мақташ, тилга олиш. ⁴ Ғизо — таом. Тийра — қоронғу, ғам-ғуссали. ⁵ Гул — кишан, занжир. ⁷ Яъсу надомат — умидсизлик, пушаймонлик. ⁸ Дариг — аттанг, афсус. ⁹ Аъмо — кўр. ¹⁰ Жоҳ — улуғ. ¹¹ Шарҳи роз — сирлашувчи.

Маҳфили¹ ким йўқ, назарда, мутрибо², ул дилнавоз,
Равшан этмас кўнглуми завқу сафолардин бири.

Соч оқарди, тиш тушиб, қувват белимдан кетти, ҳайф,
Тоатим йўқтур, матоимдур³ гуноҳ, юк битти, ҳайф,
Айладим зойе йигитлик, кўс риҳлат⁴ етти, ҳайф,
Пур⁵ хатар водийда саргардон абас умр ўтти, ҳайф,
Йиғламайму, йўлга солмас раҳнамолардин⁶ бири.

Эй муҳаббат шуълаи ур дилғаким, тинмай куяй,
Қонлик ашкимдин либосимни қизил гулдек бўяй,
Феълбадларга пушаймонлар қилиб, юзни юлай,
Ҳолати лутф⁷ этки, ёраб кўз ёшим бирлан ювай,
Қолмагунча номада журму⁸ хатолардин бири.

Шамдек жонлар куюб, жисм ўртанур монанд хас,
Еткудек додимға кўрмай борамен фарёд рас,
Йўқ асар ноламда, манзиллар йироқдир чун жарас⁹,
Ишқ йўлида Муқимийким, дема, эй булҳавас¹⁰,
Шавқида бир сарв қад қумринаволардин бири,

ТОЛЕИМ

Оҳким, афсус, эмас ҳеч ишда раҳбар толеим,
Вожгундур¹¹ имтиҳон қилдимки, ақсар толенм...

Юз тарафдин еткуруб гарди кудурат¹² занги ғам,
Айлагай оинани табъим мукаддар¹³ толеим.

Ҳар неча қилсам тавалло — зори қилмас илтифот,
Рўйгардон¹⁴, тескари, тобора баттар толеим.

Рўзгорим тийра¹⁵, иқболим забун¹⁶, бахтим қаро,
Бўлса равшан, бормукин тадбири дигар¹⁷ толенм.

Ногаҳон берсам, Муқимий, бир мусулмонға салом,
Дафъатан икки қулоғини қилур кар, толеим.

¹ Маҳфил — жой, мажлис. ² Мутрибо — созанда, ашулачи. ³ Мато — мол, ашё, шоир бу ерда топган дунёим гуноҳдан иборатдир, гуноҳимдан бошқа дунёим йўқ демоқчи. ⁴ Риҳлат — узоқ сафарга жўнаш. ⁵ Пур — кўп. ⁶ Раҳнамо, роҳнамо — йўл кўрсатувчи, етакчи. ⁷ Лутф — мулойимлик, раҳмдиллик. ⁸ Журм — гуноҳ. ⁹ Жарас — қўнғироқ. ¹⁰ Булҳавас — кўнгли нимани ҳавас қилса, шуни қилмоқни орзу қиладиган, саботсиз, саёқ. ¹¹ Вожгун — тескари. ¹² Гарди кудурат — қайғу тўзони. ¹³ Мукаддар — хира, қайғули. ¹⁴ Рўйгардон — тескари айланган. ¹⁵ Тийра — қоронғи. ¹⁶ Забун — оёқ ости. ¹⁷ Дигар — бошқа.

САТИРИК ШЕЪРЛАРИ

ТАНОБЧИЛАР¹

Бўлди таажжуб қизиқ хангомалар,
Арз этайин эмди ёзиб номалар.

Адл қулоғила эшит ҳолими,
Зулм қилур, баски, менга золими.

Ун икки ойда келадур бир таноб,
Ўзгалара роҳату менга азоб.

Султон Али Хўжа, Ҳақимжон² иков,
Бирин хотун, бириси бўлди куёв.

Иккаласи бўлди чунон иттифоқ,
Гўё хаёл айлаки (қилмай нифоқ).

Ош есалар ўртада сарсон илик,
Хўжа — чироқ ёғи, Ҳақимжон — пилик.

Бир-бирисиға солишурлар ўрун,
Эртаю кеч ўпушуб оғиз-бурун.

Саллалари бошларида оқ сават,
Кўрпача тагда ҳамавақт уч қават.

Бирлари мўлтонинамо, ҳийлагар,
Бирларидир кунда фиху гавда хар³.

Оғизлари мақтаниб ўн беш қариш,
Майда сухан, эзма (чурук), занчалиш.

Қайсики қишлоққа тушар отидин,
Элни йиғиб воқиф⁴ этар зотидин.

Дерки: «Кўзунгга ҳали кал жўжаман,
Махдуми аъзамлик ўзим хўжаман.

Бизга бобо ҳазрати Шохлиғ мазор,
Мухлисимиз⁵ мардуми⁶ аҳли диёр⁷.

¹ *Таноб* — ер ўлчови; танобчилар — деҳқонларнинг ерини ўлчаб солиқ солувчи ва солиқ йиғувчи амалдорлар. ² Султон Али Хўжа билан Ҳақимжон Қўқон уезд управлениясининг чиновниклари бўлиб, ер ўлчаши иши шулар қўлида эди. ³ *Хар* — эшак. ⁴ *Воқиф* — хабардор. ⁵ *Мухлис* — ихлос қилувчи. ⁶ *Мардум* — кишилар. ⁷ *Диёр* — ўлка, мамлакат.

Ҳам яна Эрҳубби бўлодур таго,
Аммамизнинг эрларидур Нурато.

Биби Убайда бўладур холамиз,
Гоҳ келур эрди кичик боламиз.

Хизр отамларга буродар эрур,
Чимлиғ азизлар менга додар¹ эрур.

Гарчики мен олиму шайхи замон,
Қирқингиза эмди берай бир қозон.

Манки танобингға чиқибман келиб,
Хизматими яхши қилинглар билиб.

Ут қўюбон куйдурадурғон ўзим,
Ҳокимингу ўлдурадурғон ўзим.

Хоҳ танобингни дучандон² қилай,
Хоҳ карам³ бирла бошингни слай!»

Хўжа сўзини мунга бермай қарор,
Мардуми саҳройи бўлур беқарор.

Дерки Ҳакимжони:—«Аё оқсоқол,
Бизни топибсен магарамким ўсол?»

«Ҳозир этинг тўрт нафар мардикор,
Тўғри қил, олдимға қилибон қатор.

Арқоними ерингга судраб чиқай,
Баччаталоқ қишлоқиларни (урай).

Бир бураини мўйлабимни чиқиб,
Торт танобини жазоси сиқиб!

Яхшилиғингни фуқаро билмагай,
Ҳоли булар кўзга бизи илмагай.

Икки танобини қилай ўн таноб,
Юртингизи куйдуриб, айлай хароб.

Хоҳ ўлинг, хоҳ қолинг, баччағар»,
Дебки, узангуга аёғин тирар.

¹ Додар — бу ўринда: амаки. ² Дучандон — икки ҳисса. ³ Карам — марҳамат.

Бир-бирига қишлоқ эли боқишиб,
Гоҳ у ён, гоҳ бу ён чопишиб,

Жам бўлиб айлаубон маслаҳат:
—«Думага,— дер,— бир нима бериб жўнат».

Ақча қўлида икки-уч мўйсафид
Дерки:—«Бу назрингизу бизлар мурид».

Зулм билан эллигу юзни олур,
Боз танобини дучандон солур.

Доғи булар яхши-ю, бизлар ёмон,
Эл тамизидин ҳазар эт, алъамон...

Сўзни Муқимий керак этмак тамом,
Мазаси қолмас узун ўлса калом.

МАСКАВЧИ БОЙ ТАЪРИФИДА

Ҳикояг қилай турфа даврон экан,
Халойиқ ҳама маҳву ҳайрон экан.

Чиқиб янги маскавчидан бойлар¹,
Синар ўтмайин баъзиси ойлар.

Хусусанки эшони Ҳодихўжам²,
Йўқ оғзида қарзини ваҳмида нам.

Керак берса Маскавга бир лак, қани,
Битим ваъдаи пул, (ўзи мўлтани).

Дер эрмишки, ўрусга нисфин берай,
Келар йилга ярмига муҳлат сўрай.

Қачон бўлмаган гап қабул айласин,
Муқаррар дегайким, печать байласин³.

Мунинг устига қарзидур Андижон
Ким, ўз халқидин, барчадин бу ёмон.

Бу ҳам қирқ минг сўм эмиш, деди қарз.
Утиб ваъдаси берсалар вақти фарз.

¹ Маскавчидан бойлар — Москвага қатнаб савдогарчилик қиладиган бойлар. ² Ҳодихўжа — қўқонлик катта бир бой. ³ Печать байламоқ — қарздор киши қарзини тўлай олмаса, унинг мулки пулдорлар томонидан ушланар — «печать қилинар» эди.

Нетармиз, дебон қистамас эл пулин,
— Берурман,— деса,— сўмига ўн тийин¹.

Чунончи, хўжам, Подшоҳўжани²
Чу Маскав юборган билан мол қани?

Фабрикантлар ваъдага молини
Беришмай,— деди, йиғлаб аҳволини.

Бориб мол учун, мол ололмай келиш
Ёмон, аҳли тужжорга³ мушкул иш.

Олиб сулсни⁴ ақчасин хўжайин,
Бериб мол конторга қилди тайин.

Олай деса, конторда йўқ бир пақир,
Деса: олмайин, ул заколат куйир.

Бу савдо билан бошида кечқурун,
Борур қўҳи ё орқадин, ё бурун.

Қочиб кетди маччойилар⁵ аксари,
Бориб шулки юртига таъкидлари:

—«Сароеки, ў бошадаш, зинҳор,
Даронжо марав, мемури, эй табор»⁶...

Чиқиб қочди бир-бир ҳамма мардикор,
Купес қолди бу сирга ҳайрону зор.

Топиб мардикорини:—«Сейчас юринг,
Пажолиста,— дер эрди,— эмди туринг»,

Деди:—«Ҳар куни берсанг ўн сўм ҳам,
Борилмайди, қўй зовутингни, хўжам»⁷.

Дубора⁸ яна борди бир ишга шул,
Сўкиб:—«Нет,— деди,— келма, дуррак, пошёл!»

Хўқанд ичра эсизгина ҳавлилар,
Келиб икки минг ақчага сотдилар.

¹ Сўмига ўн тийин бериш — қарздор кишининг судхўрга пул ижараси тўлаши. ² Подшоҳўжа — Ҳодихўжанинг укаси. ³ Аҳли тужжор — савдогарлар аҳли. ⁴ Сулс — учдан бир қисми. ⁵ Маччойилар — Мастчоҳдан келган тожик ишчилари. ⁶ «Зинҳор у бўлган саройга бора кўрма, ўласан, эй қариндош». ⁷ Бу ерда Ҳодихўжа заводида қаттиқ эзилиб ишлаган рус устаси ҳақида сўз боради. ⁸ Дубора — иккинчи марта.

Олур эрди уч-тўрт мингга, қаранг,
Нетар, бўлса қарзига ўлгунча танг?

Ўзи оқшом ҳавлисида, ҳар кими
Кўрар келди эшон, қочар одами...

Бериб арза маъмурга:—«Эй ҳокимин,
— Деди,— бор тўққиз юз олтмиш сўмим»¹.

Олиб буйруқ отига Хайруллахон²,
Шариатга қамту ўлтурган замон.

Келиб қолди ўзига ногаҳ қасам,
Сариҳ³ бўлди ёлғонлиғи муттаҳам...

От устида мардум⁴ қилурлар гумон,
Мударрислари «Бег»ни, деб Тош эшон.

Амома⁵ бошида, сафид жомалар⁶,
Хаёл айлагайсизки алломалар.

Қилиб мухтасар⁷, сўзни қилдим тамом.
Малоловар⁸ ўлғай чўзилган калом⁹.

ТУЙ

Эшитинг бир ҳикоя Иқондин¹⁰,
Тўй ночор қилди ёлғондин.

Хўжайин берди Тошкентдин тил¹¹,
«Тўй қилар бўлсанг, қўй ўзингга кафил...

Не керак сизга тўй қилмоқлик,
Керилиб обрўй қилмоқлик...

Ман ризомас кишига нон берсанг,
Ё товуқ сақласангу дон берсанг.

Туйнугингдин агарда чиқса тутун,
Мунда бер дастмояларни бутун.

Бўлса умидингиз агар биздин,
Манфаат кўрмасин биров сиздин».

Ушбу мазмунда қоқди сим¹² хўжайин,
Шод бўлуб эр, хотин деди: «Улайин!»

¹ Бойнинг бировдан ноҳақ пул даъво қилгани ҳақида сўз боради.
² Хайруллахон — кўқонлик машҳур аълам (қозихона адвокати). ³ Сариҳ — аниқ.
⁴ Мардум — кишилар. ⁵ Амома — салла. ⁶ Сафид жома — оқ чопон.
⁷ Мухтасар — қисқа. ⁸ Малоловар — малоллик берувчи. ⁹ Калом — сўз.
¹⁰ Иқон — Туркистон шаҳри яқинидаги бир катта қишлоқ. ¹¹ Тил бермоқ — телеграмма бермоқ. ¹² Сим қоқмоқ — телеграмма бермоқ.

Соф ният сувики лойланса,
Не ажаб хайр эшиги бойланса?

Кичигу катта, хўрд ила реза¹
Қилдилар бир-бирига истеза²

Уй ичи — ўрнига ўюн-кулгу,
Юлушуб юз йиғи-сиғи, қайғу.

Ташқарида қимирлаган эркак,
Бир-бировига аччиғу жиртак.

Тўйга ўз тухмидин хотун демади³,
Аччиғидин отаси ош емади.

Тўй-томоша азога айланди,
Бил ахир турди, куйдию ёнди.

Қўй олиб сўйди арриғ уч сўмга,
Урди гўшт ила ёғини хумга.

Уч кишини маҳалладин оқшом
Чарлади, келди олдириб илдом.

Отларини дейин, десанг — ким-ким?
Сартарош, кўр Ҳожи, Сайид Қосим.

Уртага қўйди калласин чиқариб:
«Кўргузинг маслаҳат»,— деди қизариб.

Биров ундоғ деди, биров мундоғ,
Элда айтур чунончи ким тўмтоғ.

Машварат⁴ айлашиб ҳоришдилар,
Неча ерга ўчоқ қозишдилар.

Оқибат маслаҳат бу ерга қарор
Топтиким, чиқдилар секин бозор.

Қаллага етгудек гурунч ила ёғ,
Келдилар олишиб учида оёғ⁵.

Ис чиқармасдин ошни дамладилар,
Анга лойиқ тўқузни ғамладилар.

Учоқ устида гар йўталса бирав,
Ер эди елкасига етти косав.

Бири қаттиқ чиқарса овозин,
Билмасун қўшни, деб тутуб оғзин.

¹ Хўрд ила реза — майда-чуйда. ² Истега — жаҳл. ³ Тухмидин хотун демади — хотини қариндошларини айтмади. ⁴ Машварат — маслаҳат. ⁵ Оёқ учида дегани.

Қўшилар ҳам солурлар эрди қулоқ.
Асарин топмас эрди дегу табоқ¹.

Дейдиган одамин тутиб номин,
Деди: есин келиб ошу нонин.

Етти одамни ўз маҳалласидин,
Қорни тўқ, янги тўн, басалласидин.

Қилди шовқунламай имо уйидин,
Мундин, ундин, юқоридин, қуйидин.

Кирдилар тўйга қўл ювиб, дегани:
— «Ҳайра мақдам»²,— деб ўтқазиб ҳамани.

«Тўй муборак», дейишти пешу пас³,
Деди:— Мундоғ деманг, бу тўй эрмас!

Яхшилар!— «Қилди тўй»,— деманг зинҳор,
Хўб бўлмас эшитса хешу табор⁴.

Билсалар бойлар — аҳли расталарим,
Ичларида қийин кейин юарим.

Нима кўп, менда — ёру ошно кўп,
Бой кўп, шайху хўжа, мулло кўп.

Етса ногаҳ қулоқлариға бу гап,
Обрўйим кетиб қолур-да тугаб.

Мен бир одамнинг одами-ю малай...
Занчалиш, эзма ҳам чўзулди талай.

Тўйга кирган ўшал беш-ўн одам
Деди:—«Хўб гап замонада шул ҳам».

Солди алқисса эски дастурхон,
Қўйди сойил⁵ каби неча хил нон.

Бириси юмшоғу бири қотган,
Бири иссиқ, бири моғор отган;

Енг учида қўюлди тўққиз нон,
Кулчалар тошки, синдирур дандон⁶.

Сузди ош бир ликавда уч кишидин,
Кетти ошни кўруб ҳама ҳушидин.

Ош мисоли табақда кўз ёши,
Курмаги кўп, гурунчидин тоши.

¹ Дегу табоқ — қозон-товоқ. ² «Хуш келибсиз» маъносида. ³ Пешу пас — олдин-кейин. ⁴ Хешу табор — қариндош-уруғ. ⁵ Сойил — тиланчи. ⁶ Дандон — тиш.

Бир оғиз эмди олдилар янги,
Чиқди лаппак табақ уза чанги.

Фотиҳа жаҳл ила ўқушди туруб,
Келдилар тўйдин уйга оч кекуруб:

— «Икки юз сўм бўлурму, деб ширавор?»
Бўлғани шул тўйининг охири кор.

Борҳо¹ айтур эрди тўйларда,
Еру дўстига кўча-кўйларда:

— «Қирқ чорак гурунч олай дейман,
Яна тўйимга етмагай дейман.

Хотирим жам тўғрисидин унум,
Камлигим бир сўқум билан ўтунум.

Бошласам тўй агар қозонни қуруб,
Ўтказинг ўзингиз бошида туруб».

Йўқ бириси-да бу деганларидин,
Тўққузу ошларин еганларидин.

Кўча дарвоза тўй куни занжир,
Тўкти мискин, гадо йўлига қир.

«Хатми қуръон» қўюлди тўйининг оти,
Бўлса шундоғ бўлурмиди уяти?!

Урди чўт сарфига тўй ўтганда,
Тузгача — жами ўттуз уч танга.

Ушбу сўзлар, Муқим, эмас ёлғон,
Қўну-қўшниси шоҳиду бурҳон.

Мухтасар бўлди топти сўз анжом,
Аддуо, вассалому нома тамом².

АВЛИЕ

Бошларнда шапка гоҳи, гоҳ дастор³ авлиё,
Қўлларнда субҳаю⁴ бўйнида зиннор⁵ авлиё.

«Тавба» денг, охир замона чиқса бу янглиғ чибок⁶,
Ҳар (хотинга) ошиқу ҳар (қизга) хуштор авлиё...

Шул эрур кашфу кароматики бўйлаб субҳу шом⁷,
Чиқса ҳар ердин бир ис, ҳозир хабардор авлиё.

¹ Борҳо — қайта-қайта. ² «Сизга дуо ва салом юбориш билан бу хатим тямом». ³ Дастор — салла. ⁴ Субҳа — тасбеҳ. ⁵ Зиннор — бут. ⁶ Чибок — нима зиён, ҳечқиси йўқ. ⁷ Субҳу шом — эртаю кеч.

Доимо бепарда сўз халқ ичра айтур бейбо¹,
Бўлмагай деб қўрқаман ногоҳ сангсор² авлиё.

Тоза илкини³ ювиб, ейдур ҳалол англаб гумон,
Учраса ҳар ердаким макруҳу⁴ мурдор авлиё.

Гар муқаллид⁵ бўлса пўстун бирла тоқат қилмасанг,
Муз қизиқликлар ёғар тақлидидин қор авлиё.

(Гавдасидин) йўқ бўлак оғирлиги дунёда ҳеч,
Охират сори сафар қилса сабукбор⁶ авлиё...

Филҳақиқат⁷ бўлма ғафлатдин бадандеша⁸, Муқим,
Баски шухрат топти расволикда бисёр⁹ авлиё.

ЮМОРИСТИК ШЕЪРЛАРИ

ТАЪРИФИ ПЕЧ

Совуқ, қайда экан ороми жон печ,
Дегайким баъзи нодонлар: ёмон печ.

Эшикдин қалтираб келсанг иситгай,
Ки мушфиқ волидангдин¹⁰ меҳрибон печ.

Совуқ душман бўлиб урса шабохун¹¹,
Қилурга дафъи¹² ул соҳибқирон¹³ печ.

Зимистон фаслида қурсанг уйингга,
Ҳузури дил, чу боғу бўстон печ.

Чу тортиб келса лашкар қору борон¹⁴,
Ўзи танҳо қочургай қаҳрамон печ.

Келур на сандали тўғри, на гулхан,
Чиқоргонин, Муқим, эткай омон, печ.

АРОБА

Бозор чиқмай энди, зинҳор, ароба қурсин,
То келганингча айлар безор, ароба қурсин.

Ногоҳ кайфи учкай келса агар тарақлаб,
Ичган гиеҳи бўлса кўкнор, ароба қурсин.

Кенг кўчаларни қилгай ўлгунча бесаранжом,
Қилмай ўшал ҳунар деб нажжор, ароба қурсин.

Юкланган эрса ғалла, юрсин омонки маъзур,
Эски сўлоғи чиққан, бекор ароба қурсин.

¹ *Бейбо* — уялмай. ² *Сангсор* — тошбўрон. ³ *Илк* — қўл. ⁴ *Макруҳ* — жир-канч, ифлос нарса. ⁵ *Муқаллид* — тақлидчи, аскиячи. ⁶ *Сабукбор* — юки енгил. ⁷ *Филҳақиқат* — ҳақиқатда. ⁸ *Бадандеша* — ёмон ўйловчи. ⁹ *Бисёр* — кўп. ¹⁰ *Волида* — она. ¹¹ *Шабохун (шабихун)* — тунда тўсатдан қилинадиган ҳужум. ¹² *Дафъи* — қайтариш. ¹³ *Соҳибқирон* — бу ерда печнинг иссиғи ҳақида, унинг ичли эканлиги ҳақида сўз боради. ¹⁴ *Борон* — ёмғир.

Қишлоқ бетамизи бир игна олса қўшиб,
Танг растасига киргай аттор, ароба қурсин.

Бўлса киройи тушсанг пуржиналик каласка,
Гарчандким, қилурлар гулдор, ароба қурсин.

Луччак аробакашлар кўкка боқиб ғўдайган,
Босқай юролмаганда ҳушёр, ароба қурсин.

Айлантириб бошингни, дил беҳузур доим,
Миндим нетай сафарда ночор, ароба қурсин.

Чиқсанг, Муқимий, бозор айларга дафъи савдо,
Қилгай жаҳонни кўзга кўп тор, ароба қурсин.

САЕҲАТНОМА

ҚУҚОНДАН ШОҲИМАРДОНГА

Фарёдким, гардун¹ дун²
Айлар юрак-бағримни хун³,
Кўрдик, бир аҳли фунун⁴—
Чарх анга кажрафтор⁵ экан.

Қолмай шаҳарда тоқатим,
Қишлоқ чиқардим одатим.
Хоҳи яёв, бўлсун отим,
Гаҳ сайр ҳам даркор экан.

«Ўлтарма»⁶ га қилдим юруш,
Йўлдош эди бир читфуруш,
Етдим жадаллаб вақти туш,
Бирдам қизиқ бозор экан.

Бир маърака кўрдим бутун,
Жами ёпинган бошга тўн,
Боқсамки, беш юзча хотун,
Воиз⁷ сўзин тинглар экан.

Мингбошилиқ кимнинг иши,
Десам, деди бедониши⁸,
Бир «қўштегирмонлик» киши,
Ҳожи Исо бадкор экан.

Мағрур, хасису бешу кам⁹,
Ҳар гапда юз ичгай қасам.

Такжой олур моховдан ҳам,
Ҳожи ўзи мурдор¹⁰ экан.

«Дўрманча»га кетдим ўтуб,
Ёқамни ҳар соат тутуб,
Ётдим ул оқшом ғам ютуб,
Дашти қароқчизор экан.

Унда бўлус¹¹ Ғози деди,
Ҳам муфти, ҳам қози деди,
Юрт барча норози деди,
Қилгон иши озор экан.

Боз¹² издиҳоми¹³ воизи,
Бадкайфу, очилмас кўзи,
Юқори бошидин тизи,
Эрмаклари кўкнор экан.

Сўрсам, дедилар: «Бўрбалиқ»,
Бирмунча эчкилар ариқ,
Келса киши еяр тариқ,
Шому саҳар тайёр экан.

«Оқ ер»дин ўтдим, бойлари —
Олий иморат жойлари,
Меҳмонсиз ўткай ойлари,
Келса биров ночор экан.

¹ Гардун — фалак, дунё. ² Дун — тубан. ³ Хун — қон. ⁴ Аҳли фунун — фан аҳли. ⁵ Кажрафтор — тескари юрувчи, ҳийлагар. ⁶ Қўштирноқ орасига олинган сўзлар қишлоқ номларидир. ⁷ Воиз — ваъзчи, маддоҳ. ⁸ Бедониш — нодон. ⁹ Бешу кам — кўпу оз. ¹⁰ Мурдор — ярамас. ¹¹ Бўлус — волостной, управлениенинг бошлиғи. ¹² Боз — яна, қайта. ¹³ Издиҳом — тўпланиш.

Аммо назарда «Рошидон»
Фирдавс боғидин нишон,
Уйнаб оқар оби равон,
Саҳни гулу гулзор экан.

Маъюс бордим «Зоҳидон»,
Бир кўча кетгунча дўкон,
Шўх одами, ичмай пиён,
Маст, отаси безор экан.

Сувлар сепилган сўрилар,
Бўрланган¹ ўчоқ-мўрилар,
Таъбинг мабодо чой тилар,
Дамлашлари ишқор экан.

«Олтиариқ» қурсин ўшал,
Селларда қолдим бир маҳал,
Бўлдим ивиб ёмғурда шал,
Тўн шилта, ҳўл эзор экан.

Мингбошиси сўфинамо.
Тасбеҳу бўйнида ридо²,
Чўқуб қочар зоғи ало,
Бир доғули айёр экан.

Хайру сахо важҳига кар,
Бир пулни юз ердин тугар,
Келса гадой ногаҳ агар,
Бир нон чиқиш душвор экан,

Кўрдим чуқур «Чимён» эрур,
Ер остида зиндон эрур,
Душманлари меҳмон эрур,
Боғи унинг тутзор экан.

«Водил» мақоми дилфизо³,
Кўчаларидир дилкушо⁴,
Анҳорида оби сафо,
Себарга, обишар⁵ экан.

ҚУҚОНДАН ФАРҒОНАГА

Чун шаҳрдин чиқдим «Қудаш»,
Кўнгул бўлуб маҳзуну⁶ ғаш,
Мажнун сифат, девонаваш,
Серчашмаю⁷ кам чанг экан.

«Яйфан» агарчи хушҳаво,
Одамлари енгилнамо,
Бир-бирлари-ла донмо,
Бўлар-бўлмасга жанг экан.

«Нурсух» каби бир жой кам,
Тушмай ўтиб қилди алам,
Олма, анор ўрнига ҳам
Боғида току занг экан.

Кўп одамидин «Бешариқ»
Боғларда экишлар тариқ,
Етим ҳақи — гўшти балиқ,
Қилмишлари найранг экан.

Чарчашни билмас юрсалар,
Пурзўр кетмон урсалар,

Вақти намозга келсалар,
Масжид сорига ланг⁸ экан.

«Рафқон» ажойиб жой экан,
Бир кўча кетган сой экан,
Салқин супа ҳой-ҳой экан,
Ким кўрса ҳангу манг экан.

Озодадин тўпори кўп,
Дукчисидин аттори кўп,
Чойхўридин кўкнори кўп,
Бир раста носу банг экан.

Айвончалар мисли катак,
Бир йўлки, одам сиққудак,
Чит бирла бир ерда алак⁹,
Бозори тору танг экан.

Айлай саёҳат энди бас,
«Конибодом» қилмай ҳавас,
Ҳар ерда ётган хору хас,
Кўзга тикан якранг¹⁰ экан.

¹ Бўрланган — оқланган. ² Ридо — руҳонийларнинг бўйнига солиб юрадиган оқ рўмоли. ³ Дилфизо — дилни равшан қилувчи. ⁴ Дилкушо — кўнгил очувчи. ⁵ Обишар — серсув. ⁶ Маҳзун — ғамли. ⁷ Чашма — булоқ. ⁸ Ланг — оқсоқ. ⁹ Алак — йўл-йўл бўз. ¹⁰ Якранг — бир тусли.

ҚҰҚОНДАН ИСФАРАГА

Афлок кажрафтор¹ учун,
 Ҳар дам кўнгул афгор учун,
 Қўқанд тангу тор учун,
 Сахро чиқиш даркор экан.

Бордим шаҳардин «Яккатут»,
 Еаққоли дузди² бадбурут,
 Бир танга соткай бир қурут,
 Инсофи йўқ, таррор экан.

Мингбоши Эшдавлат акам,
 Аммо қуруқ савлат акам,
 Қилса чиқим гар бир дирам³,
 Уйқу қочиб, бедор экан...

«Рафқон» ни бозор жойи танг,
 Муллолари чаққон, гаранг,
 Омилари⁴ ҳам мулла ранг
 Кўйлак кийиб, дастор⁵ экан.

Гар меваси бир туп, сотар,
 Бир пулни юз ердин тугар,
 Берса гадога нон агар,
 Минг йилда ҳам душвор экан.

Аммо «Работи» баччағар,
 Йўқ ҳеч одамдин асар,
 Бир пода жойи гову хар⁶,
 Чун оғули тайёр экан.

Дубора юрдим даштлаб,
 Бодом конига қараб,
 Мирза Умарни сўраглаб,
 Ҳавлисида нажжор экан.

Бўлғой ўшал Бурҳон омон,
 Яхши йигитдур бегумон,
 Хурсанд қилди ногаҳон,
 Мингбоши Хол саркор экан.

Армонки кўпрак юрмадим,
 Бир-икки ҳафта турмадим.
 «Тикка Работ»ни кўрмадим,
 Пур файз бузруквор экан.

Маънос чиқдим «Исфара»,
 Дил хаста, мажруҳу яра.
 Иссиққа куйган қоп-қора,
 Олти жиҳат кўҳсор⁷ экан.

Анҳору сою чўллари,
 Уйнаб келодур сувлари,
 Ширинки зардолулар⁸,
 Қанду асал бекор экан.

Шерсиз эмасдур бешалар,
 Бордур саховат пешалар⁹,
 Қилманг ёмон андешалар,
 Яхшилари ҳам бор экан...

* * *

Шаҳр ичра тоқат тоқ ўлуб,
 Дубора йўллар қоқ ўлуб,
 Кўз Исфара муштоқ ўлуб,
 Аввал чиқиш «Яйфон» экан.

Кун тобишида бу сафар,
 Йўллар сақардан ҳам батар,

Тоғ ичра раҳзан¹⁰ баччағар
 Кўп элни қақшатгон экан.

Кетгунча йўллар хорлар,
 Йўл захмидин озорлар,
 Қўкка етар кўҳсорлар,
 Ҳайҳот, хористон экан.

¹ Афлок кажрафтор — тескари юрувчи фалак. ² Дузд — ўғри. ³ Дирам — танга, ⁴ Омилар — билимсизлар, саводсизлар. ⁵ Дастор — салла. ⁶ Гову хар — ҳўкиз ва эшак. ⁷ Кўҳсор — тоғлик. ⁸ Зардолу — ўрик. ⁹ Саховат пеша — сахнӣ киши. ¹⁰ Раҳзан — йўлтўсар, қароқчи.

Қир пастида шўртанг ариғ,
Бир тўп йигит ўргай тариғ,
Тўпсиз, яланғоч, ҳай дариг,
Бечора, оч деҳқон экан!

Кам ғайри Қаҳҳору Умар,
Фарғонада ҳофиз дигар.
Билмас эканман беҳабар,
Навмидлар хушхон экан.

Утган китобдори замон,
Хаттига ҳайрон инсу жон,
Чун даҳмаси гўё жинон¹,
Уқишлари қуръон экан.

«Чоркў»га ҳам келдим етиб,
Отдин йиқилдим шилқ этиб,
Беҳуш — ўзимдин кетиб,
Ман сахт бедармон экан.

«Чоркў» ғузорин тор бил,
Атрофини кўҳсор бил,
Панжшанба кун бозор бил,
Бир-икки-уч дўкон экан.

Бой мардикори маччойи,
Чўнтоғ сомонлик лойи,
Бечорага нону чойи,
Тўн ўрнида ўткон экан.

Аммо амин Абдурасул
Ким борса хизматкор ул,
Яхши йигит, очиқ кўнгул
Юрт устида турғон экан.

¹ *Жинон* — жаннат.

Фурқат

(1858—1909)

ЛИРИК ШЕЪРЛАРИ

ФАСЛИ НАВБАҲОР УЛДИ

Фасли навбаҳор ўлди кетибон зимистонлар,
Дўстлар, ганиматдур, сайр этинг гулистонлар.

Субҳидам тушиб шабнам бўлди сабзалар хуррам¹,
Гул уза томиб кам-кам ёғди абри найсонлар².

Настаран³ ювиб юзни, ёсуман⁴ тўзиб⁵ ўзни,
Наргис очибон кўзни интизори ёронлар.

Бир саҳар эдим уйғоқ: ўт тутошти оламга,
Тоғлар чекиб ларза, титради биёбонлар.

Қумрилар қилиб ку-ку, булбул айлабон чаҳ-чаҳ,
Сарв гул уза доим тортар оҳу афғонлар.

Булбул ўқуғоч йиғлаб субҳидам хазон фаслин,
Гунча қон ютуб, юз чок этти гул гирибонлар.

Кечтилар вафо аҳли қолмайин тутуб савсан⁶,
Кийди кўк қилиб сунбул зулфини паришонлар.

Куймасун бу савдода не учун димоғимким,
Ранжу ғуссада⁷ доно, кечса шод нодонлар.

¹ Хуррам — яшнаган. ² Абри найсонлар — баҳор булути. ³ Настаран — оқ гул. ⁴ Ёсуман — ёйга ўхшаш эгилган маъносида. ⁵ Тўзиб — ғубор, бу ерда гулнинг ҳиди маъносида. ⁶ Савсан — гулсапсар. ⁷ Ранжу ғусса — ғам-ғусса.

БАҲОР АЙЁМИДА

Баҳор айёмида гул гашт этарга бир чаман бўлса,
Қилурға шарҳи ҳол аҳли муҳаббат икки тан бўлса...

Булут қатра фишону руҳафзо¹ сабзалар хандон,
Ариғларнинг лабида сабзакори бир чаман бўлса.

Ҳаво ҳам мўътадил², ҳавзи мусаффо³, суффаи дилкаш,
Оқар сув ғалт уриб, себарга узра мавжзан бўлса.

Қиши туби-ю⁴ кавсар⁵, жаннату рузвонни не қилсун?
Жаҳон айвонида ҳосил бу янглиғ анжуман⁶ бўлса.

Суруру шодликни даҳр боғида нечук кўргай?
Камина Фурқатийнинг маскани байтул-ҳазон⁷ бўлса.

СОФИНИШ

Фигонким, гардиши даврон айирди шаҳсуворимдин.
Ғамим кўп, эй кўнгул, сен беҳабарсан оҳу зоримдин.

Ғуборим ишқ водийсида барбод ўлди, андоғким,
Биёбонларда Мажнун тўтиё излар ғуборимдин.

Қизил қондур сиришким⁸, заъфарондур чеҳраи олим⁹,
Мани ким кўрса фарқ этмас хазон бирла баҳоримдин.

Муҳаббат дардидан ўлсам, ўтиб умрим, адо бўлғач,
Қамишлар ўрнига меҳри гиёҳ унгай мазоримдин.

Адашган ит каби Фурқат қаён борғум билолмасман,
Қачон бўлғайки, топғайман хабар ёру диёримдин.

ИСТАР КЎНГИЛ

Дўстлар, айшу тараб¹⁰, фасли баҳор истар кўнгул,
Ҳар кун саҳрода сайри лозазор истар кўнгул,
Айламак ҳар сори оҳулар шикор¹¹ истар кўнгул,
Кабк¹² рафторим¹³ кўрарга қўҳсор¹⁴ истар кўнгул.

Доғи хурсанд этгуси ҳар не ки бор истар кўнгул.
Гашт қилсанг аҳли дониш¹⁵ бир неча аҳбоб¹⁶ ила,
Тўла бўлса шишалар доим шароби ноб¹⁷ ила,
Гул яқоси масканинг ўлса канори¹⁸ об ила,

¹ Қатра фишону руҳафзо — қатра сочувчи ва руҳни кўтарувчи. ² Мўътадил — мулоҳим. ³ Мусаффо — тоза, тиниқ. ⁴ Туби — афсонавий дарахт. ⁵ Кавсар — афсонавий ҳовуз. ⁶ Анжуман — мажлис, ўтириш. ⁷ Байтул-ҳазон — ғамхона. ⁸ Сиришк — кўз ёши. ⁹ Ол — қизил. ¹⁰ Тараб — шодлик. ¹¹ Шикор — ов. ¹² Кабк — каклик. ¹³ Рафтор — юриш. ¹⁴ Қўҳсор — тоғли жойлар. ¹⁵ Аҳли дониш — билимли киши. ¹⁶ Аҳбоб — дўстлар. ¹⁷ Шароби ноб — тоза, ва тиниқ май. ¹⁸ Канор — қирғоқ.

Бодаи гулранг тортиб, ўлтуруиб одоб ила,
Ғусса дардин айлабон дафъи хумор¹ истар кўнгул.

Мутриби² хуш лаҳжалар³ танбурини соз айласа,
Рухпарвар⁴ байт ўқиб, хиргоҳи овоз айласа,
Гоҳи «Мискин» машқи-ю, гоҳи «Ҷапандоз» айласа,
Етса анжомига ул ғайрини оғоз айласа,
Гоҳи қонун⁵, гоҳи ғижжак, гаҳ дутор истар кўнгул...

Солмаса чархи фалак давронимиз ичра халал,
Айлабон боғи ҳаётимиз хазон боди ажал,
Кўргузуб юз жаҳд айёми баҳор ўтмай жадал,
Сайр қилсак, ҳар баҳор айёми саҳро-ю, жабал⁶,
Чун зиёрат этмак асхаби кибор⁷ истар кўнгул.

САЙДИНГ ҚҶЯ БЕР, САЙЕД...

Сайдинг⁸ қўя бер, сайёд⁹, сайёра¹⁰ экан мандек,
Ол домини¹¹ бўйнидин, бечора экан мандек,
Уз ёрини топмасдан, овора экан мандек,
Иқболи нигун¹² бахти ҳам қора экан мандек,
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

Кес риштаниким¹³, қилсин чапаклар отиб жаста,
Ҳажрида алам торгиб, бўлди жигари хаста,
Тоғларга чиқиб бўлсун ёри била пайваста¹⁴,
Кел, қўйма бало доми бирла они побаста¹⁵.
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

Беш кун сени даврингда бечора хиром этсун,
Оҳулар ила ўйнаб, айшини мудом этсун,
Ёмғур суви тўлганда, тоғ лолани жом этсун,
Ҳаққингга дуо айлаб, умрини тамом этсун.
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

Саргашта¹⁶ бу водийда бир бошига раҳм этгил,
Йўқ тоқати бандингга, бардошига раҳм этгил,
Йиглаб сенга термулур, кўз ёшига раҳм этгил,
Раҳм этмасанг ўзига, йўлдошига раҳм этгил!
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

¹ *Дафъи хумор* — хумор тарқатиш. ² *Мутриби* — чолғувчи. ³ *Хуш лаҳжалар* — ёқимли овозли, хушовоз. ⁴ *Рухпарвар* — ёқимли. ⁵ *Қонун* — чолғу асбоби. ⁶ *Жабал* — тоғ. ⁷ *Асхаби кибор* — суҳбатдош катта кишилар. ⁸ *Сайд* — ов. ⁹ *Сайёд* — овчи. ¹⁰ *Сайёра* — сайр этувчи. ¹¹ *Дом* — тузоқ. ¹² *Нигун* — чаппа (тескари). ¹³ *Ришта* — ип. ¹⁴ *Пайваста* — қўшилган. ¹⁵ *Побаста* — оёғи боғлиқ. ¹⁶ *Саргашта* — овора, саргардон.

Тоғда очилиб лола, ер сабза баҳор ўлса,
Охир бу нечук бедод, олам анга тор ўлса,
Чиқмай деса жойидин — узлатда¹ фиғор² ўлса,
Гар чиқса баногоҳи домиға дучор ўлса.
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

Бечорани зулм айлаб, қўл-бўйинини боғлабсан,
Ҳар сори чекиб-судраб, ўлдиргали чоғлабсан,
Кўксини жафо бирла лола каби доғлабсан,
Сот менга, агар қасдинг олғувчи сўроғлабсан!
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

Йўқ ҳуши, пари теккан девонаға ўхшайдур,
Кўз ёши яна тўлган паймонаға³ ўхшайдур,
Фам сели билан кўнгли вайронаға ўхшайдур,
Фурқатда⁴ бу Саъдулло⁵ ҳайронаға ўхшайдур,
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек.

ИЛМ-МАЪРИФАТ ҲАҚИДАГИ ШЕЪРЛАРИ

ГИМНАЗИЯ

Қилиб таклиф бир зоти кироми⁶,
Кириб гимназия кўрдук тамоми.

Дема гимназияким, бир гулистон,
Эрур ҳар ёна гулчинлар⁷ хироми.

Жаҳон илми гулининг нақҳатидин⁸,
Муаттар⁹ анда ўғлонлар машоми¹⁰.

Ки таҳсили улуму фан қилурға
Кўп ўлса: шод саъю¹¹ эҳтимоми¹².

Биринчи дарсхона илми юнон,
Иккинчида ўқур лотин каломи¹³.

Учинчи Русия қонун илми,
Ўқурлар ихтитому¹⁴ эътисоми¹⁵.

¹ Узлат — ёлғизлик. ² Фиғор — ярали. ³ Паймона — коса. ⁴ Фурқатда — фироқда, айрилиқда. ⁵ Саъдулло — ўзбек тилидаги «Лайли ва Мажнун» достонларидан биридаги Мажнун билан таниш бўлган овчининг номи. Фурқат бу шеърини шу дostonдаги бир мухаммаснинг таъсирида ёзган. ⁶ Зоти кироми — ҳурматли киши. ⁷ Гулчин — гул терувчи. ⁸ Нақҳат — хушбўй. ⁹ Муаттар — атирли. ¹⁰ Машом — димоғ. ¹¹ Саъю — ҳаракат. ¹² Эҳтимо — бир нарсага қаттиқ берилиш. ¹³ Калом — тил. ¹⁴ Ихтитом — таом қилиш. ¹⁵ Эътисом — ўзлаштириш.

Олиб тўртинчида таълими немис,
Уқур бир жамият анда мудоми.

Яна ўхшаш анча кўп дарсхона,
Фаромуш¹ ўлди кўнглумдан асоми².

Маҳалликим ўлур ўн икки соат,
Расад-ла тўп отиб, кунни қиёми.

Чиқарлар барча ўғлонлар ошарға,
Эрур тайёр ўшал ерда таоми.

Мударрислар ягона илму фанда,
Этар мансух³ Афлотунни номи.

Дақойиқ⁴ арсаида барқ паймо,
Борисин тавсани фикри хироми⁵.

Алар илмидин ижод ўлса тонг йўқ,
Искандар кўзгуси, Жамшид жоми.

Кириб алқисса ҳикматхона ичра,
Ҳама илмини кўрдук телегроми.

Биллури⁶ софдин бир чарх кўрдик.
Чиқар айланса мисдин барқ фоми⁷.

Тамошодин хирад кўзи қамошур,
Ҳама ашён ҳикмат издиҳоми.

Тилидан сойири⁸ асбоби ҳикмат,
Эшитмоқ мумкин Афлотун паёми⁹.

Қолиб ҳайратда, қилдук офаринлар,
Бўлур мундоғ шоҳларнинг низоми.

Эсизким, бизни (нг) ўтмуш хону беклар
Кечиб ишратда зое субҳу шоми.

Кетурмай ёнига бир аҳли дониш,
Ўзига хос этиб неча авоми.

Чу илму фазл¹⁰ элини тутмадилар,
Қилибон тарбиятда эҳтироми¹¹...

Халал етгач қачон давлатларига,
Қилур торож молин ўз гуломи.

¹ Фаромуш — унутмоқ. ² Асоми — исмлар. ³ Мансух — рад этилган, бекор бўлган. ⁴ Дақойиқ — нозик нарсалар. ⁵ Байтнинг мазмуни: нозик фикрлар майдонида ҳар бирининг фикри чақмоқдек чақнайди. ⁶ Биллур — тиниқ кристалл шиша. ⁷ Фом — ранг; барқи фом — чақмоқ. ⁸ Сойир — бошқа; сойири асбоб — бошқа асбоблар. ⁹ Паём — хабар. ¹⁰ Фазл — ҳунар, билим. ¹¹ Эҳтиром — ҳурмат, иззат.

Чу илм аҳлига парво қилса эрди,
Бўлур эрмасмиди давлатга ҳоми.

Далили равшан ушбударки дермиз:
Ҳукумат қушга ўхшар, илм доми¹!

Бас эмди ўлмасун воқе малолат,
Агар кўпдур қилай сўз ихтитоми.

Улуб гулчини ибрат Фурқатийнинг
Бу гулшан сайрида шод ўлди коми.

ИЛМ ХОСИЯТИ

(Қисқартиб олинди)

Дейин сўз илмни(нг) хосиятидин,
Баён айлаб, анинг моҳиятидин.

Бу сўзни гўши² бор одам эшитсун!
Ўзида ҳуши бор одам эшитсун!

Кўпайди илм ила ҳикмат жаҳонда,
Кўринг ўтган замондин бу замонда...

Эрур шаҳларга лозим давлатидин,
Улур вақиф раият³ ҳолатидин.

Хабардор бўлса доим мамлакатдин,
Бериб нома, олиб сўз ҳар жиҳатдин.

Ироқ ерларга ёзмоқ бўлса мактуб,
Бориб келгунча ўтмишди замон кўп.

Қолиб шаҳлик иши таъхир⁴ андин,
Бўлур эрди басы дилгир андин.

Зиҳи⁵ даврони фархунда⁶ нишони,
Замон ўлди ўрусня замони.

Тараққий қилди кундан-кунга давлат,
Бўлуб қонун ила расми ҳукумат.

Топарга илмни айлар жадаллар,
Топиб, айлаб анинг бирла амаллар.

Бўлуб шул аср ҳикмат аҳли ҳадсиз,
Фатонат⁷ аҳли донишманд ададсиз.

¹ Дом — тузоқ. ² Гўш — қулоқ. ³ Раият — фуқаро. ⁴ Таъхир — кечикиш.
⁵ Зиҳи — ажаб, яхши. ⁶ Фархунда — қутли, бахтли. ⁷ Фатонат — зийраклик.

Улуму фанда Афлотундин афзал,
Камоли ақли дониш бирла акмал¹.

Неча иш илм ила бунёд қилди,
Хусусан телеграм ижод қилди.

Ки бир соатда ул соҳиб ҳунарлар
Уч ойлик ердин олгайлар хабарлар.

Агар мағрибда бўлса кимса сокин²,
Ани билмоқ эрур бир кунда мумкин...

Низом³ ўлди сипоҳилик ишиға,
Етиб ҳам манфаатлар кўп кишиға.

Хусусан нархига аҳли тижорат⁴,
Йироқ ердин берур анга башорат.

Масалким, Тошканддин олсалар мол,
Билиш лозимки, Масковда на минвол⁵.

Юбориб ё бориб беҳбуд⁶ топса,
Бу савдосида яъни суд⁷ топса.

Бўлурлар телеграм ила хабардор,
Билурлар нафъ ёинки зарар бор.

Бу ҳикмат Русиянинг давлатидин,
Бўлибдур илмни(нг) хосиятидин.

Искандар давлатида аҳли Юнон,
Фалотун ҳам Арасту бирла Луқмон —

Фунуни телегроми билмадилар,
Магар илмини ҳосил қилмадилар.

Керак одамга қилғай илм ҳосил,
Жаҳондин ўтмағай то маҳз жоҳил⁸.

Жаҳон басту кушоди⁹ илм бирла,
Надур дилни(нг) муроди илм бирла.

Кўнгулларни(нг) сурури илмдандур,
Кўрар кўзларни(нг) нури илмдандур.

Керак ҳар илмдин бўлмоқ хабардор,
Бўлур ҳар қайси ўз вақтида даркор

Дариғо, Фурқатий, беилм қолдим,
Узимни жаҳл зиндониға солдим.

¹ Акмал—камолотга эришган, мукаммал, бекам-кўст. ² Сокин—бир жойда гурувчи. ³ Низом — тартиб, система, қонун. ⁴ Тижорат аҳли — савдогар. ⁵ Минвол — усул, йўл, қонда, тартиб. ⁶ Беҳбуд — соғлиқ, яхшилик, нажот. ⁷ Суд — фойда. ⁸ Маҳз жоҳил — бутунлай жоҳил. ⁹ Басту кушод — ёпилиш ва очилиш.

ВИСТАВКА ХУСУСИДА

I

Мингу саккиз юзу тўқсон эди йил,
Иккинчи сентябрь ойн яна бил.

Қириб виставкани қилдик тамошо,
Ҳама ашё экан анда муҳайё.

Ажаб боғики, руҳ афзо¹ ҳавоси,
Эрам² рашки насими³ жонфизоси⁴.

Оқиб ҳар соридин оби равонлар,
Эди андоғиким ул жисм ичра жонлар.

Муаттар⁵ боғ саҳни очилиб гул,
Тамошобинлар эрди анда булбул.

Иморатлар ҳама зебою олий,
Десам бўлғай жаҳонда йўқ мисоли.

Мунингдек хушҳаво хуштарҳ боғи,
Кими кўрмас қолур кўксиди доғи.

Қаю шаҳридаким бўлса ҳунарманд,
Ҳама келди, йироқ эрди агарчанд.

Жаҳонда кўрмаган асбоблардин,
Ажойиб нодиру ноёблардин,

Самарқанду Бухородин матон
Кетурдилар ҳама ўз ихтирои.

Ҳама ўз ихтиёри бирла келди,
Бу ерда нафъ кўрмоғини билди.

Бу нафъиким бўлур кўп ерга машҳур,
Некўлиғ⁶ васф⁷ ила ҳар тилда мазкур.

Газетлар ичра бўлғач номн марқум⁸,
Улуғлар ичра бўлғай боз⁹ маълум.

Ҳунарким васф бўлса ҳар забонда¹⁰,
Қилур кўп қадрлар пайдо жаҳонда.

¹ *Рух афзо* — руҳлантирувчи, ҳаётни узайтирувчи. ² *Эрам* — афсонавий боғ. ³ *Насим* — шабада. ⁴ *Жонфизо* — оромжон, қодлантирувчи, жонга роҳат берувчи. ⁵ *Муаттар* — ҳидли, хушбўй. ⁶ *Некўлиғ* — яхшилик. ⁷ *Васф* — таърифлаш, мақташ. ⁸ *Марқум* — ёзиш, битиш. ⁹ *Боз* — яна, тағин. ¹⁰ *Забон* — тил.

Ҳунарварга¹ етар кўп нафъ андин.
Бўлур сўнгра мақоми² рафъ⁶ андин.
Келиб анда ҳунар комил⁴ қилурлар,
Кўриб кўб илми ҳосил қилурлар.

Нечунким мунда мустаҳсан⁵ ҳунар кўб.
Ҳунар ойинида⁶ диққат⁷ асар⁸ кўб.

Кимиким бўлса донишманд оқил.
Ўла илму ҳунарға кўнгли мойил.

Қилур кўп илми ҳосил, кўрубон,
Кириб оҳиста-оҳиста юрубон.

Ипак мошинаси бирла тегирмон,
Кўр, анда айлади оламни ҳайрон.

Яна мошинан оташ ароба
Турур ҳикмат тилсимоти масоба⁹.

Ўн ики оғзи бир мошиналик тўп,
Ажойиб тўп яна андин бўлак кўб.

Ажаб буким яна бир занг¹⁰ кўрдик,
Бир одамдин анинг вазнини сўрдик.

Деди: «Пут беш юз олтмиш бирдур они.
Зиёд ўн беш қалоқ вазни гарони¹¹».

Садоси неча чақирим ерға кетгай,
Йироқ андин кншилар ҳам эшитгай».

Яна нажжор ишин осон қилурға,
Бўлуб мошиналар тахта тилурға.

Бир одамдин бўлак одам керакмас,
Тилурға арра, уста ҳам керакмас.

Тилур кўп тахталарни соат ўтмай,
Нечук соатдинким, фурсат ўтмай,

Мусулмон айлаган мошиналар ҳам
Бор эрди гарчи кўп, йўқдир агар кам.

Чиқиб дегрезлар асбоби бирла,
Қуюб чўян қөзонлар тоби бирла.

¹ *Ҳунарвар* — ҳунарманд, санъаткор ² *Мақом* — бу ерда мартаба, даража маъносиди. ³ *Рафъ* — бу ерда юксалтириш, кўтариш маъносиди. ⁴ *Комил* — етуқ, тўлиқ, камчиликсиз, мукамал. ⁵ *Мустаҳсан* — маъқулланган, маъқул кўрилган, мақталган, чиройли, гўзал. ⁶ *Ҳунар ойини* — ҳунарманд маъносиди. ⁷ *Диққат* — нозиклик, эътибор этиш. ⁸ *Асар* — из, белги, нишон. ⁹ *Масоба* — ўхшаш. ¹⁰ *Занг* — қўнғироқ. ¹¹ *Гарони* — оғирлик, юк.

Эл ичра ўзларин манзур қилди,
Баҳор ҳоли ҳунар машҳур қилди.

Яна мундин бўлак соҳиб ҳунарлар,
Тариқи илму фандин бохабарлар.

Келиб виставка ичра бўлдилар жам,
Бўлуб ҳар қайси гўё жам аро шам.

Қилубон ихтирои шайлар, аммо
Шабихи¹ йўқ эди бир-бирига асло.

Кўруб Русиялар: аҳсан² дедилар,
Мусулмондин ажаб бир фан дедилар.

II

Учинчи кун яна қилдим тамошо,
На ким виставкада бордур саропо³.

Бўлуб раҳбар менга ўз ихтиёрим,
Баногоҳ бир тараф тушди гузорим⁴.

Бухоро халқини эркан макони,
Туруб қилдим назора бир замони.

Сипоҳийгарчилик асбобидин кўб,
Алардур бир-биринин дилга марғуб⁵.

Дубулга бирла гурзию камарлар,
Совут чоройнаю яхши сипарлар⁶.

Қиличлар барча ўткур исфиҳоний,
Ики дамлик пичоқлар ардавоний⁷.

Ипаклик иш ҳама нафтию⁸ атлас,
Чунончи беқасаб⁹ шоҳию адрас.

Яна духоба бирла тосу кимхоб,
Ҳама зардўзию заррину зартоб.

... Яна Урганч элидин беадад мол
Келибдур абришимлик¹⁰ иш била шол.

Гилему чекману мўйин калоба¹¹,
Тағи от аслаҳа бирла ароба...

¹ Шабих — ўхшаш, монанд. ² Аҳсан — офарин, балли. ³ Саропо — б. ш. дан-оёқ, бошидан охиригача. ⁴ Гузор — ўти. ⁵ Марғуб — ёқимли, севимли, маъқул. ⁶ Сипар — қалқон, урушда ўқ, қилич ва найзани тўсиб қайтарадиган тўгарак шаклидаги қурол. ⁷ Ардавон — қадимий эронликларда афсонавий бир подшо номи, бу ерда ардавон пичоғи маъносида ишлатилган. ⁸ Нафт — нефть; қора. ⁹ Беқасаб — беқасам. ¹⁰ Абришим — ипак. ¹¹ Мўйин калоба — юнгдан қилинган қимматбаҳо мол.

Бу янглиғ кўб экан даррандалардин¹,
Улук, баъзи тирик паррандалардин.

Товуқ, кабку² ҳулар ҳам ғоз, ўрдак,
Тазарву³ турна, лайлак бирла чуррак⁴.

Яна тўтию қумрилар қафасда,
Турубдур овчи қушлар ҳам чакасда⁵.

Шикор⁶ асбоби алқисса мукамал
Баёнин қилмадим, лекин муфассал.

Эрур оқилға бу мужмал кифоя,
Сухан тафсили варна⁷ бениҳоя.

Забони хомани сўз қилса тақрир,
Газетда айларам минбаъд⁸ таҳрир.

III

Тамошойи учинчининг баёни,
Қилур тақрир⁹ килкимни(нг)¹⁰ забони.

Ажойибларга кўп қилдук назора,
Йўқ эрди ҳеч бирисига шумора¹¹.

Ани юздин бирин кўз кўрмагандур,
Қулоқ ҳам отини эшитмагандур...

Бу янглиғ кўп тиғи нодир ҳунарлар,
Баҳосиға етишмас сийму зарлар¹².

Чунончи икки фонус, аҳли ҳикмат
Ясабдурлар қилиб изҳор санъат.

Ёнар бефилта, бегугурт, беёғ,
Анга бир сим ишорат айлаган чоғ.

Йўқ аммо лампа янлиғ анда соя,
Шуойи¹³ боғ аро айлар кифоя.

Эмасдур шамъ ранги шуъласи оқ,
Латофатда яна андин маҳинроқ¹⁴.

Тамошо айлаган они халойиқ
Дедилар: ҳар на ўз ақлиға лойиқ.

¹ Дарранда — йиртқиш ҳайвон. ² Кабк — каклик. ³ Тазарв — тустовуқ, қирғовул. ⁴ Чуррак — ўрдакнинг бир тури. ⁵ Чакас — лочин, қирғий каби овчи қушлар қўниб турадиган дарахт. ⁶ Шикор — ов. ⁷ Варна — ва агарда. ⁸ Минбаъд — бундан кейин. ⁹ Тақрир — баён этиш. ¹⁰ Килк — қамиш қалам. ¹¹ Шумора — саноқ. ¹² Сийму зарлар — кумуш ва олтин, олтин ва кумуш. ¹³ Шуойи — шуълалари. ¹⁴ Маҳин — нозик, чиройли.

Дедилар баъзиким: «Бир мисға дору
Сурубдур, ул ёнар бўлса қаронғу».

Дедилар баъзиким: «Пулскадин¹ тос,
Анга банд айламиш бир дона олмос.

Ушал олмос шом ўлганда бирдан
Бериб шуъла қилур кўб ерни равшан».

Мани фаҳмимда, барқи телегром ул,
Ёнар дору² билан бўлганда шом ул.

Нечунким сим боғлаб бир-бириға,
Стун³ қўймишлар онинг ҳар ериға.

Ишорат айласа симни учидин,
Келур барқ⁴ анда дорунинг кучидин.

Қўриб санъат бу янлиғ ҳайрат ойин,
Қўлин тишлаб халойиқ қилди таҳсин.

Ажаб санъатки, бу дунёда камдур,
Вужуди келса ҳам ижода камдур.

Қаёнда жамъ бўлса тўрт одам,
Ва ё икки киши бир ерда боҳам,

Туруб виставка сўзин сўзлашурлар,
Яна кўрмакни бориб кўзлашурлар.

Деюларким: «Ажойиб бир тамошо,
Зерикмас кимса кўрган бирла асло».

Ажойибдин на шайким тоғ аро бор,
Аларнинг бориси бу боғ аро бор...

СУВОРОВ ҲАҚИДА

Муғанний, нағмани кел айлаб оғоз⁵,
Уруш оҳангида қил пардасин соз!

Театр базмини обод қилғил,
Тамошо аҳли кўнглин шод қилғил!

Суворовға муқаллид⁶ бир тамошо
Эрур бошдин аёғи ҳайрат афзо⁷.

На ишким қилди у ўтган замонда,
Анга бўлди муқаллид бул маконда.

¹ Пулска — металл туря. ² Дору — қувват. ³ Стун — столба. ⁴ Барқ — чақмоқ, яшин, электрик, ёруғлик. ⁵ Оғоз — бошлаш. ⁶ Муқаллид — тақлид қилувчи, ўқшаш. ⁷ Ҳайрат афзо — ҳайратлантирувчи.

Суворовким эмиш бир катта одам,
Баҳодирлик била машҳури олам.

Эмиш Русияга сардори лашкар,
Юруб амри била бисёр аскар.

Сипоҳилик ишиға моҳир эркан,
Кўп ишлар доғи андин зоҳир эркан.

Ўтуб чун даври хотин подшони (нг),
Ўтурди тахт узра ўғли они (нг).

Зухур этди яна янги законлар,
Неча турлик русум ила фунунлар¹.

Суворовға бу иш манзур бўлмай,
Низоми тозадин масрур² бўлмай,

Таарруз³ айлади бир неча изҳор,
Дебонким: «Бу нечук сўздур, нечук кор⁴?»

Бу сўз масмуи ўлғоч⁵ подшонинг,
Ҳақиқат айлади бу можаронинг.

Суворовни олиб ўзиға бир кун,
Дедиким: «Нав законлар бирла қонун

Сенга маъқул эмас бўлса, ўзунг бил,
Кетиб бундин, бўлак ишни топиб қил!»

Сипоҳилиқ⁶ Суворов тарк этти,
Бор эрди ўзи қишлоқиға кетти.

Бориб деҳқончиликни қилди анда,
Тириклик айлади монанди банда⁷.

Йиғиб ёш болаларни баъзи авқот⁸,
Яғоч милтиқ бериб айларди саллот.

Аларға ўзини сар аскар айлаб,
Қилич чўпдин ўзига дарбар айлаб,

Бериб машқин низом ила юришни,
Туриб милтиқ отарни ҳам урушни.

На иш бўлса ва лекин ҳар қаёнда,
Билур эрди турубон ул маконда.

Юрар эрди бўлуб бир расми одам,
Ўшал қишлоқ халқи бирла боҳам.

¹ Фунунлар — фанлар. ² Масрур — шод, хурсанд. ³ Таарруз — қаршилиқ.
⁴ Кор — иш, ҳаракат. ⁵ Масмуи ўлғоч — эшитгач. ⁶ Сипоҳилиқ — лашкарбо-
шилиқ. ⁷ Монанди банда — оддий кишилардек. ⁸ Авқот — вақтлар.

Чиқиб ул вақтда бир паҳлавони.
Жаҳонга номи шуҳрат топди они.

Фаранги¹ эрди. аммо они зоти,
Баҳодир эрди кўп, Наполеон оти.

Уруш майдонида эрди ягона,
Анинг чун шуҳрати тўлди жаҳона.

Бориб кўп мамлакатга жанг қилди,
Тамоми Еврупони танг қилди.

Қилиб ваҳм Австрия подшоҳи,
Наполеонни қилурға садди роҳи².

Езиб Русиянинг шоҳиға нома,
Етиб бу тарз нома ихтитома³.

Езиб ул нома ичра бўлса на ҳол,
Ақидатлиқ кишидин қилди ирсол⁴.

Замон саъд⁵ эрдию овони⁶ марғуб⁷,
Етишди Русия шоҳиға мактуб.

Уқуди Рум шоҳининг номасини,
Наполеон айлаган ҳангомасини.

Битибдур: «Эй улусни(нг) подшоҳи,
Забунлар⁸ ҳомиси ҳам муттакоси⁹.

Чиқибдур бир фарангий забардаст,
Иш анга ҳар тарафда жанг пайваст.

Агарчи подшоҳ эрмас ул одам
Ва лекин подшолардин эмас кам.

Анингдек паҳлавон йўқ бу арода,
Уруш бобида Рустамдин зиёда.

Келур кўп жанг ила найранг андин,
Италиё, балки бизлар танг андин.

Таваққу¹⁰ ушбудур, эй шоҳ, сизга,
Суворовни юборинг эмди бизга.

Берайлик иккимиз ҳам анга лашкар,
Бўлуб жанг айласин сардори аскар».

¹ Фаранг — француз. ² Садди роҳ — йўлга ров. ³ Ихтитом — тамом қилиш. ⁴ Ирсол — юбориш, етказиш. ⁵ Саъд — бахт, яхшилик. ⁶ Овон — вақтлар, пайтлар, замонлар. ⁷ Марғуб — ёқимли, севимли, маъқул. ⁸ Забун — бечора, ожиз, хор. ⁹ Муттако — мадакор, суянчиқ. ¹⁰ Таваққу — илтимос.

Бу хат мазмунидан чун бўлди огоҳ,
Қабул этди наким ёзмиш эди шоҳ.

Суворовға навозиш нома ёзди,
Ғаму андуҳдин они чиқозди.

Қўйиб қўл, айлаб ул хатга нишона,
Ўз адъютантидин қилди равона.

Юрубон ул Суворовға етишди,
Мулоқи¹ ўлди, маъвосиға тушди.

Деди: «Мен шоҳдин келган мулозим,
Мулозимлиғни этган ўзга лозим.

Навозишнома берди шоҳ сизга,
Ҳама ёзмишлари дилхоҳ сизга».

Суворов айди: «Мен бечора одам,
Менга деҳқончилик кори мусаллам.

Ўшал айғон Суворов мен эмасман,
Қилинг бовар, буни ёлғон демасман.

Қила билмас сипоҳилик ишини,
На қилсин мен каби қари кишини».

Деди қосидки:² «Йўқ-йўқ, сизга мактуб,
Ёзилган сўз тамоми сизга мансуб».

Қилиб бу тарзда ҳангома охир,
Суворов қўлга олди нома охир.

Эрур тўғроси мазмуни навозиш³,
Саропо лутф ила топган тарозиш⁴.

Ўқуб анда Суворов шод бўлди,
Бузулган хотири обод бўлди.

Дуо қилди бориб оқ подшони,
Туруб хизматда бирмунча замони.

Ўшал хизмат учун маъмур бўлди,
Қарамлар кўп кўруб масъур бўлди.

Бўлуб Русияга сардори лашкар,
Бериб Австрия шоҳи аскар,

Қилиб саъю тараддуд⁵ хаттил имкон⁶,
Равона бўлди андин шаҳри Милон.

¹ Мулоқи — кўришмоқ, учрашмоқ. ² Қосид — хабарчи. ³ Навозиш — яхшилик қилиш, сийлаш, эркалаш. ⁴ Тарозиш — шод бўлиш, рози бўлиш. ⁵ Саъю тараддуд — ҳаракат. ⁶ Хаттил имкон — имконият борича.

Фарангилар била жанг айламоққа,
Алар аҳволини танг айламоққа.

Қўшулуб руси бирла руми сарбоз,
Етиб Милонга қилди жанг оғоз.

Уруштилар фаранги бирла чандон,
Ким онинг йўқ баён этмоққа имкон.

Фаранги тоқат этмай қочти охир,
Қаро тупроқ бошиға сочти охир.

Бўлуб холи алардин шаҳри Милон,
Халойиқ бўлдилар кўп шоду-хандон.

Қириб Милонни лашкаргоҳ қилди,
Улуғларни ҳама огоҳ қилди.

Бор эрди анда бир шўхи дилором,
Эди Маркиза Нипули анга ном.

Эди ул шаҳр аро беклар каби ул,
Ҳама бекларни балким матлаби¹ ул.

Туру эрди ўзининг масканида²,
Ақиқу³ лаъл⁴ гўё маъданида⁵.

Хабар келди Суворов мунда келгай,
Келиб суҳбат дами сиз бирла қилгай.

Етиб Маркиза Нипулига бу сўз,
Тутар эрди Суворов йўлида кўз.

Ишониб, гаҳ ишонмай турди анда,
Ким онинг келмиши деб бизга қанда.

Суворов келди-келди деб ўшал дам,
Хабар берди югуриб неча одам.

Суворов ҳам етиб келди ўшал ҳол,
Бировни айлабон ўзига тимсол⁶.

Бўлак одам миниб олтун ароба,
Бўлуб афти Суворовга масоба⁷.

Суворов бир неча одам арода,
Юриб келди ўшал ерга пиёда.

¹ *Матлаб* — истак, тилак, орзу. ² *Маскан* — турар жой, ўрин, уй. ³ *Ақиқ* — ҳақиқ. ⁴ *Лаъл* — қизил тош. ⁵ *Маъдан* — кон. ⁶ *Тимсол* — ўхшатмоқ. ⁷ *Масоба* — ўхшаш, каби.

Туриб Маркиза Нипули кўрушти,
Саломатлиқ сўраб бир дам туришти.

Қилиб хурсандлиғ изҳорлиғлар,
Яна изҳору миннатдорлиғлар.

Бўлуб бир неча соат анда дамсоз¹,
Муҳаббат қилдилар бир-бирга оғоз.

Тутуб Маркиза Нипули ошнолиқ,
Суворовга қилиб ширин адолиқ².

Дедиким: «Келдингиз ушбу арода,
Ароба узра ўлтурмай пиёда.

Бўлак одамни айлаб ўзингиздек,
Юзи онинг баайни юзингиздек».

Ароба узра они ўтқузубон,
Суворов деб ҳамага кўргузубон.

Анга таъзим қилди барча одам,
Тутушди доғи билмасдин мукаррам.

Бу аснода³ келибон тўрт хотун,
Суворовни ароға олдилар чун.

Сўз айтиб ҳар бириси ҳар саридин,
Қутулдик деб фаранги лашкаридин.

Қилишиб анда миннатдорлиғлар,
Добонким: «Қилдингиз ғамхорлиғлар».

Суворовни ҳама олди ароға,
Қулоғи бўлди кар бу можароға.

Кулуб Маркиза Нипули йироғдин,
Тамошо айлабон турди қироғдин.

Магар ичкаридин бўлдимую имо,
Турушиб кетди хотунлар ҳамоно.

Суворов чун ўзин ичкари олди,
Ароға «кантрак!»—деб парда солди.

Бурунғидан наким марқум этарлар.
Замона аҳлиға маълум этарлар.

¹ Дамсоз — ҳамдам, ҳамдард, дўст. ² Адо — ифода. ³ Асно — маврид, пайт.

РУС АСКАРЛАРИ ТАЪРИФИДА

Кел, эй Фурқат, сўзунг жўши баҳор эт,
Газетлар сафҳасини¹ лолазор эт!

Қилиб мансух² Ҳиндистон газетин,
Гулистон айла Туркистон газетин.

Хаёл айлаб сабоға ҳамъинон бўл,
Қўпуб Манжурия сори равон бўл!

Тамошо айлагил Епониини,
Юборди анда беш лак аждаҳони.

Ул аждарлар ҳама оташ фишондур³,
Фалак барқи шароридин⁴ нишондур.

Зафар пайкар ўшал Русия аскар,
Ҳама разм озмо ҳарбий диловар⁵...

Урушмоқдинки, андоғ қон тўкишти,
Шафақ гўё фалакдин ерга тушди.

Епон аҳлидин андоғ бўлди кушта⁶,
Қўпуб ул кушталардин пушта-пушта⁷,

Ер узра катта тўплар оташ афшон,
Еғиб ўқлаб ҳаводин мисли борон.

Қиличлар шуъласидин ҳар шаби тор,
Чоқинлар ҳар тараф бўлди намудор.

Казаклар ончунон ёпонни чопти,
Ки ер саҳнин ўлуклар бирла ёпти.

Чиқориб таҳсин⁸ овозин заминлар,
Фалакдин келди савти⁹ офаринлар...

Қачон Дорою Искандар мунингдек,
Яна Фағфур ила Қайсар мунингдек.

Нечаким, ҳарб майдонлар қурушмиш,
Қачон Русия аскаридек урушмиш.

Алардин икки минг йилча ўтубдур,
Жаҳонни ному овози тутубдур.

¹ Сафҳа — бет, саҳифа. ² Қилиб мансух — бу ерда эътибордан соқит қилиб маъносида. ³ Оташ фишон — ўт ёғдирувчи. ⁴ Шарор — учқун, аланга. ⁵ Диловар — ботир. ⁶ Кушта — ўлдирилган. ⁷ Пушта-пушта — қатор-қатор. ⁸ Таҳсин — офарин. ⁹ Савт — овоз.

Ажалнинг илкидин қолиб амонда,
Агар бўлса эдилар бу замонда.

Бориб бир гўша¹да тургай эдилар,
Уруш ҳангомасин кўргай эдилар.

Кўруб Русиядин ул жангу фархош²,
Дер эдилар ҳама: «Шобош-шобош³!»

Ҳасад аҳли бу сўз тўғри демаслар,
Ки ёпон бур⁴ халқидек эмаслар.

Нечунким, бур халқида ҳунар йўқ,
Яна ҳарбий улумидин асар йўқ.

Қолибдур тарбиясиз тоғ ичида,
Темурдек занг босиб тупроғ ичида.

Аларда ҳам уруш асбоби камдур,
Масалдурким: «Ақалл ҳукми адамдур»⁵,

Будурким ёздим аҳволин аларнинг,
Нечук кўргузган иҳмолин⁶ аларнинг.

Инглиз-бурларнинг воқиотин,
Урушган чоғда бўлган ҳодисотин.

Газеталарда ўқиб кўрдик, билурмиз,
Инглизга қачон таъна қилурмиз...

* * *

Демангким ақлу идрокинг шошурдинг,
Ажаб Русия таърифин ошурдинг.

Эмас ёлғон агар таъриф қилсам,
Шукуҳи савлатин⁷ тавсиф қилсам.

Кимиким мард эрур инсоф лозим,
Билурға сўз дурин сарроф⁸ лозим.

Кимиким билди жуғрофия илмин,
Бу сўзга фикр этиб кўргузди ҳилмин⁹.

¹ Гўша — бурчак. ² Фархош — уруш. ³ «Шобош-шобош» — «офарин-офарин». ⁴ Бур халқи — Африкада яшовчи кичик бир халқ, 1902 йилда инглизлар ана шу халққа ҳужум қилиб, кўп зарар кўриб, шарманда бўлган эдилар. Фурқат шунга ишора қилади. ⁵ Ақалл ҳукми адам — оз — йўқликка маҳкум. ⁶ Иҳмол — сутлик. ⁷ Шукуҳи савлат — улўғлик, азаматлик. ⁸ Сарроф — заршунос. ⁹ Ҳилм — қасб, уқув.

Масофат баъдини андиша қилгай,
Расийдин қанча йўл Епонга билгай.

Расийдин неча лак аскар чиқориб,
Алар андоғ олис ерларга бориб.

Неча чўлу биёбонлардин ошиб, . .
Олиб бормиш емак-ичмакни тошиб.

Оғир юклар борур ҳангоми ҳам бор,
Яна олоти¹ ҳарб анжоми ҳам бор.

Бу иш Русия зўридин эмасму,
Алар табъи ғаюридан эмасму?!

Бу ишни Европо халқи билурлар,
Ҳама инсоф этиб таҳсин қилурлар...

Бу сўзнинг рамзини доно билур бас,
Нечук оташга тоқат айлагай хас?!

Калит қилгон наҳос асбоб охир,
Чиқар асли тегиб тезоб охир.

Кел, эй Фурқат, суханни мухтасар қил,
Нечук бўлгай яна андин хабар қил!

¹ Олот — асбоб.

Аваз Ўтар

(1884—1919)

ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

ХАЛҚ

Йўқ жаҳон мулкида биздек ожизу бечора халқ,
Зулм тиғи бирла бўлган бағри юз минг пора халқ.

Бир неча авбош¹ бунда ҳукмронлиғ айласа,
Қолмағай ори² на янглиғ меҳнату озора халқ.

Не аларда бор дурур илму адолатдин асар,
Не ажабким, топмаса доғи дилиға чора халқ...

Етган офатни бошиға доимо тақдир деб,
Ҳасрату армон билан кетгуси бора-бора халқ.

Бўлмайин онларда ҳеч миллат, ватанни сақламоқ,
Бўлди қурбон бу сабабдин доимо ағёра халқ.

Халқи оламни бари айлар тараққий кун-бақун,
Биз таназзул³ айлабон қолдик, эдик не кора⁴ халқ.

Қўзларин оҳиста-оҳиста агар очса замон,
Эй Аваз, бўлмас бунингдек борҳо овора халқ.

¹ Авбош — бебош, ярамас. ² Ори — ҳа. ³ Таназзул — тушқунлик. ⁴ Не кора — нима иш (билан банд).

ФИДОНИ ХАЛҚИМ

Фидойи халқим ўлсун танда жоним,
Бўлуб қурбон анга руҳи равоним.

Гар ўлсам дарбадар мазлумлар учун,
Будур мақсуди қалби нотавоним.

Мани солса фано йўлига даврон,
Юрур устимдин авлоди замоним.

Умидим — яшасин мактаб боласи,
Алар ҳар бири бир шери жаёним.

На яхши ўйлаким, маъқулу манзур,
Аваз, халқим учун тўкулса қоним.

ЭЙ АВАЗ

Айла яхши бирла суҳбат, эй Аваз,
Токи топгайсан саодат, эй Аваз.

Дўстларим бўлсин десанг аҳли жаҳон,
Хулқи хушлукни қил одат, эй Аваз.

Сенда бор эрса агар расми вафо,
Кўрмагунг жуз¹ жавру кулфат, эй Аваз.

Эл қилур қасди ҳалокинг бегумон,
Топсалар гар лаҳза фурсат, эй Аваз.

Фикр хайлидин ҳазар айлар ҳама,
Жоҳ² элига айлар иззат, эй Аваз...

То жаҳонда бордур ҳосид³, айлама,
Орзуйи иззу мукнат⁴, эй Аваз.

ҲУРРИЯТ

Сиёсат маҳв⁵ бўлди, яшасин оламда ҳуррият,
Бари эл иттифоқ айлаб, жаҳонни айласун жаннат.

Кетиб зулму ситамнинг зулмати, бўлсун жаҳон равшан,
Адолат офтоби миллатимга кўргузуб талғат.

Тараққий айламак лозим жаҳон аҳли бўлиб бир тан,
Билурга барча илм ила ҳунарни яшасун миллат.

Жаҳон аҳли, манга сизсиз севикли жон азизимдин,
Эрурмиз бир-биримизга яқин гўёки бир ихват⁶.

¹ Жуз — бошиқа, ўзга. ² Жоҳ — мартаба, амал, мансаб. ³ Ҳосид — ҳасалчи, бировнинг борлигини кўролмайдиган. ⁴ Мукнат — давлат, бойлик, қувват. ⁵ Маҳв — йўқолиш, майдондан кўтарилиш. ⁶ Ихват — биродарлик.

Яшанг, эй қаҳрамону ҳурриятпарвар биродарлар,
Олиб ҳур, миллати мазлум учун сиз қилдингиз хизмат.

Очиб ҳар навъи мактаб эмди ҳимматни қилиб олий,
Ватанни қилғали обод лозим айласак ғайрат.

ТУРТЛИК

Сипоҳи пора истар,
Мулла ижора истар,
Бечора чора истар,
Бир чора замон борму?;

СИПОҲИЛАРГА

Нега бунча зулм этиб миллатни айларсан хароб,
«Лоюҳиббуз золимин»¹ деб тангри қилганда хитоб?

Дам-бадам бедоду жабру зўрликлар айлабон,
Солма мазлум аҳлининг кўнглига мундоқ изтироб.

Мунчаким зулм айлагунг, бордур мукофоти замон,
Оқибат бир кун анга масъул бўлиб бергунг жавоб.

Бор умидим тезда бўлғуси ҳуррият куни,
Эй Аваз, қолмас булут остида доим офтоб.

УЛАМОЛАРГА

Эйки сизлар, то таассуб² бирла даврон этдингиз,
Миллати мазлума аҳволин паришон этдингиз.

Бирингиз қози, бирингиз аъламу муфтий бўлиб,
Бу не ойин³ эрдиким, сизлар намоён этдингиз.

Бизни айлаб хору зору нотавон этмоқ учун,
Бермайин осор ҳурлик банди зиндон этдингиз...

Бу фалокатлар учун масъул бўлурсиз оқибат,
Зулму истибдод ила миллатни вайрон этдингиз.

Йўқса одаммиз, очиб мактаб, илм билдирсангиз,
Беҳабар илму ҳунардин бизни ҳайвон этдингиз.

Бизга бир тўғри, ҳақиқат йўлни кўрсатмайин,
Жоҳилият⁴ гафлат ичра банди зиндон этдингиз.

¹ «Лоюҳиббуз золимин» — золимларни севайди. ² Таассуб — диний хурофот, жоҳиллик. ³ Ойин — касб, одат. ⁴ Жоҳилият — жаҳолат.

Бир куни сўрғай Аваздек уйғониб аҳли замон,
Не учун миллатни сиз ер бирла яксон этдингиз?

ИЛМ-МАЪРИФАТ ҲАҚИДАГИ ШЕЪРЛАРИ

МАКТАБ

Очинглар, миллати вайронни обод этгуси мактаб,
Уқусин ёшларимиз, кўнглини шод этгуси мактаб.

Дилу жон бирла эл мактаб очарга ижтиҳод этсин,
Нединким бизни гам-қайғудин озод этгуси мактаб.

Кўнгулларнинг сурури, доғи кўзлар нуридур фарзанд,
Аларнинг умрини албатта обод этгуси мактаб.

Ота бирла онага фарз ўқитмоқ бизни мажбурий,
Ки бизни яхшилик қилмоқда муътод¹ этгуси мактаб.

Қаю миллатга биздек гар насими² инқироз³ етса,
Анга албатта мустаҳкамлик ижод этгуси мактаб.

Бу не навмидликлар, мактаб очсак, оқибат бизни
Аруси⁴ ком ила мақсадга домод⁵ этгуси мактаб.

Аваз, ҳимматни қил олий очарга эмди мактаб ким,
Балойи жаҳлу нодонликни барбод этгуси мактаб.

ТИЛ

Ҳар тилни билув эмди бани⁶ одама жондур,
Тил воситаи робитаи оламиёндур⁷.

Ғайри тилини⁸ саъй⁹ қилинг билгали, ёшлар,
Ким илму ҳунарлар ривожин андин аёндур.

Лозим сиза ҳар тилни билу она тилидек,
Билмакка ани ғайрат этинг, фойдали кондур.

Илму фан уйига юборинглар болангизни,
Онда ўқуганлар бори яктойи жаҳондур¹⁰.

Зор ўлмасун онлар доғи¹¹ тил билмай Аваздек,
Тил билмаганидин анинг бағри тўла қондур.

¹ *Муътод* — одат, одатланилган. ² *Насими* — шабада, шамол. ³ *Инқироз* — битиш, тугалиш. ⁴ *Арус* — келин, келинчак. ⁵ *Домод* — куёв. ⁶ *Бани одам* — одам жинси, одам болалари. ⁷ *Робитаи оламиён* — олам воситаси. ⁸ *Ғайри тил* — чет тил. ⁹ *Саъй* — ҳаракат. ¹⁰ *Яктойи жаҳон* — кўзга кўринарли, шухратли. ¹¹ *Доғи* — яна.

Завқий

(1853—1921)

ШЕЪРЛАРИДАН НАМУНАЛАР

АЖАБ ЭРМАС

(Мухаммас)

Бу кунлар бошимизда бир саҳоб¹ ўлса ажаб эрмас,
Мунаввар зимнида² бир офтоб ўлса ажаб эрмас,
Бу давлат сув юзинда бир ҳубоб³ ўлса ажаб эрмас,
Қўринса сурату асли ниқоб ўлса ажаб эрмас,
Очилса пардалар юздин ҳижоб⁴ ўлса ажаб эрмас.

Насими⁵ жонфизо⁶ бемор танга, эй сабо, еткур,
Ҳазон пажмурда⁷ бўлганларга сан обу ҳаво еткур.
Қўй энди биз билан бегонани, бир ошно еткур,
Гадомиз, бошлар узра соялар солсун ҳумо⁸ еткур,
Муқаррардур, замона инқилоб ўлса ажаб эрмас.

Шиори шаръ бирлан зийнат афзо ўлса Фарғона⁹,
Тонг эрмасдурки шаҳри жаннат асо ўлса Фарғона,
Ҳавоси руҳпарвар ҳам дилоро ўлса Фарғона,
Жаҳон аҳлига гўё дафъи савдо ўлса Фарғона,
Бўлиб тупроғи анбар, сув гулоб ўлса ажаб эрмас.

Ўтиб бир қарн¹⁰, ақроним¹¹, жаҳон обод кўргайсиз,
Жаҳон аҳлини золим ҳаддидин озод кўргайсиз,
Гирифтори алам эрмас, ҳамани шод кўргайсиз,
Бугунги ўтгану кетган кўнгулда ёд кўргайсиз,
Қариган чоғда Завқий бир шабоб¹² ўлса ажаб эрмас.

¹ Саҳоб — булут. ² Зимн — мазмун, ички томон. ³ Ҳубоб — пуфак, кўпик.
⁴ Ҳижоб — чиммат. ⁵ Насим — шабада. ⁶ Жонфизо — жонни асровчи. ⁷ Пажмурда — палаги сўлган. ⁸ Ҳумо — афсонавий қуш. ⁹ Мисрнинг мазмуни: ша-рият шиори билан Фарғонанинг гўзаллиги ошса (Завқий дин ва ша-риятни инкор қилмаган). ¹⁰ Қарн — аср, вақт. ¹¹ Ақрон — тенгқурлар. ¹² Ша-боб — бу ерда ёш маъносида.

АҲЛИ РАСТА ҲАЖВИ

Арзим буки, Қори сумалакка,
Еткурса бошини ҳам фалакка,
Гаҳ-гаҳ назора айласин ул,
Ибрат кўзи бирла бу самакка¹.
«Сангёда»² носдонни мақтаб,
Сўз нақдини урмасин маҳакка.
Улфатлари шамгарми аҳмоқ,
Шам қайчини боғласин этакка.
Саллоҳбача — отлари Жалилбой,
Тўрт тепкини едилар хўракка.
Шокир қора тарзи одам эрмиш,
Минг ланнат ўшал қора эшакка.
Кўп ҳаддин ошмасин Назирбек,
Ўхшайди ул ошқовоқ ҳамакка.
Пул келмаса банкадин бойвачча,
Карнай чаладур бўлар-бўлмакка...
«Кофирча» деган бир Аҳмаджон бор,
Кўп шугли баланд ҳанграмакка.
Аъламни(нг) ўғиллари Олимжон,
Ҳайф тўну салла гунгалакка.
Бир зарра риоя қил тўрамни,
Қўш рамз сухан билан кўмакка.
Сил афт ориққина Муҳиддин
Аҳволи аён бўлур кузакка.
Фозилхўжа деган оқфуруш бор,
Даф ҳар мараз ила зиндалакка.
Олиб борур ўлди Қосим охунд
Бизни Қоракўлга, ҳандалакка.
Усмончанинг соати ярашмиш,
Ришхўр³ алишурми мўйчинакка.
Мавлон эшигида ота Фозил
Ўхшайди барақ десам кўпакка.
Кир кўйлак бўлибдилар Умаржон,
Сотмоқ учун энди жўн жиякка.
Чинни била чой сотур Жалолхон,
Жонони қўшилтурар хашакка.
Мирҳамзабой ўғли Кичкинажон
Нисфи газ эмас, келур сеякка⁴.
Иқонбача бирла Булбул ўғли,
Ўхшайди ҳар иккиси пуфакка.

¹ Самак — ер ости демоқчи. ² Сангёда — қимматбаҳо тошдан қилинган носдон. ³ Ришхўр — соқолини чайнаб юрувчи (соқолхўр). ⁴ Нисфи газ эмас, келур сеякка — бўйи ярим газ келмайдиган, унинг учдан бирича келадиган одам.

Ул ҳожи Ҳасан деган закий таб,
 Йўқ тоқатим анга сўз демакка.
 Нусрат билан ошнолигим бор,
 Тентаккина, шатрама-шатакка.
 Сўфини(нг) боласи Абдуқодир
 Каттиқлиги ўхшамаш данакка.
 «Ҳожи касал» ўғли бодрафтор¹,
 Доғулики, панд берув Камакка².
 Қосим Шамол андаки енгилроқ,
 Ўхшаб учар худди бодпаракка³...
 Йўлдошни демаш Хитой табиби,
 «Бод бор мухолифи юракка»⁴.
 Эллиқбоши ўғли макиёнвор⁵,
 Устоз бўлибди куркунакка.
 Қорибача синчалакка ўхшар,
 Фарзинбача мисли войвоёкка...
 «Қози қизига» дуолар айтинг,
 Ул насли башар эмас малакка.
 Фарзин бисоги лола руҳлар
 Оламни мусаххар этди якка.
 Э Хўжа Жаҳон, кўп аччиғим тез
 Ҳам етди пичоқ бориб суякка...
 Қирқ олти кишини фасона қилдим⁶,
 Ким чиқса ўқийди Мўймаракка.
 Таъбингни аробасини тўхтат,
 Шотисини боғла ғилдиракка.
 Завқий осилурға ҳимматидин,
 Дор боғлади бир баланд теракка.

¹ *Бодрафтор* — шамол каби тез юрвчи. ² Мисранинг мазмуни: у шунчалик доғули — айёрки, Камакка ҳам панд беради, Камак — афсонавий айёрнинг номи. ³ *Бодпарак* — варрак. ⁴ Бод касали юракка зарардур. ⁵ *Макиёнвор* — макиёнга ўхшаш. ⁶ Рафта аҳдларидан қирқ олти кишининг ҳажв қилинганлигига ишора этилади.

ХІХ АСРДА ВА ХХ АСР БОШЛАРИДА ҚАРДОШ ХАЛҚЛАР АДАБИЁТИ

**Александр
Сергеевич
Пушкин**

(1799—1837)

ЭРКИНЛИК¹

ОДА

(1817)

Қоч, йўқол, кўринма — чекил кўзлардан,
Цитеранинг ожиз, эй маликаси!
Мағрур эрк куйчиси, қани, қайдасан,
Қайдасан, шоҳларнинг зўр таҳликаси?

¹ «Эркинлик» шеърини Пушкин 1817—1819 йиллар орасида ёзган. Бу шеър XVIII асрда ўтган рус революцион шоири А. Н. Радищевнинг (1749—1802) машҳур «Эркинлик» одасига назирадир. Радищевнинг «Эркинлик» шеъри «Петербургдан Москвага саёҳат» номли асарига кирган ва жазоланишнинг сабабларидан бири бўлган эди. (Радищев ўлим жазосига ҳукм этилиб, сўнг бу жазо Сибирга сургун қилиш билан алмаштирилган эди.)

Тадқиқотчиларнинг фикрича, Пушкиннинг бу шеърда подшо Александрнинг ўз отаси Павелнинг ўлдирилишида бевосита иштироки борлигига киноя, ишора бордирки, бу — 1820 йилда Пушкиннинг жанубга сургун қилинишининг асосий сабабларидан бири бўлган.

Пушкин ҳаёт чоғида бу шеър кўчирилиб, қўлма-қўл ўтиб тарқалган эди, фақат 1905 йилдагина «Эркинлик» шеъри тўла нашр этилди.

Кел, гултожим узиб ташла бир ёнга!
Инжиқ рубобимни парчала-синдир...
Эркин улуғлайин бутун жаҳонга,
Тахту тож қусурин топтайин бир-бир.

Шонли кулфат, офат аро сен ўзинг
Дадил қасидалар илҳомин берган —
Уша олижаноб, улуғ инсоннинг!
Атоқли изларин очгил менга сан!
Ҳавойи қисматнинг арзандалари,
Жаҳон золимлари! Титранг бу замон!
Сиз-чи, эй уларнинг хор бандалари,
Мардона-мардона бошланг қўзғолон!

Қай томонга назар ташламай, эвоҳ,
Темир кишанлару зулм қамчилари;
Қонунлар хатарли, қонунлар расво,
Эркисизликнинг ночор ёш томчилари;
Ҳар ёнда ҳақсизлик, зўрлик ҳукмрон,
Уюган хурофот — қуюқ мавҳумот,
Қулликнинг даҳоси қўрқинч ўлтирган,
Шонларни бўгади шум ҳирси, ҳайҳот!

Эзгу озодлик-ла қонун дўстлашса,
Айрилмас бир тусда жинслашса магар:
Содиқ қўллар қонун тигин ушласа,
Ҳаммани қўриси хайрлик сипар;
Бош устида адл қиличи ниҳоят —
Танламасдан келиб тушса аёвсиз —
Юқоридан барбод этилса бутун жиноят,
Қиличнинг дамидан ўтса тўхтовсиз.

На очкўз нокаслик ва на қўрқув-ла
Сотилиб кетмаса қонун беомон —
Подшоҳ бошига хавф солмас шунда
Халқларнинг уволи фақат шу замон.
Ҳукмдорлар! Сизга тож-тахт берган
Қонундир! Нанки берсин табиат.
Сиз халқдан юқори турасиз, аммо
Мангу қонун сиздан юксакдир, албат!

Халқ ўзи ёки шоҳ қонун қўлида
Билганин қилолса, бу халқнинг шўри,
Беҳабар мудраган қабилаларга
Алам! Ушаларга тушади зўри.

¹ Улуғ инсон — шоир бу ерда француз революцияси томонига ўтган француз қасидачиси Экушар-Лебрени (1729—1807) кўзда тутадн.

Сени гувоҳликка чақирдим бу кун,
Нуқсонлар ўтида куйган подшоҳ¹.
Яқиндаги бўронда боболар учун
Шоҳона калласин қўйган подшоҳ.

Людовик ўлимга чиқиб боради,
Буни кузатади жим зурриёти,
Тождан ажралган шоҳона бошин
Қонли, шум кундага муте уради.
Қонун жим туради — халқ туради жим,
Жиноят болтаси тушади оғир...
Ҳам ёвуз, қирмизи, ясоғлик кийим
Кишанбанд галларда ётади ахир.

Эй ёвуз ҳукмрон, бадкирдор, золим!
Нафратларим сенга, тожу тахтингга,
Сенга ва наслинга келаркан ўлим,
Қаттиқ севинч бўлиб кўринар менга.
Сенинг пешанангда, эй зулм шоҳи!
Халқлар ўқир аниқ — лаънат тамғаси.
Сен жаҳон даҳшати, сен олам доғи,
Сен ерда тангрига халқлар таънаси!

Қоронғу ва ғамгин Невага боқиб,
Ярим тун юлдузи жилва қилганда,
Қайғусиз, ташвишсиз калласи оғиб,
Сокин уйқу малол келганда,
Уйга толган шоир югуртади кўз:
Туман орасида, мудҳиш уйқуда —
Хилватда золимнинг ҳайкали ёлғиз²,
Унутилган сарой — турар қаршида.
Ҳам эшитар қўрқинч Клио³ товушин —
Шу қўрқинчли девор, сарой ортида.
Ҳам Калигуланинг⁴ сўнг тин олишин
Яққол кўради у кўзи олдида...
У кўради уқалар ҳам юлдузларда
Шароб, аччиқ газаб — кин ила сархуш,

¹ Шоир бу ерда 1793 йилда француз революцияси вақтида жазоланган француз қорони Людовик XVI ни кўзда тутган.

² Шоир бу ерда Михайловский саройини айтмоқчи; 1801 йил 11 март кечаси, оқсуяк фитначилар тўдаси Павел I ни шу ерда ўлдирганлар. Пушкин замондошларининг айтишларича, Пушкин «Эркилик» қасидасини ўз дўстлари — оға-ини Тургеневлар уйида ёзган. Бу уй деразасидан Михайловский саройи яққол кўриниб турар экан.

³ Клио — тарих париси (юнон афсонаси).

⁴ Калигула — энг золим ва қонхўр Рим жаҳонгирларидан бири; у ҳам Павелдай, 4 йилгина шоҳлик қилиб, ўз яқинлари томонидан саройида ўлдирилган.

Яширин қотиллар борар, юзларда —
Густоҳлик, юракда ваҳима — қўрқиш.

Турар сотқин посбон сассиз-садосиз,
Аста туширилган осма кўприк ҳам,
Дарвозалар очиқ кимсасиз тунда,
Елланган хиёнат қўлида шу дам.
О, номус! О, бизнинг кунлар даҳшати!
Янчарлар¹ босиб кирди йиртқичга ўхшаб.
Шарафсиз зарбалар бир-бир тушади...
Ҳам тождор ёвуз маҳв ўлди қақшаб.

Сизга ибрат бўлсин, эй шоҳлар, бу кун:
На инъом, мукофот, на оғир жазо —
На хилват зиндонлар, нада саждагоҳ
Бўлар сизга содиқ қалқон, ё паноҳ.
Шоҳлар, бошлаб ўзингиз бош эгингиз
Мустаҳкам қонуннинг остонасига,
Халқнинг эрки, тинчи шудир, билингиз,
Шудир тахтнинг қўриқчиси мангуга!

¹ Янчарлар — (асли «янги черик», «янги аскарлар») XVIII асрда Туркияда имтиёзли ҳарбийлар.

**Николай
Алексеевич
Некрасов**

(1821—1878)

РУСИЯДА КИМ ЯХШИ ЯШАЙДИ

(П а р ч а)

ПРОЛОГ

Қайси йилда — чама қил,
Қайси элда — ўйлаб боқ,
Қатта карвон йўлида
Дуч келди етти деҳқон:
Бурундиқли аймағи¹,
Шўрпешона тумани,
Бўш-тақир волостида
Ёнма-ён қишлоқлардан —
Ямоқзор, Жулдурравот,
Яланғоч, Ушуктепа²,
Куйганкент, Ютоқсарой
Ҳамда Қаҳатқўрғондан —

Етти муваққат қарздор³
Дуч келди-ю довлашди:
Русияда ким хушбахт,
Дориламон яшайди?
Роман деди: помешчик,
Демьян деди: амалдор,
Лука деди: йўғе, поп!
Қорни катта савдогар!—
Дедилар ака-ука
Иван билан Митродор.
Кекса Пахом чираниб,
Ердан кўз олмай деди:

¹ Россияда Бурундиқли деган вилоят, ёки Шўрпешана деган туман, ё бўлмаса Ямоқзор, Қаҳатқўрғон деган қишлоқлар бўлган эмас, албатта. Улуғ шоир Некрасов чор Россиясидаги крепостной деҳқонларнинг оч, гадо, юпун, эрксиз ҳаётини тасвирлаш ниятида шартли номлар ўйлаб топган. Масалан: Заплатов, Диравин, Разутов, Знобишин... Кўриниб турибдики, ямоқ, йиртиқ, жулдуз, яланғ оёқ, юпун, совуқ урган маъносидаги сўзлардан қишлоқларнинг номини тўқигандир. Бу номларнинг ўзи ўша қишлоқларнинг ҳол-аҳволини ифода қилиб турибди. (Таржимон.) ² Ушук — совуқ олдиран. ³ Муваққат қарздор — 1861 йили «эрк» олган деҳқонлар 1863 йилгача аввалги хўжайинларига ишлаб беришлари мажбурий эди. 1863 йил эса ҳар бир «озод этилган» деҳқон олган ери учун ҳар йили помешчикка қанча пул тўлаши кераклигини белгиловчи қонда ишланиб чиқди. Бу солиқни тўлагандан сўнг, деҳқонлар «муваққат» қарздорликдан хусусий мулк эгаси бўлган деҳқонлар қаторига ўтади, деб ҳисоблашарди.

Олий мансаб, оқсуяк,
 Шоҳнинг иноқ вазири.
 Пров бўлса деди: чор...
 Деҳқон — ҳўкиздай қайсар,
 Бирон девона хаёл
 Бошга ўрнашдими, бас,
 Пона қоқсанг ҳам чиқмас!
 Худди ўшандоқ бўлди:
 Ҳар ким ўзиникин дер,
 Ўз сўзини маъқуллар!
 Шундоқ ғалати довки,
 Уткинчилар ўйларди:
 Ёмби топғандир улар,
 Шуни ўзаро бўлар,
 Оббо азаматларей...
 Ҳар ким ўз юмушида
 Уйдан эрта чиққанди:
 Бири — темирчи томон,
 Бири — ўрта қишлоққа,
 Гўдакка ном қўйгани
 Попни тез чақирмоққа.
 Пахом Бозорликентга
 Асалин элтмакдайди.
 Иван билан Митродор
 Нўхта олиб, анчайин
 Асов отни туткали
 Уюрга кетмакдайди.
 Ҳар бирин ўз йўлига
 Тушмак пайти ўтса ҳам —
 Ҳамон кетишар қатор!
 Гала бўри қувгандай,
 Йўл олис кетган сари
 Йўл босишар қисталанг.
 Кетмакда — сўкишмакда!
 Бақришар — ақл кирмас!
 Вақт эса кутиб турмас!

Олтин қуёш ботганин,
 Оқшом қулоч отганин,
 Дов қизиб, пайқашган йўқ.
 Балки шундоқ тун бўйи
 Билмасди ўзлари ҳам,
 Кетиша берар эди;
 Дуч келди Дурандиха.
 Хунук ва қинғир аёл:
 «Яхшилар, қора тунда
 Қаёққа бормоқчисиз?», —
 Деди-ю қотиб кулди
 Ҳам ахтасин қамчилаб,
 Жўнаб қолди алвасти...
 — Дарвоқе, хўш, қаёққа?
 Бир-бирига кўз солди.
 ... Деҳқонлар белбоғ ечиб,
 Дастурхон атрофида
 Давра қурдилар дарров,
 Бошланди катта гурунг!
 Суюнгандан ўпишар,
 Аҳду паймон қилишар.
 Бундан буён ноўрин
 Ёқалашмаслик учун;
 Довни эса ўйлашиб,
 Ақл ва инсоф билан
 Тўғри ҳал қилмоқ учун, —
 Довни ҳал этмагунча, —
 Рост жавоб топмагунча,
 Уй-уйига қайтиш йўқ,
 Хотинларни кўриш йўқ,
 Гўдакларни ўпиш йўқ,
 Чолларни соғиниш йўқ,
 Токи чинакам, тўлиқ
 Ва аён билмагунча:
 Русияда ким хушбахт,
 Дориламон яшайди?

БИРИНЧИ БУЛИМ

V 606

ПОМЕШЧИК

Қўшни бой, катта мулкдор
 Оболта-Оболдуев¹
 Гаврило Афанасьич
 Келарди тройкада.

Юзи қизил мағиздек,
 Савлатли, пастбўй, йўғон,
 Мўйловлари узун, оқ,
 Ўзи олтиниш ёшда-ю,

¹ Аслида *Оболта-Оболдуев* — жинни, тентак, аблаҳ, анқов маъноларини англатадиган сўзлардан ясалган.

Қилиқлари йигитдек,
 Уқали калта камзул¹,
 Кенг чолвор кийганди у.
 Гаврило Афанасьич —
 Тройкаси олдиди
 Етти бўйдор мужикни
 Кўриб, кўрқди шекилли,
 Ҳзи каби ғўлабир
 Олтиотар тўшпончасин
 Уқталди сайёҳларга:
 Жойингдан жила кўрма!
 Ғрилар! Талончилар!
 Шартта отиб гашлайман!
 Деҳқонлар кулишдилар:
 «Биз ғрилар эмасмиз,
 Қаранг — на болтамиз бор,
 На паншаха, на пичоқ!»
 «Кимсиз, не керак сизга?»
 «Бизда улкан ташвиш бор,
 Шундоқ катта ташвишки,
 Уйнимизга киргизмас,
 Ишга ҳам қўл ургизмас,
 Хатто овқат егизмас.
 Қишлоқча тилимизга
 Кулмай ва найранг қилмай,
 Инсофли ва маънили,
 Тўғри жавоб айтишга
 Сен бизга чин ваъда бер,
 Шунда ташвишимизни
 Айтамиз сенга тугал...»
 «Ҳа, хўп! Дворянга хос
 Чин сўз бераман сизга!»
 Йўқ, сен дворянчамас,
 Христианга хос сўз бер!
 Дворянга хос сўзда
 Тепки бор, ҳақорат бор,
 Оғаяга мушт уриш бор,
 Бундақаси кетмайди!
 Тўғри келмайди бизга!»
 «Эҳе, бу янгилик-ку!
 Ҳай, сиз айтганча бўлсин!
 Қани, айтинг, нима гап?...»
 «Бекит қуролни! Тингла!
 Шундай! Биз талончимас,

Йўқ, ювош деҳқонлармиз,
 Муваққат қарздорлардан,
 Бурундикли аймоғи,
 Бўш-тақир волостида —
 Енма-ён қишлоқлардан:
 Ямоқзор, Жулдурраот,
 Яланғоч, Ушуктепа,
 Куйганкент, Ютоқсарой
 Ҳамда Қаҳатқўрғондан...
 Кетардик, йўл-йўлакай
 Дуч келиб қолдик тўсат,
 Дуч келдигу довлашдик.
 Русияда ким хушбахт,
 Дориламон яшайди?
 Роман деди: помешчик,
 Демьян деди: амалдор,
 Лука деди: йўғе, поп!
 Қорни катта савдогар, —
 Дедилар оға-ини
 Иван билан Митродор.
 Пахом деди: шавкатли,
 Олий мансаб дворян.
 Шоҳнинг иноқ вазири.
 Пров бўлса деди: чор...
 Довлашсак ҳам нечоғлик,
 Келиша олмадик ҳеч!
 Довлашиб — тентаклашдик.
 Улгудай калтаклашдик.
 Калтаклашиб — ўйлашдик:
 Довни ҳал этмагунча,
 Асло тарқаб кетиш йўқ,
 Уй-уйига қайтиш йўқ,
 Хотинларни кўриш йўқ,
 Гўдакларни ўпиш йўқ,
 Чолларни соғиниш йўқ,
 Токи, чинакам — аён
 Ва тўлиқ билмагунча:
 Русияда ким хушбахт,
 Дориламон яшайди?

Худоликка ростин айт,
 Помешчик кўрган ҳаёт
 Ширинми? Ўзинг қалай,
 Тинч, хушбахт яшайсанми?

¹ Аслида *асенгерка* — ипак уқали камзул.

Кани, сўзла, бой ота!
Гаврило Афанасьич
Ирғиб ерга тушди-ю,
Ендашди деҳқонларга:
Табибдай, ҳар бирининг
Томирин ушлаб кўрди,
Сўнг боқди юзларига,
Биқинини чангаллаб,
Думалаб кулди роса...
Ҳа-ҳа! Ҳа-ҳа! Ҳа-ҳа! Ҳа
Жаранглаган қаҳқаҳа
Тоза тонг ҳавосида
Тарқалди олис-олис...

Роса кулгандан кейин
Ачиниbroқ деди у:
«Қалпоғингизни кийиб,
Утиринг-чи, жаноблар!»

«Биз унчалик жанобмас,
Сиз тақсир қаршисида
Тик турамыз...»—

«Йўғе, йўқ!
Утиринг, граждандлар!»
Деҳқонлар унашмас ҳеч,
Ноилож бўлиб охир,
Утирдилар дўнгроққа.

«Енингизда ўтирсам,
Ижозат берасизми?
Эй, Прошка! Жиндак май,
Болиш ва гилам келтир!»
У гиламга ёнбошлаб,
Шаробдан ичиб озроқ,
Сўзни бошлади шундоқ:
«Мен сизга чин сўз бердим,
Виждон-ла жавоб қилгум,
Бу иш — енгил иш эмас!
Ҳурматли кишиларсиз,
Лекин ўқимагансиз,
Қандай гаплашсам экан?
Аввал тушунишингиз
Жуда зарур эдики:
Помешчик ё дворян
Деган сўз ўзи нима...
Сиз, барака топқурлар,

Сиз шажара дарахтин —
Эшитган, бидганмисиз?»
«Бизда ўрмонлар сероб,
Кўрганмиз ҳар хил дарахт!»
Деб жавоб берди улар.
«Ол, ҳа! Гапни қаранг-а!
Айтиб берай аниқроқ:
Мен машҳур насабданман,
Катта бобом Оболдуй,
Икки ярим аср олдин
Қадим рус ёрлиғида
Илк бор эсга олинган
Ёрлиқда ёзилганки:
«Татар Оболта-Оболдуев
Уғлига яхши мовут
Берилди икки сўмдан;
Чунки шоҳ туғилган кун!
Бўрилар, тулқилар-ла
Маликанинг кўнглини
Очди у, иннайкейин,—
Узининг айиғини
Еввойи айиқ билан
Уриштирди тоза ҳам!»
Уқдингизми, азизлар?»
«Уқдик, ҳа! Ҳозирда ҳам
Айиқ судровчи саёқ,
Муттаҳамлар аз эмас...»
Ҳадеб ўз сўзингизин
Айтасиз-а, азизлар!
Бас! Яхшиси, эшитинг,
Мен нима демоқчиман:
Уша ҳайвонлар билан
Маликани юпатган
Оболта-Оболдуев
Икки юз йилдан кўдроқ —
Наслимизга бўлди бош,
Буни мен айтдим боя.
Она томондан — бобом
Ундан ҳам қадимийроқ:
«Шчепкин деган князь,
Васька Гусев иккови
(Ёрлиқда шундай ёзган.)
Москвага ўт қўймоқ,
Хазинани таламоқ
Бўлганди, ҳукм этилди

¹ Туғилган кун байрами.

Иккови ҳам ўлимга.
Бу бўлган, азизларим,
Уч юз йилдан бурунроқ.
Мана қайдан келмоқда
У дворян дарахти.
Кўрдингизми, дўстларим!»
«Сен шу дарахтда битган,
Чунончи, олмасан-да?»
Дедилар етти деҳқон.
«Олма десанг, олма-да!..
Розиман! Ахир гапга —
Тушундингиз, хўп яхши,
Ўзингиз биласизки,
У дворян дарахти
Қанча қадимий бўлса,
Шунча номдорроқ, азиз,
Ҳам ҳурмати баландроқ...
Шундаймасми, яхшилар?»

«Шундай! — деди сайёҳ-
лар:—

Оқ суяк, қора суяк,
Қараганда — фарқи бор,
Ҳурмати ҳам ҳар хил-да!»
Ҳа, энди тушунибсиз!
Шундай, дўстлар, яшардик,
Жуда соз, беғам, яхши,
Ҳурмат ҳам ўз жойида.
Русларнинг ўзи эмас,
Ҳатто рус табиати —
Бизларга қарам эди.
У чоғ кўкда қуёшдай
Теваракда ёлғизсан,
Қишлоқларинг тинч, довсиз.
Ўрмонларинг зич, қалин,
Теварак — сенинг даланг.
Қишлоқдан ўтар бўлсанг,
Деҳқонлар оёғингга
Йиқилар, бош уришар!
Ўрмону боғдан ўтсанг,
Ўрмонда салом берар —
Юз яшар чинорлар ҳам!
Экинзорлардан ўтсанг,
Кўз етмас олтин бошоқ
Хўжайин оёғига
Ястанар, шувиллашар,
Кўзга кўринар на хуш!

Сойда ўйноқлар балиқ.
«Семир! Семир! Вақт келар!»
Ўтлоқда сакрар қуён:
«Ўйнаб ол кузга қадар!»
Ҳаммаси тўра учун,
Кўнглига қувонч тўкар.
Ҳатто ҳар кўкат ноз-ла
Пичирлар: «Мен сеники!»

...Боярлар замонига,
Қадим рус тартибига —
Тўғри учарди хаёл!
Не қилсам ғинг демаслар,
Хоҳласам — кечираман,
Хоҳлаганимга — жазо!
Менинг хоҳишим — қонун!
Менинг полициям — мушт!
Тепким — чоқин чоқади.
Зарбим қоқиб ташлар тиш,
Муштим — бўйин қайрар!..
Тўсат узилган тордай,
Тўхтар помешчик сўзи,
Хўмрай ерга қараб.
Бақирар: эй Проша!
Бир қултум ютиб олиб,
Таптидан тушиб деди:
«Ўзингиз ҳам биласиз.
Қаттиққўллик ҳам керак!
Мен севиб — жазолардим.
Узилди катта занжир —
Ҳозир калтаклаш қайда,
Ҳозир тепкилаш қайда...
Отадек бош силаш ҳам,
Меҳр ҳам қолгани йўқ».
«Ҳа, мулкдорлар ҳаёти —
Ҳасад қилгулик эди,
Улиш ҳам керак эмас!»
«Ўтди! Кетди у замон!..
Ия! Бу жаноза-ку!..»

Сайёҳлар солди қулоқ,
Кузмино қишлоғидан,
Юракни эзиб-эзиб,
Эрталабки ҳавода
Янграрди мунгли овоз:
«Деҳқон ўлганга ўхшар,
Худойим раҳмат қилсин!»

Деди етгала сайёҳ
Ҳам чўқинди барчаси...
Гаврило Афанасьич
Қалпоғини олди-ю,
Художўй одам каби
Чўқинди у ҳам дарров:
«Деҳқон учун эмас бу!
Мулкдорлик ҳаётига
Фотиҳа ўқишмоқда,
Қўнғироқ чалишмоқда!..
Эй кенг ва тўкин ҳаёт!
Кечир — алвидо мангу!
Мулкдорлар Русияси,
Сен ҳам кечир, алвидо!..
...Додлашар: «Бас, тўралик!
Етар бойлик, катталик!
Кўзинг оч, ғофил мулкдор!
Кўзғал! Уқи, меҳнат қил!..»

Меҳнат қил эмиш! Кимга —
Шундай ваъзу насиҳат
Ўқитмоқчи бўласиз...
Мен чориқли деҳқонмас,
Худого шукрки, мен
Русия дворяни!
Русия — немис юртимас.
Бизда одоб, назокат
Ҳам ғурур туйғуси бор!
Олижаноб табақа —
Бизда меҳнат ўрганмас,
Бизда жўн амалдор ҳам
Уйин ўзи супурмас,
Учоғин ёқмас ўзи...
Сизга мақтанмай айтсам,
Мана қирқ йил чамаси,
Ҳеч қаёнга бормайин,

Қишлоқда кун кўраман,
Ҳолбуки, арпа ёки —
Жавдари бошоғими,
Ҳануз қилолмайман фарқ,
Тағин: Меҳнат қил! — эмиш,
Агар ҳақиқатан ҳам
Ўз бурчимизни сохта,
Елгон тушунган бўлсак,
Ҳам бизнинг қимматимиз, —
Ов билан, базмлар билан,
Дабдаба, зийнат билан,
Ўз қадим номимизни,
Дворянлик обрўсин
Қўллашда эмас бўлса,
Ўзга меҳнати билан
Яшашда эмас бўлса,
Илгарироқ айтмоқлик
Даркор эди-да, ахир...
Мен нимага ўқидим?
Не кўрдим теваракда?..
Тангрининг осмонига
Тўлдирдим қора тутун,
Подшо либосин кийдим.
Халқ хазинасин сочдим,
Ҳам ўлгунча шу йўсин
Яшагум деб ўйладим.
Тўсат... Ё парвардигор!»
Мулкдор ўксиб йиғлади.

Қўнғилчан деҳқонлар ҳам
Сал қолдики — йиғласа,
Ўзларича ўйлашар:
«Ўзилди катта занжир
Ҳам келиб тегди роса:
Бир учи зодагонга,
Ўзга учи деҳқонга!..»

**Мирзо
Фатали
Охундов**

(1812—1878)

(ОЗАРБАЙЖОН ЕЗУВЧИСИ)

А. С. ПУШКИННИНГ УЛИМИ ҲАҚИДА

Шарқ поэмаси

Қоронғи тун, кўзларимга уйқу бермайин,
Деяр эдим: «Сир гавҳарин кони, эй кўнгил,
Нима бўлди, гулшанингнинг булбули ғамгин?
Нима бўлди, сўз тўтинг лол, нутқсиз, малъул?..
Назнинг йўли боғланибди, нимадир сири?
Нима бўлди, хаёл отинг қолди бемадор?
Баҳор келди, боқ табиат қизин ҳар бири
Уз жамолин бир безак-ла этибди изҳор...
Бинафшалар безак бўлган ҳар бир қирғоққа.
Гулзорларда олов каби ёнади гуллар.
Чўл келини безанибди, унга сочмоққа —
Боғнинг бахмал этагида гунча инжулар.
Гунчалар тож бошларида дарахтлар шохин,
У виқор-ла турар; сусан ва нилуфарлар
Амалдорлар каби, тўла шабнам шаробин
Лолаларнинг қадаҳида такрор ичишар...
Ёсумонлар гулзор саҳнин безабди шундай:
Қамашиқдан боқа олмас хумор кўз нарғиз.
Кезувчига «Хуш келдингиз, меҳмон!» дегандай,
Чимдимиди гул япроғин тутар булбул, маст...
Гулшанларга сув сепмоққа булутлар шошар,
Тонг насими ҳар томонга пурқар гулобин.

Сахар файзи нашъасидан қушлар нағмагар:
Эй табнат гўзали, йирт чангал ниқобин.
Жонли зотнинг ҳар бири ҳам не ҳунари бор,
Бу бозорда ўз матоин қилмиш намоён.
Бири ҳусни, ишваси-ла бўлар жилвадор,
Бири эса: ўз ишқидан чекади фиғон...
Ҳамма шодлик ва завқ билан яшайди буткул,
Бу фаслда: ғам-ғуссадан осуда ва тинч,
Сенки, фарах ва шодликдан маҳрум, эй кўнгил,
Ёки сукут уйқусидан уйғонмайсан ҳеч?..
Мафтун этмас сени ҳавас, на бирор дилбар?
На шуҳратга, на шеърга — сенда қизиқмоқ.
Йўқса, фикринг денгизидан тизиб инжулар,
Безардинг-ку маъно қизин сен ҳам гўзалроқ.
Нимадандир тутқунлигинг, қайғунг сабаби?
Англамадим, малъуллигинг, айтгин, қаердан?
Нима бўлди, мотамзада дийдалар каби
Ёш тўқасан, оқ тортасан, тушкун, ғамгинсан?..
Кўнгил деди: «Эй мунисим, менинг йўлдошим,
Бундан сўнгра ўз ҳолимга мени қўй мангу!
Оғир мотам қайғусидан солинди бошим,
Мафтун этмас: на ҳой-ҳавас, на кўзи жоду!
Гўзал баҳор насимининг ортидан ҳазин
Куз шамолин келишини билмасам эдим,
Бу курашда шуҳрат учун сўз суворисин
Шону шуҳрат қиличини тақиб безардим.
Аммо менинг замонимнинг бевафолиги,
Ғаддорлиги¹, оқибати — менга маълумдир!
Кенг далани кезиб-кезиб бир тариқ учун
Домга тушган қуш қандайин ақли бўлур?
Шону шуҳрат ва ҳунарнинг овозасини
Бу бесукут кўк гумбазда ноғорадай бил!
Чиқар бошдан бошқа орзу-ўй ҳавасини,
Бу кажрафтор фалак амри маълумдир буткул.
Бўлмаса сен; эй дунёдан беҳабар инсон,
О, Пушкиндан бирор хабар эшитмасмидинг?
Сўз мулкининг қўшинига эди қўмондон,
У шўрликнинг тақдиридан разм этмасмидинг?..
Унинг чуқур маъно тўла шеърларига
Ҳар тарафдан юксаларди таърифлар саси.
Ҳатто қоғоз оппоқ бетин қора қилишга
Шошиларди — қаламига майдон бўлгали...
Хиром этса товус каби унинг хаёли,
Сўздан минг хил ранг кўрсатиб товланар эди,
Ломоносов поэзия уйин безади,

¹ *Ғаддор* — алдамчи, хиёнатчи.

Бунда Пушкин хаёллари ўсди-яшади.
 Державин сўз ватанини фатҳ этган бўлса,
 Бу юртга ҳукм ва низомни Пушкин юритди.
 Карамзинки, илм майидан тўлатди коса,
 Бу қадаҳдан лим-лим майни Пушкин нўш этди,
 Унинг оқил, фозиллиги нурдай бемалол
 Хитойдан то Татаргача — дунёни тутди.
 Шарқликларга бахт кўрсатгич бўлгандай ҳилол,
 У Шимолнинг осмонида ёруғ юлдузди...
 Шундай қобил, ақли расо, доно бу ўғил
 Тўрт она ва етти отадан туғилмаганди.
 Таажжубки, мендан эшит, шу ота-она
 Шундай азиз фарзандига раҳм этмади.
 Унинг танин ўлим ўқига нишон эттилар,
 Минг таассуф, жон томирин жаллодлар кесди.
 Ва шуларнинг амри билан қора булутлар
 Ҳаёт боғин мевасини тўкди, йўқ этди.
 Ажал ели сўндирибди руҳ чирогини,
 Пок жисмининг шабистони бўлди зим-зиё.
 Кекса боғбон боғ саҳнидан қад ниҳолини
 Зулм-ситама болтаси-ла кесибди, эвоҳ!..
 Ақл тўла боши бўлди илонларга ем,
 Илон каби замонанинг қўллари билан
 Унинг таъбин булбулига нағма бахш этган —
 Қалб ғунчасин тупроғидан кўкарди тикан!
 Руҳин қуши учди тани — ошёнидан,
 Еш-қарини оғир ғамга айлади йўлдош,
 Қайғу ичра янграар садо Русь тупроғидан:
 «Жинояткор, қотил қўллар ўлдирди рўйирист!..»
 Бу жодугар, эски тақдир найрангларидан
 Қутқазмади, тилсиминг ҳам бермади бардош,
 Узоқ кетдинг ердаги ёр ва дўстларингдан,
 Кўкда бўлсин ҳақ раҳмати сен билан йўлдош.
 Боқчасарой мулкидаги икки гулингнинг
 Атрин сепар қабринг узра насими баҳор.
 Мўйсафид Кавказ ҳам шеъринг-чун сенинг
 Сабухийнинг¹ шеъри билан сенга мотамдор.

¹ Сабухий — Охундовнинг тахаллуси.

Аҳмад Дониш

(1827/8—1897)

(ТОЖИК ЕЗУВЧИСИ)

ПЕТЕРБУРГ ШАЪНИГА

Уни ер дема, осмоннинг ўзи,
Ки ҳар бир қадамда ёруғ юлдузи.

Шу шаҳр ичра кўпдир ёруғ чехралар,
Ки кундуз кунӣ деб киши жазм этар.

Кеча ёғду қайнар тинмайин сира,
Бу ер олдида осмондир хира.

ЎТМИШ ШОИРДАН

Мақтамишсан қанча султонларни сен,
Айлабон устоз шайтонларни сен.
Эй қора юз, пирдир шайтон сенга,
Шоҳ меҳрин ўргатур шайтон сенга.
Шоҳни мақташ мансабинг, ортиқ эмас,
Тахту тожу, ҳаммаси ифлос ҳавас.
Бошига зар тож кийибдир бахт деб,
Тошга минмиш ул отини тахт деб,
Тожу тахти гарчи зардир, тошдир,
Икки тош бағрида шоҳ оташ эрур,
Дарҳақиқат, ўт эрур у, шоҳ эмас,
Лек ҳар оташпараст огоҳ эмас.

Бердақ

(1827—1900)

(ҚОРАҚАЛПОҚ ШОИРИ)

БҮЛГАН ЭМАС

Дунё яралгандан бери
Подшоҳ одил бўлган эмас,
Шоирлар қалам олганда
Хатга тўғри солган эмас¹.

Инақу бекнинг боллари²,
Ҳар нега етди қўллари,
Очиқ, кенг эди йўллари,
Ҳеч вақт ҳориб-толган эмас.

Бўлмади қилган ниятим,
Хўр бўлди халқим, ҳимматим,
Йиғлай-йиғлай ўтдик етим,
Йиғламас вақт бўлган эмас...

Бизнинг халқнинг бийлари³,
Создир жаҳонда уйлари,
Доим тарала куйлари,
Тўғри жавоб айтган эмас.

Менинг бу айтган чин сўзим,
Сўзим эмас, менинг ўзим;
Юмилгунча икки кўзим,
Ҳеч вақт ёшсиз бўлган эмас.

Бировлар жуда зор бўлди,
Бировлар жуда хор бўлди,
Лочинга қурган тўр бўлди,
Тўрни ҳеч ким узган эмас.

Қарағай эмас, сўкит⁴ бўлдим,
Қари эмас, йигит бўлдим.
Тоғдан учган бургут бўлдим,
Қўнар ерим бўлган эмас.

Гул бўлдим, яйрамадим,
Оқил бўлиб ўйламадим,
Булбул бўлиб сайрамадим,
Ҳодиса кам бўлган эмас.

Қурғоқ кунда ёғин бўлдим,
Бўрон бўлдим, чоқин бўлдим,
Палак ёзган қовун бўлдим,
Беташвиш кун бўлган эмас.

Золимларнинг жабри ўтди,
Йиғлай-йиғлай эсим кетди,
Нега мунча шўрлик этди,
Еруғ куним бўлган эмас.

¹ Бу сатрда шоир Бердақ ўзидан аввалги кўп шоирларнинг подшоҳларга қасида ёзиш билан овора бўлганликларига ишора қилади. ² Болалар маъносига. ³ Бий — бек. ⁴ Сўкит — мевали дарахт.

Қанчалар оч, қанчалар тўқ,
Тўқ одамлар қайғуси йўқ,
Очларнинг ҳеч уйқуси йўқ,
Уни тўқлар билган эмас...

Қорақалпоқ — халқ бўлгандан,
Халқ атоғин олган кундан,
Ҳақ таоло йўл солгандан —
Бир тенгликни олган эмас.

Эшонларда мурувват йўқ,
Бой-бийларда адолат йўқ,
Фуқарода саодат йўқ,
Халқ ҳеч ўйнаб-кулган эмас.

Эй ёронлар, сиртим бутун,
Бағрим ёниб бўлди тутун,
Золим ошириб ўз ҳаддин,
Асло раҳм қилган эмас.

Бу дунё — дунё бўлмади,
Эркимизга ҳеч қўймади,

Душманнинг гули сўлмади,
Тилагим ҳеч бўлган эмас.

Бу дунёнинг дарди ёмон,
Қувон, бошинг қолса омон,
Тушди бошга охир замон,
Инон, дўстлар, ёлгон эмас.

Кундан-кунга бўлди баттар,
Ҳар ким ўз ғамини этар,
Қора туман қачон кетар?
Сўнган чироқ ёнган эмас.

Дунёга келдим, не кўрдим,
Қайғу-ҳасратларда юрдим,
Адо бўлмас дилда дардим,
Ҳеч ким назар солган эмас.

Бердимурод — менинг ўзим,
Кунхўжани кўрди кўзим,
Ҳожиниёздан¹ уққан сўзим,
Улар ҳам шод бўлган эмас.

СОЛИҚ

Бултургидан бу йил ёмон,
Қандай бўлди бу шум замон.
Камбағаллар қолмай омон,
Ун тилладан келди солиқ.

Бунни солди Нуримбет «жон»²,
Буйруқ берди оталик, хон,
Халқ бўлсин деб хонавайрон,
Ун тилладан келди солиқ.

Менга ҳеч гап, эшагим бор,
Сотиб берарман бир бозор,
Аттанг, шўрли оч Эрназар,
Унга қийин бўлди солиқ.

У фақирнинг нарсаси йўқ,
Кошки қорни бўлсайди тўқ
Ҳаттоки бир товуғи йўқ,
Довдиратди уни солиқ.

Уйда бор етим боллар,
Томоқ, нон деб зор йиғларлар,

Юрак-бағрини тигларлар,
Жуда қийин бўлди солиқ.

Анов ётган Палим лаққи³?
Халойикда борми ҳаққи?
Берар эдим унга заққи⁴,
Ҳол-дармонни қуртти⁵ солиқ.

Анов юргандир Элмурод,
Остида ёмон ола от,
Унга недир бу салтанат,
Киши хуни бўлди солиқ.

Ундиради оч халқдан,
Етимлар йиғлар хорликдан,
Бой омон қолди солиқдан,
Тухмат тўлов бўлди солиқ.

У ўтирган Қулимбет бой,
Тайёр олдида оппоқ мой,
Оч халқ юрар тополмай жой,
Тухмат бўлди ушбу солиқ.

¹ Ҳожиниёз — шоир. ² Ерли беклардан бири. ³ Эзувчи бойлардан бири.
⁴ Заққи — заҳар-заққум. ⁵ Қуртти — қуритди.

Анов мачит ёруғланган,
Меҳробида чироқ ёнган,
Қуръон очиб, халқни сўрган
Эшонларга йўқдир солиқ.

Оқ узикли улкан ўтов¹
Ўз олдига бўлиб атов,

Эрман охун турар анов,
Уларга ҳам йўқдир солиқ.

Анов юрган Пирим чўлоқ,
Ўлгундай мумсик ва ялоқ,
Солиқ йиғишга шай шу чоқ,
Бизлар учун қийин солиқ.

¹ Оқ наमतли катта ўтов (бойлар уйи маъносида).

Абай
(1845—1904)
(ҚОЗОҚ ЕЗУВЧИСИ)

УЛАНЛАРИДАН НАМУНАЛАР

* *
*

Қозоғим, шўрлик юртим, вайрон юртим!
Қоронғуда йўл топмай, ҳайрон юртим!
Ёмон билан яхшини фарқ қилолмай,
Оғзида ҳам қон, ҳам мой, сарсон юртим...

Бий бўлди қийқим бойлар бош-бошига,
Доғ солди, заҳар солди юрт ошига,
Қўрқаман ҳассаси йўқ кўр сингари,
Элим унар бузуқлар алдашига...

Ёз кетди, қишнинг боши, дала бежой,
Қора ел сўқиб турар бир-икки ой.
Қор тушгунча яйловни фойда кўриб,
Қишлоқдан ҳамон нари ўтирар бой.

Гадой шўрлик юради пода боқиб,
Ўтини йўқ исинса олов ёқиб.
Хотин урчуқ йигирар, юнг савалаб,
Чакман тўқир совуқда елка қоқиб.

Жулдур ўтов ичида музлар гўдак,
На қуюқ, на суюғи... бўзлар гўдак.
Чурук кигиз остида титрар бобо,
Тушида гўшт кўрганин сўзлар гўдак...

Қари қўй сўйди рабар бой бахиллиги,
Оч юрибди камбағал ақлиги,
Урушмайин ярим қоп қий берса ҳам,
Қўйчи бойнинг каттакон сахийлиги...

Бўронда ҳам тўнгимайди бой боласи,
Овлоқ жойи — қозоқнинг кенг даласи.
Қарол ўғли бош букар хизматида,
Писанд эмас кўз ёши — оқ-ноласи.

Соядай ҳам ўрни йўқ бой уйида,
Сарқитга ҳам илинмас шу кўйида,
Лекин узоқ кета олмас, чораси йўқ,
Ераббий, ҳар ким кулсин ўз тўйида!

Бой бўлса ўз ўғлидан кўнгли тўлиқ,
Ҳар дам мақтар: азамат, жуда бўлиқ...
Ошин эплаб нча олмас, ит боласи,
Қарол ўғли оч ётар, ранги сўлиқ...

Қаролига бермайди бой парча нон,
Хизматга ҳам хайри йўқ, ёвуз ҳайвон,
Меҳри йўқ, инсофи йўқ, имони йўқ,
Нега одам яратдинг, қодир мавлон!

Қароли оч ўлса не, бой ўзи тўқ.
Ҳақ танимас: бағрингга қадалсин ўқ!
Еш бола, кампир, чолни тентиратмай,
Ҳеч бўлмаса бир қиш боқ, инсофи йўқ!

1889

* *
*

Мен ўланни ёзмайман эрмак учун,
Ўтган-кетган гапларни термак учун.
Мен ўланни ёзаман тушунганга,
Авлодимга бир сабоқ бермак учун.

Сўзимни тентак уқмас, зийрак уқар,
Кўнглининг кўзи очиқ, сергак уқар.
Қийшиқ-қинғир йўллардан келма менга;
Тўғри кел, кўп сир очиб ташлай сенга.

Эҳтимол, биринчи гал уқмассан ҳам.
Ўлан алифбесидан бошлай сенга.
Айтиб қўяй, ёқмаса, шу замонқ айт;
Янги ўлан сўрамай, овулингга қайт.

Мен ўланда афсона куйламадим,
Олтиндан қўйма қизни ўйламадим,
Кексаларга ҳеч ўлим тиламадим,
Ешларга ёмон бўл, деб сўйламадим.
Жирканмайман, сўз аслин мендан сўра,
Сўзимнинг таги тийран, пайқаб қара.

Ўлан кўп, тузсиз ўлан, тегди жонга,
Елғон гап тўлиб кетди бу жаҳонга.
Оқинлар, ялинаман, ақлга кир,
Асл сўз сайлаб сўйла ёш инсонга.
Ўлан бор — ўланларнинг ўланидир.
Ўлан бор — бемаънидир, бемаънидир.

1889

* * *

Гўдак учун бешиги — каттакон олам,
Онасининг оқ кўкси — жонажон олам;
Кенг саҳро ҳам тор келар — улғайганида
Утовидай кўринар бепоён олам.

1880

Абдулла Тўқай

(1886—1913)

(ТАТАР ШОИРИ)

БИР ТАТАР ШОИРИНИНГ ДЕГАНИ

Мен куйлайман, турган ерим тор бўлса ҳам,
Қўрқмайман севган халқим татар бўлса ҳам.
Кўкрак кериб турадирман, менга миллат
Букун милтиқдан ўқлар отар бўлса ҳам.

Уннга, сўлга оғмай олға мен бораман,
Йўлда бир сад кўрсам тепиб ағдараман;
Қўлда қалам бўла туриб ёш шоирга,
Маълумдирки, қўрқиш билан ҳуркиш ҳаром.

Душманларнинг зўридан биз ҳеч қўрқмаймиз,
Ботирликда Али, Рустамларга тенгмиз.
Шоир умри қайғу-ҳасрат кўрса кўрар,—
Тўлқинланмай туролмайди улкан денгиз.

Куйлайман яхшилиқни кеча-кундуз мен,
Севаман эзгу ишни ва ширин сўз мен.
Ёмонликни сўкаман, мақтай олмайман,
Ёмонликни кўрганда, жуда ёвузмен.

Ёмонликлар жаҳлимни кўп кўпиртади,
Таёқ билан гўё қорнимга туртади.
«Нега бундай?» «Ярамас», деб вайсашиб,
«Тьфу, чортлар! Аҳмоқлар!» деб тукиртади.

Агар ноҳақ отса ўқни менга томон,
Бир оғиз сўз қилмайман унга ҳеч қачон.
Янглиш отдинг, қайтиб олгин ўқингни, деб
Ўқ ботса ҳам дўстликни қиламан баён.

Дил заҳар бўлганидан шеърим ҳам заҳар,
Пишган десам хом чиқар у баъзи сафар.
Булбул каби қалбимни сайратай десам,
Мушуксимон кўнгилсиз миёвлаб кетар.

Ранг-баранг кўринади мақталган нарса,
Нордон мева бўлади кўпинча сара.
Мен ҳозир аччиқ-чучук ёзсам ҳам, аммо
Яхши ният бор унда, синчиклаб қара!

Пушкин, Лермонтовдан ўрнак оламан,
Аста-секин юқорилаб мен бораман,
Тоғ бошига чиқиб мен қичқирай десам,
Юксакликдан йиларман деб мен қўрқаман.

Манзил яқин, юра бергач йўл қисқарар,
Аллақайда ётган ҳиссиёт қўзғалар.
Мен букримас, тузалишга қабр керакмас,
Тангри файзи кўнглимга изин солар.

КЕТМАЙМИЗ

Муттаҳамлар бизни бўлмас ишга мажбур этдилар;
Ҳақингиз йўқ бунда деб султон ерин кўрсатдилар.

Асти кетмаймиз бу ердан, унда ҳам оламча ғам:
Ўн эмас, ўн бешта жосус айланур у ерда ҳам.

Худди бундаги кабидир унда жазо аскар;
Қамчилар шул эски қамчи — фарқи бошда фаслари.

Унда ҳам бордир «шукурки» ғазнанинг суллоҳлари,
Оч мужикнинг сўнг қисматин ҳам юлғувчи туллаклари.

Хўш, надурким, ўзни бебурд ўтга солмоқдин мурод!
Бир жаҳаннамдан чиқиб, иккинчисин этмоқми шод?

Биз кўчармиз, кўчсин аввал биз туғилган юртимиз,
Бирга кетсин бунда ўтган умримиз ҳам эркимиз.

Биз туғилдик, шунда ўсдик, шундадир бизнинг ажал,
Боғламиш бу ерга бизни тангрининг илки азал,

Энг буюк мақсадимиз: ҳур мамлакат, ҳур Россия!
Тезгина қўзғалмаймиз, биз, эй гуруҳи рӯ сиёҳ!¹

Энг очик қатъий жавоб шу: сўз тугал бу босмада:
Если лучше вам, туда сами пожалте, госпада!

ХОТИНЛАР ҲУРРИЯТИ

(«Сатирикон» журналидан)

Қуярман ҳурлик, озодлик берай деб мен хотинларга,
Бутун фикру хаёлим шу менинг бу кеча-кунларда.

Бу ўйдан қайтмагайман, майли, жанг қилмоқ керак бўлса,
Шу мақсадда ўларман гар шаҳид бўлмоқ керак бўлса.

Хотинлар, олға! Эй, шовқин кўтаргил сен-да матбуот!
Хотинларга зулм қилғувчиларга оч кураш, ўқ от!

Хотинлар бахтин олсин, халқи дунё, энди йўл кўрсат,
Яша, ҳақингни олгил, эй хотинлар, ўтмасин фурсат!

Отинг ҳам итқитиб ташланг, йўқолсин қоп-қора кунлар,
Паранжи-сочвонин чайнасин ит бирла қузғунлар!

Хотинлар эр каби озод ва ҳурлик гулларин тақсин,
Хотиндан куч тараққий наҳрига тўлқин бўлиб оқсин!

Ўқингиз, илм олингиз сиз, муқаддас ярмимиз бизнинг!
Одам ҳақини олмоқ энг биринчи шартингиз сизнинг!

«Ишим бор, эй хотин, тез бўл, узатгил усти бошимни!
Бу кирланган, керак билмоқ сенга бу ички-тошимни.

Узат бир бошқасин, сўнг юв буларни, кирлари кетсин,
Сигирсан, хотин эрмассан!» деган шармандалар битсин!

¹ Рӯ сиёҳ — бети қора маъносига.

МУНДАРИЖА

ЎЗБЕК АДАБИЁТИНИНГ ИЛК ЕДГОРЛИКЛАРИ

Халқ оғзаки ижоди

Қадимги қўшиқлар	3
Мақоллар	6
Езма адабиёт	
<i>Юсуф Хос Ҳожиб</i>	
Кутадғу билик (парча)	7
<i>Аҳмад Юғнакий</i>	
Ҳибат-ул-ҳақойиқ (парча)	10
<i>Қитб</i>	
«Хисрав ва Ширин»	12
<i>Хоразмий</i>	
Муҳаббатнома (парча)	18

XV—XVI АСРЛАР АДАБИЁТИ

Халқ оғзаки ижоди

Амир Темур ҳақида халқ лати- фалари	20
Навоий ҳақида халқ ҳикоялари	22

Езма адабиёт

<i>Лутфий</i>	
Ҳазалларидан намуналар	24
Туюқлари	25
Гул ва Наврӯз (парчалар)	25
<i>Алишер Навоий</i>	
Ҳазалларидан намуналар	31
Қитғаларидан намуналар	33
Рубойларидан намуналар	34

Достонлари

«Ҳайрат-ул-аброр» (парчалар).	35
«Фарҳод ва Ширин» (мазмун- ни)	48
Достондан парчалар	57

«Лайли ва Мажнун» (парча- лар)	72
«Сабъаи Сайёр». Бешинчи иқ- лим йўлидан келган мусофир- нинг ҳикояси (мазмун)	75
«Садди Искандарий» (парча- лар)	83
«Маҳбуб-ул-қулуб» (парча)	86
<i>Бобир</i>	
Ҳазалларидан намуналар	89
Рубойларидан намуналар	90
«Бобирнома» (парчалар)	91

ҚАРДОШ ХАЛҚЛАР АДАБИЁТИДАН

<i>Абдурахмон Жомий</i>	
«Баҳористон»дан парчалар	95
Жомий Навоий ҳақида («Хи- радномаи Искандар»нинг хо- тимасидан)	97
<i>Фузулий</i>	
Ҳазал	100
Мураббаъ	101
Рубойлар	101

XVII АСРДАН XIX АСРНИНГ ЎРТАЛАРИГАЧА БЎЛГАН АДАБИЁТ

Халқ оғзаки ижоди

Ботирхон зулми (қўшиқ)	103
Латифалар	103

Езма адабиёт

<i>Турди (Фароғий)</i>	
Субҳонқулихон ва унинг амир- амалдорлари тўғрисида ҳаж- вия (мухаммас)	105

<i>Гулханий</i>	
Бер	108
Зарбулмасат	108
<i>Махмур</i>	
Шеърларидан намуналар	120
Ҳапалак	120
Абдулқарим Фазлий Намангоний тўғрисида ҳажв	121
Итбоқар қозн тилидан	122
Дар сифати Ҳаким Туробий ҳазор халта будир	123
<i>Нодира</i>	
Ғазалларидан намуналар	124
<i>Минис Хоразмий</i>	
Шеърларидан намуналар	126
Шуаро	126
Рўза	127
Бу замон	127
<i>Осаҳий</i>	
Қиш	129
Рубоийларидан намуналар	129
Қардош халқлар адабиётидан	
<i>Саидо Насафий</i>	
Шеърларидан намуналар	130
Ўхшар	130
Қолмабди	130
Ўт эрур	131
<i>Махтумқули</i>	
Шеърларидан намуналар	132
Бошлади	132
Элингни	133

**ХІХ АСРНИНГ ИККИНЧИ
ЯРМИ ВА ХХ АСР БОШЛАРИ
АДАБИЁТИ
Халқ оғзаки ижоди**

Халқ қўшиқлари	134
Николай қон жаллоб	134
Минг лаънат	134
Термалар	135
Ёзма адабиёт	
<i>Муқимий</i>	
Лирик шеърлари	136
Навбахор	136
Зулм ила қаҳру ғазаб	136
Ким десун?	136
Оҳким ҳолимни сўрмас ошно- лардин бири	138
Толеим	139
Сатирик шеърлари	140
Тановчилар	140
Маскавчи бой таърифиди	142
Тўй	144
Авлиё	147
Юмористик шеърлари	148
Таърифи печ	148

Ароба	148
Саёҳатнома	149
<i>Фурқат</i>	
Лирик шеърлари	153
Фасли навбахор ўлди	153
Баҳор айёмида	154
Соғиниш	154
Истар кўнгул	154
Сайдинг қўя бер, сайёд	155
Илм-маърифат ҳақидаги шеър- лари	156
Гимназия	156
Илм хосияти	158
Виставка хусусида	160
Суворов ҳақида	164
Рус аскарлари таърифиди	170
<i>Аваз Ўтар</i>	
Шеърларидан намуналар	173
Халқ	173
Фидойи халқим	174
Эй Аваз	174
Хуррият	174
Тўртлик	175
Сипоҳиларга	175
Уламоларга	175
Илм-маърифат ҳақидаги шеър- лари	176
Мактаб	176
Тил	176
<i>Зравқи</i>	
Шеърларидан намуналар	177
Ажаб эрмас	177
Аҳли раста ҳажви	178

**ХІХ АСРДА ВА ХХ АСР
БОШЛАРИДА ҚАРДОШ
ХАЛҚЛАР АДАБИЁТИ**

<i>А. С. Пушкин</i>	
Эркинлик (ода)	180
<i>Н. А. Некрасов</i>	
Русияда ким яхши яшайди (парча)	184
<i>Мирзо Фаталли Охундов</i>	
А. С. Пушкиннинг ўлими ҳа- қида (Шарқ поэмаси)	190
<i>Аҳмад Дониш</i>	
Петербург шаънига	193
Ўтмиш шоирдан	193
<i>Бердиқ</i>	
Бўлган эмас	194
Солиқ	195
<i>Абай</i>	
Ўланларидан намуналар	197
<i>Абдулла Тўқай</i>	
Бир татар шоирининг дегани	200
Қетмаймиз	201
Хотинлар ҳуррияти	202